

IOTTA NAUM IOTTA

Din viața zbuciumată a Aromânilor

PROIECT AVDHELA
Biblioteca Culturii Aromâne
Predania

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

IOTTA, NAUM
Din viața zbuciumată a aromânilor: amintiri: povestire istorică
/ Iotta Naum Iotta. – București: Predania, 2012.
ISBN 978–606–8195–26–1

821.135.1–94
94(=135.1)(497)

PREFAȚĂ

Iotta Naum Iotta face parte din generația de profesori aromâni, aflată în slujba învățământului românesc din Macedonia, care și-au încercat condeiul și în creații literare în limba maternă. A debutat cu versuri în *Revista Pindul* (1898–1899) și a publicat poezii și teatru în *Revista Lumina* (1903–1908) a Liceului românesc din Bitolia.

Gustate la vremea respectivă pentru farmecul exprimării în graiul aromân, aceste creații au rămas uitate în publicațiile vremii, timp de decenii, așa cum s'a întâmplat, de fapt, cu întreaga productivitate intelectuală aromână, după cel de-al Doilea Război Mondial, sub impactul politicii comuniste.

Așa se explică și faptul că prezenta lucrare, *Din viața zbuciumată a aromânilor*, este publicată postum, după cinci decenii de la data când autorul a finalizat manuscrisul.

În ultimele decenii, aceste creații din presă au fost restituitei în volume de editori preocupați de promovarea creațiilor în grai aromân.[1]

Creațiile publicate în timpul vieții apar sub semnătura *Iotta Naum*, sau *Iotta Naum Iotta*, reprezentând prenumele autorului și prenumele tatălui. Numele real al autorului este *Kihaia Iotta*, după cum reiese din Certificatul de căsătorie, dar și din unele mențiuni ale autorului din textul *Amintiri*.

1 Volumul intitulat Romana (titlul piesei de teatru), apărut la Editura Biblioteca Națională Armânească „Constantin Belimace," colecția „C.I. Cosmescu" (Scopie, 1999), ediție îngrijită de Dina Cuvata. Poeziile au fost publicate în *Rivista di Literatură și studii Armâni* (tom.V, 1996 și tom XVII, 2000) și în *Antuluyia a puiziijilei armânească*, tom 1. *Puetslji clasits*, realizată de Ionel Zeana (Editura Cartea Aromână, 2001).

Nu se știe în ce împrejurări, numele autorului s'a modificat și oficial, în Iotta Naum Iotta, simplificându-se pe certificatele de naștere ale copiilor în forma *Iota*.

Autorul s'a născut în comuna Sel'ia Mare (din Macedonia grecească), în anul 1874, într'o familie de păstori aromâni, care practica transhumanța între Sel'ia Mare și Veria.

A fost elev al școlilor românești din Turcia Europeană, urmând clasele primare la Veria și apoi, pe cele gimnaziale și liceale, la Bitolia, între anii 1890 – 1897. Urmează cursurile Facultății de Istorie și Geografie la Universitatea din București, pe care le finalizează în 1902. În același an se căsătorește cu Irina Stoenescu, stabilindu-și domiciliu la Râmnicu Vâlcea, cu familia soției.

Începând din anul 1903, timp de 15 ani, își desfășoară activitatea de profesor la Școala Comercială Românească din Salonic, predând Geografia, Istoria și Limba Română.

În timpul Primului Război Mondial revine în România și se refugiază cu familia la Huși, fiind recrutat ca instructor al unei cohorte de cercetași.

În 1917 se întoarce la Râmnicu Vâlcea și suplinește o catedră la Școala Normală. În anul următor este numit profesor la Liceul din Silistra.

După acești ani de peregrinări, din 1921 se va stabili la Râmnicu Vâlcea unde va funcționa ca profesor la liceul din localitate. Aici a încetat din viață, în anul 1966.

A avut șase copii, dar destinul l-a pus la grea încercare, căci în anii bătrâneții a rămas doar cu doi dintre ei, Florin, fiul cel mic, funcționar și o fată Maria, medic, care a emigrat în Italia. În anii tinereții a pierdut două fetițe care s'au îmbolnăvit de meningită, la Salonic. Alexandru, fiul cel mare, profesor, a murit pe front, în Rusia, în timpul celui de-al Doilea Război Mondial iar celălalt fiu, Ilie, medic, a încetat din viață după întoarcerea de pe front, în urma unei boli.

Manuscrisul inedit *Din viața zbuciumată a aromânilor*, finalizat prin anii 1961/1962, după consemnările autorului, deci la onorabila vârsta de 86 de ani, a fost păstrat de singura sa nepoată, Maria Iota, fiica fiului cel

mic, Florin, care trăiește în prezent la Râmnicu Vâlcea. A fost înmânat semnatarei acestor rânduri, spre evaluare și îngrijire. Ne-a mărturisit că nu știe în ce împrejurări s'a produs modificarea numelui pe care-l poartă, Iota, dar știe că ceea ce nu s'a schimbat, de-a lungul vieții, a fost legătura sa trainică cu aromânii.

A trăit 92 de ani. La vârsta de 90 de ani, pentru ultima oară, și-a luat rămas bun de la locurile pe care le-a purtat mereu în gânduri, în suflet, în vorbă și apoi în scris, să nu fie uitate. A plecat singur din Râmnicu Vâlcea, cu trenul, spre București – Sofia – Salonic. De acolo îi scrie: „Am ajuns sănătos. Am stat nouă zile la moșie, la poalele Olimpului. O să stau câteva săptămâni la Veria…"

S'a întors sănătos în Râmnicu Vâlcea, bucuros de drumul făcut, de întâlnirile cu rudele, bucuros de revederea locurilor natale, bucuros de auzul graiului aromân și de încă un drum „de acasă până acasă." A mai trăit doi ani și poate dorul transhumanței l-a îndemnat să plece iar.

Prezenta lucrare, *Din viața zbuciumată a aromânilor*, reprezintă singura creație în limba română a autorului Iotta Naum Iotta.

Sub acest titlu generic, pe care autorul a dorit să-l lase lucrării sale, regăsim două părți distincte, ca gen literar, *Amintiri* și o povestire istorică, intitulată *Din viața zbuciumată a aromânilor în timpul satrapului Ali Pașa Tepelen*.

Partea consistentă a scrierii o constituie însă *Amintirile* autorului, consemnări autobiografice, de fapt, care încep cu secvențe „din frageda copilărie," trăită între Sel'ia și Veria, și se opresc prin anii 1921, când autorul se stabilește definitiv în România, la Râmnicu Vâlcea, după îndelungate peregrinări. Sunt peregrinările elevului umblând după școlile românești, între locurile natale, Bitolia și București, apoi ale profesorului, între România și Salonic.

Cele mai multe pagini din lucrare sunt consacrate însă locurilor de baștină, asupra cărora autorul revine mereu, cu o nostalgie irezistibilă. Acestea constituie totodată și cele mai trainice pagini, sub aspect artistic și informațional.

Autorul, profesor pasionat de istorie și geografie, ne oferă o adevărată schiță monografică a localităților de odinioară, Veria și Sel'ia Mare, unde

familia de păstori aromâni practica transhumanța. Descrierile sale se asociază cu date concrete, geografice, demografice, urbanistice sau istorice, ceea ce-i conferă lucrării și o importantă valoare documentară.

Sub aspect creator, ne cucerește pitorescul descrierilor, fie că e vorba de un cadru natural, de un cartier, de o stână, o biserică sau alte locuri, care i-au marcat anii copilăriei.

Gustul pentru mediul natural și în special pentru peisajele montane, trădează compunerea sa sufletească, de copil crescut în ciobănie, în păduri, la stână, mai mult în aer liber, decât în casă. Astfel, narațiunea este permanent întreruptă, pentru a ne descrie un munte, un deal, o padină, un izvor, o fântână, multe cu denumiri pitorești, atribuite de comunitate. De cele mai multe ori, autorul nu scrie însă numai pentru plăcerea ochiului. Aceste descrieri sunt permanent asociate cu rostul lor practic, cu întâmplări speciale din viața comunității sau cu evenimente istorice care au generat diferite denumiri și legende, ceea ce te provoacă să le citești cu interes.

Configurând în detaliu cadrul geografic, autorul ne introduce și în mediul social, național, psihologic al spiței, al familiei care i-a dat leagănul moral. Aceste restituiri constituie o altă componentă interesantă și emoționantă a amintirilor.

Descrierea preocupărilor din viața de zi cu zi a familiei, a unor întâmplări și trăiri semnificative din viața comunității respectă calendarul transhumanței, al unei vieți bine programate, după necesitățile turmelor de oi, care le asigurau existența. Este un calendar bine întipărit în mintea autorului, la fel cum au rămas și ocupațiile acestor familii, descrise cu detalii aproape tehnice, folosind terminologia specifică, cum sunt cele din capitolul *Ciobănia mea, cusutul și cășăria*.

Regăsim în aceste secvențe și intelectualul cu simț analitic, care știe să surprindă elementele ce-i conferă identitate acestui mod existență, elemente demne de interes pentru orice studiu etnografic.

Toate se asociază cu întâmplări emoționante, cu scene vii, cum sunt cele ce evocă ritualul mutării familiilor la munte, cu oile și catării.

Alte episoade, care adăstaseră ascunse în memoria autorului, țin de

trăirea sărbătorilor tradiționale și, în special, de sărbătoarea Sfintei Marii, trăită cu o intensitate deosebită de comunitatea din Sel'ia Mare. Atunci era răgazul nunților, al pețitului, al petrecerilor întinse ce nu pot fi uitate.

O dată cu începerea școlii, materia amintirilor se încarcă cu o serie de întâmplări, din cele neînsemnate, trăite de elev, dar care, peste timp, capătă alte semnificații emoționale și informaționale.

Astfel sunt acele scene în care regăsim trăirile copilului, învățând buchea românească în prima școală românească din Veria, cu dascăli ei, cei dintâi, improvizând școli în tinda bisericilor.

Alte episoade, precum cel intitulat *Fug ficiorl'i Bituli* sau *Întoarcerea la școală* reflectă starea de spirit a comunității, în fața provocărilor de emancipare cultural – națională venite dinspre România.

Plecarea tinerilor spre singurul liceu românesc din Macedonia, la vremea respectivă, cel din Bitolia, este trăită ca un adevărat ritual.

Începând cu anii de studii gimnaziale și liceale la Liceul românesc din Bitolia, care a strălucit în perioada de pionerat cultural 1880–1914, lucrarea cumulează o serie de întâmplări din mediul școlar, dar și relatări importante despre condiția învățământului românesc din Turcia Europeană, la vremea respectivă.

La amintirile elevului se vor adăuga, apoi, cele ale profesorului care timp de 15 ani va fi în slujba învățământului românesc din Macedonia, la Liceul comercial din Salonic.

Sunt aduși în scenă actori importanți ai momentului, de la dascăli comunali, până la intelectuali notabili, profesori sau colegi, aromâni și români, care își dădeau mâna pentru cauza românească în Balcani.

Relatările merg de la simple aspecte comportamentale, în mediul didactic, până la cele ce ating dimensiunea sacrificiului, plătite deseori cu viața, în confruntările cu elementele naționaliste grecești.

Amintirile sale din România, începând cu perioada studenției la București, prezintă interes sub aspectul contactelor umane și a modului în care autorul reușește să reflecte, de această dată, starea de spirit din România acelor vremuri, în raport cu cauza românească în Macedonia.

Imaginile personajelor care-i alimentează narațiunea se conturează, în general, prin deducție, din fapte sau dialoguri care proiectează mentalități, crezuri și aspirații.

Raportându-ne la această temă, lucrarea rămâne reprezentativă în măsura în care relatările personale ale autorului sunt reprezentative pentru întreaga generație de dascăli aromâni, care a trăit momentul redeșteptării cultural-naționale a vlahilor balcanici.

Deși această temă este abordată în numeroase articole, studii și lucrări editate, literatura românească este însă săracă, în ceea ce privește astfel de creații, memorialistice, exprimând trăirea pe viu a acestor momente istorice, nealterate de interpretări, conducând, de multe ori, la altfel de percepții și reevaluări ale istoricilor, dar și ale comunității care-și caută identitatea.

Firul nostalgic al relatărilor este întrerupt odată cu trăirea celor două evenimente istorice: Războaiele balcanice, cu *Tratatul de pace de la București*, din 1913 și Primul Război Mondial, evenimente care au schimbat configurația geopolitică a Macedoniei, marcând și destinul aromânilor în relația cu Statul român.

Asemenea multor intelectuali aromâni, dascăli ai redeșteptării naționale, autorul optează să trăiască în România, unde petrece anii Primului Război Mondial, alături de familia sa.

Cel de-al doilea text, povestirea *Din viața zbuciumată a aromânilor în timpul satrapului Ali Pașa Tepelen*, cumulează o serie de episoade despre exodul aromânilor din Pind, în timpul acestei dominații și despre noile așezări întemeiate de aceste fâlcări de celnici, în alte zone ale Munților Balcani. Relatările istorice încep de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și continuă până la sfârșitul secolului al XIX-lea, mai concret, până la Pacea de la San Stefano din 1878.

Cea mai mare parte a povestirii urmărește destinul fâlcării ce a întemeiat așezarea *Călivele al Badralexi*, purtând numele unui renumit celnic aromân, din care descinde și familia autorului. O serie de întâmplări au fost culese de autor de la martori care au trăit direct, aceste evenimente.

Viața răvășită a vlahilor balcanici, de aceste evenimente istorice, constituie un subiect destul de cunoscut, abordat în numeroasele scrieri publicate până în prezent. Elementele de noutate, pe care le regăsim în acest text, sunt cele despre destinul fâlcării celnicului Badralexi, în anii revoluțiilor de eliberare de sub dominația otomană, pe care autorul le-a cunoscut direct.

Lucrarea, în general se citește cu plăcere, datorită talentului narativ al autorului, exprimat într'un limbaj accesibil, specific clasicilor literaturii române. Partea consistentă a lucrării o constituie însă *Amintirile* din viața autorului, care își merită așezarea sub titlul *Din viața zbuciumată a aromânilor*. Păstrând proporțiile, trebuie să recunoaștem însă că cele mai trainice pagini rămân cele consacrate locurile natale, asupra cărora autorul revine mereu, conștient probabil de filonul afectiv, care-i conferă seva exprimării artistice. Ele constituie materia care adăstase să iasă la lumină, spre a ne fi oferită celor legați afectiv sau intelectual, de această lume.

Maria Pariza

AMINTIRI

Iotta Naum Iotta
arhiva familiei Iotta

COPILĂRIA – ÎNTRE VERIA ȘI SELIA

ORAȘUL VERIA

Așezat la o depărtare de 60 kilometrii de orașul Salonic, pe o terasă ridicată cu vreo 50 metri deasupra nivelului câmpiei, largă de vreo doi kilometri și lungă de vreo patru kilometri, de unde încep să se ridice dealurile pe care se sprijină muntele, cu vârful cel mai înalt, Ali Bili, de 1800 metri deasupra nivelului mării, orașul Veria era locuit pe timpul copilăriei mele, de trei neamuri deosebite: Turcii – stăpâni pe atunci pe întreaga Macedonie, grecii – care aveau anume privilegii căpătate încă de pe vremea căderii Constantinopolului, aromânii – poposiți aici cam de pe la 1820 și o mică mahala de ovrei. Țiganii – ca în toate statele – erau de religia stăpânitorilor, de aceea erau confundați cu turcii.

Strada principală, care nu avea nume, căci așa era pe timpul turcilor, începea de la intrarea în oraș și până la conac (palatul administrativ). Ea trecea prin mijlocul târgului și era prevăzută de ambele părți cu prăvălii, iar din distanță în distanță erau și ceva case mai alese, în special case de-ale beilor turci. Conacul – care se găsea la capătul de sus al străzii – cuprindea toate administrațiile, palatul de justiție și pușcăria.

Din această stradă radiau în diferite direcții o mulțime de alte străzi strâmte și întortocheate, foarte periculoase de străbătut în timpul nopții. Unele din ele erau locuite de turci, altele de greci. De jur împrejurul orașului se găseau o droaie de mahalale cu case mai mult hurdupuite, din care cele mai multe erau pustii în timpul verii. Odată cu toamna începeau și ele să fie populate, iar cei care le populau erau românii.

Parte din aceste mahalale erau proprietatea bisericilor grecești administrate de *Eforii*, sub președinția Episcopului grec, care era pe lângă autoritățile turcești, reprezentantul lui *Rumileti*, adică al națiunii Creștine, în care eram înglobați și noi *aromânii*, însă cele mai multe dintre aceste mahalale erau proprietatea *văcufurilor* turcești, depindeau de geamii (moschei) și erau administrate de un *meteveli* (administrator), pus de autoritățile turcești.

Aromânii – care se ocupau cu oieritul și cu industria națională a velnițelor și a tălăngilor – obișnuiau să-și facă case la munte, unde rămâneau aproape șase luni de zile împreună cu turmele lor, de aceea o parte din aceste mahalale în timpul iernii erau luate cu chirie de românii din comuna Xirulivad; cea mai mare parte însă, erau ocupate de aromânii din Selia Mare.

Când provincia Macedonia a fost ocupată de turci, orașul Veria număra peste șaptezeci de biserici, din care o mare parte și chiar cele mai frumoase – au fost transformate în moschei. Prin mijlocul orașului trece râul Tripotam (trei râuri), pentru că două – vin din comuna numită cu acest nume și unul vine din comuna Lujici. Distanța de unde izvorăsc aceste trei râuri este cam de zece kilometrii de orașul Veria. În unele părți al orașului el săpase prăpăstii, iar legătura pe ambele maluri pe aceste prăpăstii este făcută prin poduri de piatră arcuite, de dată foarte veche. În partea de jos a orașului, unde apa râului luată de la o depărtare oarecare de la izvor și dusă pe canale, a putut să ude bine terenul, se găsesc grădinile de zarzavaturi, iar mejdinele acestor grădini erau plantate cu pomi fructiferi, în special mulți smochini și rodii. Apusul și Nordul erau plantate cu vii, iar printre ele o mare abundență de migdali.

Ca locuri de distracție erau câteva cafenele, așezate în niște văgăuni lângă apa râului din malul căruia țâșneau niște izvoare cu apă rece, așa a fost Cara Ahmet și Barbuta. Aici veneau vara, locuitorii orașului să se răcorească la umbra sălciilor. Mai erau *Illiaua* (măslinul) o cafenea în partea de Răsărit a orașului, așezată pe o mică terasă de toată frumusețea, de unde puteai avea o perspectivă minunată îmbrățișând cu vederea toată câmpia Salonicului, străbătută de trei râuri mai însemnate: Bistrița, Vardarul și Moglenul. La această terasă își găseau popas, în timpul primăverii *palliacii*,

care umblau pe funii, iar noi copiii – de diminea-ța și până seara – căscam gura la dânșii.

De la *Illiauă* și până la Râul Bistrița parcurgi un drum de aproape zece km; o bună parte din acest drum, spre comuna Nasomati, merge pe o terasă având în partea dreaptă stânci de marmură, în care se văd și astăzi lanțuri groase de fier de care se legau corăbiile în timpurile pe care istoria nu le pomenește, poate atunci, când câmpia Salonicului a fost un fund de mare, iar râurile Vardarul, Vistrița și Moglenul au cărat atâta mâl, încât au împins apele mării în golful Salonicului de astăzi.

Dinspre Nord pornește drumul spre Neaguște, orășel ceva mai mic ca Veria, renumit pentru podgoriile sale, care dădeau vinuri renumite, cu care negustorii făceau mare comerț cu Alexandria Egiptului. Tot aici se înjghebase o industrie – filatură a bumbacului, grație căderilor de apă provocate de râul Arapsa, de mărimea Argeșului și care își are izvoarele la poalele muntelui Pigadachi, 5 kilometri depărtare de oraș. Spre Nord-Vest merge drumul spre Selia Mare. Acest drum însă nu se poate face decât călare sau pe jos, căci merge numai pe poteci și în urcușuri.

Orașul Veria purta în antichitate numele de *Beroe*. Datează de câteva veacuri înainte de Hristos și astăzi găsim aici multe amintiri din această epocă depărtată. Sunt încă ruine din vechea cetate, din care s'au clădit o mare parte din locuințele actuale, dar mai ales paltini uriași și în special vestiții chiparoși, despre care legenda ne spune că, sub umbra lor – Apostolul Pavel a predicat noua religie a lui Hristos.

Orașul Veria a avut în timpul copilăriei mele o populație de 15.000 locuitori. Pe vremea aceea mișcarea economică a orașului era destul de mare. La târgul săptămânal, care se ținea marți, în mijlocul orașului, lângă poarta cea mare a mahalalei Sfântul Antonie, se îngrămădea lume multă, venită din orășelele din împrejurimi, iar odată pe an, la 15 August – un mare bâlci, care ținea trei zile.

BÂLCIUL DE LA VERIA

Mahalaua Sfântul Antonie a fost mahalaua cea mai spațioasă din tot orașul Veria. La mijlocul ei se găsea biserica cea mai frumoasă – și ca formă exterioară, și ca formă interioară. O biserică lungă de aproape șaptezeci de metri și lată de treizeci de metri, biserică cu etaj de jur-împrejur. Acest etaj constituia partea rezervată femeilor, așa-zisul *ghinechion*, prevăzut cu *cafas* (grătar). În fața ușii principale, la o distanță de vreo douăzeci de metri se găsea *Gumnigniolu*, adică locuința bisericii, unde se strângea Eforia, în diferite ocazii – iar deasupra acestei clădiri se găsea clopotnița, cu clopotul cel mare al bisericii, care anunța pe creștini când începe slujba în zilele de sărbători.

Pe partea stângă a bisericii, la o depărtare de peste treizeci de metri era o singură clădire în lungime cu etaj cu peste 14 despărțituri. Fiecare despărțitură avea două camere sus și dependințe jos și era ocupată de câte o familie grecească, care plătea o chirie oarecare, *Eforiei*.

Pe partea dreaptă, tot așa la aceeași distanță, era o altă clădire la fel cu cea din partea stângă, cu singura deosebire că dedesubt erau așezate chiliile, în care își găseau locuință bolnavii de alienație mintală, ce veneau aici să se roage patruzeci de zile, Sfântului Antonie, ca să le aducă mințile la loc.

Atât în față, cât și în ambele laturi, biserica era prevăzută cu portice (aretică) cimentate, unde noi – copii – veneam și ne jucam cu arșicule, iar un oarecare Vasile, însărcinat cu paza și îngrijirea nebunilor, când auzea gălăgia noastră, trăgea cu bâta la picioarele noastre, ca să ne înfricoșeze. Noi însă, după câteva minute, eram tot acolo de unde plecasem.

În timpul copilăriei mele populația din câmpia celor trei orașe: Salonic, Veria și Enige (sau Ianița) nu era omogenă. Grecii ocupau toată partea de Sud a Lacului Ianița, iar toată partea de Nord era locuită de bulgari și români. Românii, numai în timpul iernii locuiau printre ei, cu turmele, căci vara o petreceau la munte, unde aveau casele lor și unde-și așezau stânele.

Și unii, și alții aparțineau bisericii grecești, iar în ziua de 15 August, cu ocazia bâlciului, toată această populație din câmpie – cu fete și băieți – veneau

să petreacă la Veria. Din ajun soseau cu sutele și mergeau în mahalaua Sfântul Antonie, unde curtea fiind foarte spațioasă, își întindeau țoalele pe iarbă sau se urcau în ghinechion și își aranjau acolo cele necesare pentru somn.

Bulgarii se așezau în partea stângă, iar grecii în partea dreaptă. Cum se întuneca, începeau să cânte cele două cimpoaie, unul la grupa bulgarilor și celălalt, la grupa grecilor.

Începeau cele două hore. La bulgari mergeau când băieții, când fetele în capul horelor, tot așa și la greci. Pe rând, fiecare fată și băiat, când se găsea în capul horei, la cântatul cimpoiului, căuta să arate o cât mai mare destoinicie la joc; căci poate de acest joc era legată soarta lor.

Românii erau simpli spectatori, când la una, când la cealaltă grupă și așa petreceau până la miezul nopții, când toată lumea își căuta culcușul.

A doua zi, după 15 August, de cum începea să sune clopotul cel mare al bisericii, fiecare din cei ce poposiseră aici, se strecura ușor în biserică ca să asculte Sfânta Liturghie, iar după ce se isprăvea slujba, apărea spectacolul cel mai nostim.

Mamele cu fetele ieșind din biserică se așezau la o parte la vedere, iar băieții se așezau la o distanță oarecare, vis'a-vis de ele. La mijloc se găseau pețitoarele care făceau naveta de la băieți la fete și de la fete la băieți. Când un băiat plăcea o fată, trimitea pețitoarea la dans și dacă dânsa primea, atunci o lua pețitoarea de mână și i-o dădea în primire și așa plecau amândoi în bâlci – umplându-i mâinile cu brățări de sticlă și cu inele de tinichea și alte nimicuri, cu care se încânta așa de ușor această populație de la țară.

Și așa până la prânz, aproape toate fetele erau logodite și se plimbau până a doua zi, când porneau împreună spre casele lor.

LICĂRIRI DIN FRAGEDA COPILĂRIE

Prima licărire. Era în anul 1877. Ieșeam din casa bunicilor mei după mamă, când văd pe unchiul meu Pavel Badralexi îmbrăcat într'un pardesiu cafeniu cu pușca la braț, ducându-se la vânătoare, iar vărul meu Dumitruli,

cu vreo trei ani mai mare ca mine, îmbrăcat în ipingea și cioareci mergea după dânsul, ținând copoiul de lanț. După socoteala făcută în urmă, aveam vârsta de trei ani și ceva.

Casa bunicilor mei a fost prima casă clădită în comuna Selia Mare. Când s'au așezat pentru prima oară aici, după emigrarea din munții Pindului, din comuna Avdela, în primăvară, românii au locuit în *tende* (corturi), nefiind siguri că și în anul următor se vor întoarce tot acolo.

Al doilea an, întorcându-se tot acolo, au început să-și facă colibe și numai târziu de tot, au început să-și clădească case acoperite cu plăci de piatră.

După prima licărire, se produce iar un întunerec în creierul meu. Nu pot să prind momentul când am coborât la Veria, în timpul toamnei cred, cu tot calabalâcul, unde am petrecut iarna – căci la munte nu puteam fi iarna, cu oile.

Întunecimea aceasta continuă în capul meu, până când spre primăvară, într'una din zile, văd în camera cea mare de la etaj, care era așezată pe *sacnasiu* cu o fereastră în dreptul străzii, mai multe femei adunate în jurul mătușii mele, soția unchiului Iani, care era moartă, bocind-o și cântându-i miroloage.

Nu știu cum am coborât scara, că m'am pomenit la poarta cea mare a mahalalei Sfântul Gheorghe, depărtare de vreo patruzeci de metri de casa noastră.

Acolo m'am întâlnit cu Iancu Dalametra, cam de vârsta fratelui meu mai mare și am început să mă joc cu dânsul. Se împrimăvărase. Vremea era caldă și vedeam alți copii cum se agățau de cozile cailor să scoată păr și apoi să facă undițe, să prindă pește din Râul Tripotam.

Văzându-i pe alții, mă agăț și eu de coada unei iepe, să scot păr. Dar iapa n'are de lucru, ridică piciorul dindărăt și-mi trântește o lovitură în burtă. Atâta știu și țin minte, că am pus mâna pe partea lovită, m'am învârtit odată și am căzut jos, mort, în mijlocul străzii. Iancu, după cum îmi spunea în urmă, văzându-mă căzut, a intrat repede în mahala și a strigat la bunică-sa (căci mamă-sa era moartă): „Mae! Pe Iotta l-a lovit iapa și a murit pe stradă."

Mahalaua întreagă s'a repezit; ce mi-au făcut nu știu, dar la un moment dat deschisei puțin ochii și văzui în jurul meu lume multă cu vase cu apă și iar am închis ochii. Cum am ajuns la poarta casei noastre nu știu, căci m'am pomenit în brațele mătușii mele, preoteasa lui popa Sterie, care m'a suit la etaj, m'a dus în odaia mică și m'a așezat pe velințe. S'a repezit la mine biata mama cu toate femeile care boceau moarta. Speriate, fiecare dintre ele își dădeau părerea că trebuie să-mi facă ceva descântece.

Deodată, apare în fața mea Țal Gheata (nevasta lui Gheata), o femeie voinică, care se așeză în fața mea, își puse gura pe buricul meu și-mi acoperi capul cu o cârpă *(mândilă)*, începând să strige:

„U! U! U! Vino, vino Iotta, vino! Vino Iotta, vino!"

A strigat așa de tare, de trei ori, ca să-mi vină sufletul la loc, căci după părerea ei, îmi fugise sufletul din corp și dânsa îl chema să se întoarcă înapoi; iar celelalte femei care se aflau pe lângă dânsa, admirau marea știință a lui Țal Gheata.

Veni ziua de 10 Mai 1878. Sosise chirigiul cu cei zece catâri și-i băgase în curte. Toată gospodăria noastră, băgată în *hărari* (baloturi) a fost coborâtă, iar tata, împreună cu mama, cu unchiul Iani și cu chirigiul au încărcat catârii. Când au fost gata, au deschis poarta și le-au dat drumul. Țin minte că după ce aruncară o velniță deasupra încărcăturii catârului meu, mă puseră deasupra cu picioarele în urmă, căci mergeam în sus, iar peste picioarele mele era legată o funie, de cele două baloturi, de care mă țineam ca să nu mă rostogolesc.

***

N'a trecut nici o săptămână de la sosirea noastră la munte, la Selia Mare și dascălul a început să strângă copiii la școală. De regulă, la ceasurile patru, toți copii veneau de acasă cu merinde (mâncare) – pâine și brânză. Dascălul, la recreație, le dădea drumul afară, iar ei se răspândeau pe deal între biserică și școală. Acolo, toți copii, vreo două sute la număr, își scoteau din traistă pâinea și brânza, le frământau bine, în poala cămășii și, când era bine amestecată, o mâncau pe iarba verde, cu mare poftă. De mânca-

rea aceasta, care se chema *bucuvală*, m'am înfruptat și eu într'o zi, fiind din întâmplare la școală, cu vărul meu Dumitruli. Eu de-abia împlinisem atunci vârsta de 4 ani.

***

În anul acesta, înspre toamnă, cum s'a întâmplat nu știu, m'am pomenit la Veria, tocmai când se coceau rodiile. Târgul era plin de fructe din acestea care formau grămezi uriașe la fiecare prăvălie de zarzavagiu; căci acești pomi fructiferi erau plantați în jurul terenurilor de zarzavat. Se vindea ce se putea vinde până seara cu cinci bani ocaua și când se înnopta, zarzavagiul striga (iarna): „Degeaba! Fără bani!", căci a doua zi rodiile fiind crăpate, se stricau și atunci se repezeau din toate părțile care mai de care să apuce mai multe, și-și umpleau tolbele, ducându-se apoi acasă cu ele pline. Tot timpul cât a durat coacerea rodiilor, noi copii, stăteam la pândă până venea iarna.

În tot timpul, cât a durat frageda mea copilărie, era o mare bogăție când un copil avea cincizeci de bani în buzunar. Sărăcia era mare peste tot. Pământul era lucrat rudimentar cu plug de lemn. Grâul reușea anevoie. Porumbul se producea ceva mai mult, pentru că era favorizat de cele două sape ce i se mai dădeau și ajutat de apa canalelor de irigație – căci canale de irigație se găseau aproape peste tot, așa că populația se hrănea mai mult cu pâine făcută din mălai, amestecând și foarte puțină făină de grâu, iar când se întâmpla să nu se găsească grâu, nefiind la modă mămăliga, atunci se făcea numai din mălai. Se punea un fel de aluat acru din făină de grâu, pus în mălai, se frământa în *căpistere* și se făceau cam 15 pâini de mălai, punându-le apoi în cuptor, făcut expres pentru așa ceva. Astfel, familia își pregătea pâinea necesară pentru mai multe zile.

Pe timpul acela, pâinea curată de grâu se fabrica și se vindea în piață, iar când se întâmpla să avem fericirea de a putea cumpăra câte o pâine din aceasta, pentru noi, copiii, pâinea nu era pâine, ci cozonacul de astăzi.

MAHALAUA COPILĂRIEI – LA VERIA

Era pe la 10 Octombrie 1879. După ce am petrecut toată vara la munte, la aer curat și apă rece, am coborât cu familiile la Veria, unde fiecare familie și-a luat în primire, ca de regulă, chițumia de casă veche din vestitele mahalale ale lui Aitaxiar Maale, cum le ziceau turcii, stăpâni pe atunci, pe întreaga Macedonie.

Aitaxiar Maale era compus din mai multe mahalale și fiecare mahala era înconjurată de ziduri, întocmai ca o mică cetate. În partea interioară a zidului erau rânduite casele, mai mult sau mai puțin dărăpănate, unde fiecare familie sosită de la munte găsea aici adăpost – nu tocmai convenabil – dar mulțumitor.

Cum venea primăvara, o luau din nou din loc, spre crestele munților, în comuna Selia Mare.

Mahalalele din Aitaxiar Maale erau în număr de șase: Sfinții Mihail și Gavril, Sfântul Nicolae, Sfântul Gheorghe, Sfânta Maria Havgherea, Sfântul Procopie și Sfânta Maria Mare. Toate aceste mahalale au la mijloc câte o biserică cu hramul arătat mai sus. Unele din ele sunt adevărate hrube, fără ferestre.

În mijlocul mahalalelor rămânea însă destul teren gol, unde zburdam noi copiii, cu jocurile și cu cântecele noastre nevinovate și unde se încingeau hore în zilele de sărbători. Fiecare mahala avea o singură poartă pe unde comunicau cei din interior, iar noaptea, poarta era zăvorâtă și rămânea închisă până dimineața.

Deși orașul Veria este străbătut de Râul Tripotam, populația acestor mahalale ducea mare lipsă de apă, în special de apă potabilă, pentru că administrația turcească habar nu avea ce este aia igienă publică. De obicei, Duminica porneau în cârd fete, femei și bărbați, unii cu balerci încărcate pe cai, iar fetele și femeile cu *buclele*, un fel de ploști, cu lanțuri atașate pe umăr, la râulețul Lianovrohia, care avea apă curată și astfel se aprovizionau pentru mai multe zile.

Când era vorba de spălat rufele trebuiau să fie încărcate pe cai, iar gospodinele, care nu aveau cai, erau nevoite să le încarce pe spinare, împreună

cu cazanul și să pornească la râu, unde stăteau toată ziua până spre seara, când se întorceau cu ele spălate.

Toate aceste mahalale aparţineau Eforiei greceşti şi grecii erau aceia care încasau de la fiecare familie de aromân câte o chirie oarecare, mai mare sau mai mică, după cum și chițumia de casă era mai încăpătoare sau mai puțin încăpătoare. Sumele încasate erau întrebuințate pentru nevoile culturii grecești. Bisericile erau ale lor. În ele slujba se făcea în grecește, iar unele din aceste biserici, ca Sfântul Nicolae și Sfântul Gheorghe erau uitate de Dumnezeu, cam de pe la anul 800 d. Hr.

Strada la care răspundeau mahalalele se numea tot Aitaxiar, iar între Sfinții Mihail și Gavril și Sfântul Gheorghe se înșirau într'o parte și alta a străzii, câteva case cu etaj care nu aparţineau Eforiei greceşti, ci unor particulari greci. Una din aceste case a fost locuința noastră, sus – un pridvor și trei odăi, jos – o odaie unde se păstra lâna necesară industriei naționale, cea mai mare parte din bagaj și instrumentele de țesut, iar alăturea era grajdul oilor. Proprietăreasa era o grecoaică văduvă, anume Elena, femeie cu multe ciudățenii. Casa avea și o grădină destul de spațioasă cu un dafin în fund, mai mulți caiși, pruni, duzi, dar mai ales doi smochini – unul cu smochine galbene și altul cu smochine negre. Plăteam două sute piaștri chirie pe an. Grădina era despărțită de casă printr-un gard de scânduri, nu tocmai înalt, încât atât fratele meu, cât și eu, care nu mă lăsam mai prejos, puteam să-l sărim foarte ușor.

Deși în timpul când coboram de la munte, nu se mai găsea prin grădină decât câte o smochină neagră, rătăcită pe ici pe colea, dacă se întâmpla ca grecoaica să ne nimerească înăuntru, începea să-și turuie gura și să ne urmărească prin toată grădina, băgându-ne în sperieți. Cu multă greutate, biata mamă, model de bunătate, putea să o potolească. Casa noastră era la doi pași de biserica Sfântul Nicolae.

Începutul școlii românești

În biserica Sfântul Nicolae – uitată de Dumnezeu, căci era lucru mare să se facă slujba religioasă, măcar o dată pe an, în această biserică zic, la vârsta de cinci ani și ceva am învățat buchea românească, necunoscută până atunci la aromânii din aceste părți.

Biserica era destul de spațioasă, zidurile destul de groase și solide, acoperișul făcut din grinzi de castan comestibil, destul de groase, iar pe deasupra niște olane mari și foarte tari, dacă au fost în stare să reziste intemperiilor de un mileniu. În interior nu exista tavan, iar de lații care făceau legătura acoperișului, atârnau ciucuri de mii de lilieci care zburau toată ziua în interiorul ei. Căci întunerecul era stăpânul bisericii, iar bieții sfinți așezați pe tâmple și pe pereți, nu se puteau vedea între dânșii, decât atunci când se aprindeau candelele și lumânările.

Biserica avea două uși, una principală la Nord, prin care trebuia să cobori câteva trepte ca să te vezi în interior, iar cealaltă la Apus, care dădea într'un antreu prin care coborai în *ghinechion* (parte rezervată femeilor, căci obiceiurile noastre nu permiteau ca femeile să stea în biserică amestecate cu bărbații).

În acest antreu lumina nu pătrundea decât pe la ușă și cu toate acestea, el a fost primul nostru local de școală, unde un grup de copii de oameni cumsecade am început, pentru prima oară, să învățăm carte românească.

Eu eram o adevărată tărtăcuță, de-abia intrasem în al șaselea an. De mic ce eram, copii mă porecliseră *Pipichi*, însă înaintea mea erau alții mai mari care formau clasa întâi, căci mai făcuseră doi ani cu dascălul grec. Eu eram mai puțin decât începător.

Mersese vestea că începe școala, dar nu ca până atunci, cu dascăl grec, care învăța copii Evanghelia, Psaltirea și Octoihul – și după ce învățau pe de rost aceste trei cărți, erau spânzurate cu funia de o grindă din școală și toți ceilalți copii, împreună cu dascălul, strigau în gura mare: „Axios che papas!" (Demn să fie popă!) Iar după aceea, începeau să curgă colacii și plăcințelele de la părinții celor demni de popi, către dascăl. Era un mijloc ca bietul dascăl să se înfrupte cu încă câte ceva, pe lângă cei zece piaștri (doi franci) pe

Școala primară românească din Turia (Macedonia)
sub direcțiunea D-n. Demtr. Cicma
arhiva Manakia

care fiecare copil îi plătea dascălului pentru învățătura ce o primea de la dânsul. Dascălul nou, din contră, nu primea nici o plată de la copii.

Era luni 20 Octombrie. Dormeam împreună cu fratele meu Nicolache. Dis-de-dimineață văd că se scoală de lângă mine, se spală frumos, se îmbracă și pornește, după ce zice mamei și bunicii: „Aveți sănătate!", salutul obișnuit la plecare, căci în părțile noastre nu s'a pomenit să spună copiii „Sărut mâna!" la părinți.

Eu, care mă țineam ca scaiul după fratele meu, sar din culcuș și mă iau după dânsul. Până să intre el în poarta cea mare a mahalalei, iată-mă și eu proțap. Nu mică mi-a fost mirarea când am văzut, lângă ușa cea mare a bisericii, pe lala Tușu Badralexi, vărul bun al mamei. Nu știam că dânsul este dascălul cel nou.

Stătea în picioare, împărțind cărți noi copiilor și dându-le explicații.

Eu, curios, cum sunt copii când aud ceva nou, holbez ochii și ascult cu multă atenție citirea literelor: a… b… c… – moment care și astăzi îmi răsună, din când în când, în ureche. Într'o săptămână am învățat alfabetul pe de rost, cu mult înainte de a învăța pe grecescul alfa-vita.

Lala Tușu Badralexi *a fost primul dascăl al renașterii naționale din regiunea Veriei*. După ce a isprăvit patru clase gimnaziale la Liceul Sfinții Apostoli din București, s'a întors în Macedonia să-și facă datoria de adevărat apostol al neamului, angajat, bineînțeles de Guvernul Român, care îi plătea un salariu, cum se plăteau, pe atunci, învățătorii din țară.

Imediat după Unirea Principatelor Române, reputatul Cezar Bolliac, pe atunci Ministru al Instrucțiunii Publice, a trimis pe părintele Averchie, originar din Avdela Pindului, să aducă în țară copii de români din Macedonia și Epir, să-i învețe carte românească și apoi, întorcându-se în patrie, să răspândească scrisul și cititul românesc la ai lor, aducându-i astfel la conștiința națională.

Lala Tușu Badralexi a făcut parte din primul transport de opt copii aduși de părintele Averchie în țară. După ce a împărțit cărți la cei mai mulți copii, căci eram vreo 15 la număr, am intrat în antreul bisericii luminat printre doi bolovani și așa am început anul școlar 1879–1880.

Primul lucru pe care ni l-a spus Lala Tușu, după ce ne-am așezat pe scândură, a fost că, de aici înainte, să nu-i mai zicem „Lala Tușu," așa cum se obișnuia pe la noi să se zică la unchi, ci „Domnule Tușu." Astfel, din acest moment, începe să se audă și la noi cuvântul „Domnule" pe lângă grecescul „Kir."

A trecut iarna pe nesimțite. Mare treabă însă n'am prea făcut în primul an, doar ce puteam și eu să fur din cartea de citire a fratelui meu, căci începătorii n'aveau cărți. În timpul verii, fiind la munte, mi-aduc aminte că, prin luna lui Iulie, venise în comună Nicolae Popilian – Ciumeți, originar din comună, coleg de clasă cu Domnul Tușu și institutor la Crușova. Cânta foarte frumos din vioară. În fiecare zi, la ceasurile patru după amiază, plecam de la școală și mergeam la Domnul Tușu acasă, urcam la etaj și ne așezam la rând, în picioare, pe sala destul de spațioasă, iar Domnul Popilian cânta din vioară următoarea arie:

„Vine ziua, vine ziua,
Ziua dulce ce-așteptăm
Limba noastră românească,
Astăzi iară o aflăm."

Noi repetam mereu, împreună cu dânsul, până când am învățat-o, iar după aceea a început să răsune pe toate dealurile. Acesta a fost *primul nostru cântec românesc.*

Cum am coborât la Veria, în anul al doilea, mi s'au dat și mie cărți. Mi-a făcut Domnul Tușu un examen și m'a găsit capabil pentru clasa întâi. Aveam colegi pe Tollia Gusacu, Hrista Cealera și Ioan Belciu, căruia noi îi ziceam *Chiani* și care era cu vreo cinci ani mai mare ca noi. Într'una din zile ne-a dat Domnul Tușu, ca lecție, o bucată ce citire intitulată „Ursul și maimuța." După ce am pregătit-o acasă, ziua următoare ne-am așezat pe faimoasa noastră bancă și am început fiecare dintre noi să citim sub atenția Domnului Tușu. După ce am citit, Domnul Tușu se adresă lui Chiani:

– Ia spune, tu Chiani, ce știi despre urs și maimuța? Dar, el se ridică în picioare radios și spune:

– Ursul joacă și maimuța sare.

– Bravo Iani! – spune Domnul Tușu, iar noi ceilalți toți izbucnim într'un hohot de râs care ținu câteva minute, cu toate strădania Domnului Tușu de a ne potoli.

Era pe la începutul lui Decembrie. O iarnă năprasnică, cum nu s'a pomenit până atunci în orașul Veria, își arăta colții. Începe să viscolească, zăpada cade întruna mai multe zile, ajungând la grosimea de aproape jumătate de metru. Ciucurii atârnau de streașina bisericii până la pământ.

Desigur că noi nu văzusem așa ceva până atunci; cu toate acestea, nimenea nu lipsea de la școală. Cu mâinile zgribulite de frig, stăteam în faimosul nostru antreu, pe faimoasa noastră bancă, cu cărțile în mână și Domnul Tușu explicând și ascultând. În cei patru ani de zile, cât am făcut clasele primare, nu-mi aduc aminte ca Domnul Tușu să fi lipsit măcar o singură zi de la școală, deși nu avea nici un control. Era însă datoria de neam și de limbă, era angajamentul ce și-l luase la plecarea lui din țară, că va duce opera de redeșteptare până la capăt.

La începutul celui de-al treilea an, când eu intrasem în clasa a II-a, a trebuit să ne luăm rămas bun de la biserica Sfântul Nicolae, de la antreul luminat pe la ușă, de la ciucurii de lilieci care zburau pe deasupra capetelor noastre și de la faimoasa scândură care ne-a servit de bancă doi ani de zile.

Domnul Tușu închiriase o cămăruță pentru local de școală, de 3 m/3 m, la o grecoaică, anume Eftimița, o femeie foarte dezghețată, dar foarte guralivă. Cum începeam noi copiii o ciorovăială mai mare, începea să răsune gura ei de dincolo – căci camera ei era despărțită de a noastră, prin scânduri.

De la început s'au cumpărat câteva rogojini, iar noi stăteam turcește, cu picioarele încrucișate. În cămăruță erau patru clase cu începătorii și fiecare clasă ocupa un colț din cămăruță. Nu se găsea decât un singur scaun pe care ședea Domnul Tușu și asculta pe rând fiecare clasă.

În timpul iernii, veneam mai devreme la școală și toți ne aduceam cărbuni (mangal) de acasă. Fiecare clasă avea câte un ciob umplut cu cenușă.

Așezam cărbunii deasupra cenușii, îi aprindeam bine în curte și apoi puneam ciobul în mijlocul clasei, iar noi îl înconjuram stând jos pe rogojini, cu picioarele încrucișate și cu cărțile în poală, iar Domnul Tușu trecea de la o clasă la alta.

În clasa a II-a ni se dăduse și Noul Testament, localizat în dialectul macedo-român de bătrânul învățător Dimitrie Athanasescu, iar cartea de citire și gramatica, le învățam în limba română literară.

Odată cu Domnul Tușu plecaseră din țară, din aceea aduși de părintele Averchie, de prin diferitele comune românești ale Macedoniei și Epirului. Toți erau animați de aceleași sentimente și de aceeași dragoste de neam, făcându-și complet datoria, ca și Domnul Tușu.

De aceea, Guvernul Român, față de progresele realizate, a luat măsuri și a numit un inspector al școlilor românești din Macedonia, în persoana lui Apostol Mărgărit, înființând totodată, și *Gimnaziul românesc de la Bitolia* (Monastir).

De regulă, școala funcționa la Veria până la 1 Mai, căci de la această dată familiile românești se suiau la munte, iar școala continua acolo de la 1 Iunie și până la sfârșitul lui Septembrie.

De anul acesta am avut norocul să avem în primăvară o vacanță mai lungă. Am aflat de la părinții noștri că vine Apostol Mărgărit să inspecteze școala și să vadă ce progrese au făcut copii. Noi ne șușuiam și ne întrebam „Cum o fi mă și inspectorul acesta?" În naivitatea noastră, mai spuneam: „N'o fi vreun apostol din aceia pe care i-am învățat în Noul Testament?"

Desigur că era lucru de mirat, căci era pentru prima dată când noi auzeam de așa ceva.

Pe la 10 Aprilie, aproape de începutul săptămânii mari, zi de primăvară cu cer senin și un soare arzător, pe când stăteam fiecare clasă ghemuită în colțul său, ne pomenim cu un bărbat frumos, îmbrăcat elegant, că deschide ușa și intră cel dintâi în școală, căci cămăruța era școală, urmat de părinții noștri și alte câteva persoane care, deși nu aveau copii, simpatizau cu chestiunea românească.

În ziua aceea, cămăruța noastră – școală a avut fericirea să fie împodobită cu mai multe scaune pe care le-am adus noi copii de la restaurantul familiei Hagigogu, din apropiere. După ce s'au așezat pe scaune, inspectorul Apostol Mărgărit a început să examineze clasa a IV'a, compusă din următorii patru copii: Stere G. Ciumetti, Apostol Tanașoca, Iancu Dalametra și Nicolachi Iotta. I-a examinat întâi la citire, apoi la gramatică și religie, iar la urmă i-a luat la limba franceză, căci Domnul Tușu începea cu noi limba franceză din clasa a III-a, iar când am isprăvit clasa a IV'a eram stăpâni pe 150 de teme, din metoda lui Rudinescu, traduse din franțuzește în românește și din românește în franțuzește.

După ce i-a învârtit în toate chipurile și s'a convins că cei patru copii stăpânesc materia celor patru clase primare, s'a adresat Domnului Tușu și celor de față, spunându-le: „Acești patru copii, la 1 Septembrie, îi veți aduce la Bitolia să urmeze gimnaziul, ca bursieri ai statului român!"

După ce a isprăvit cu clasa a IV'a, a început să ne examineze și pe noi, cei din clasa a II-a, căci clasa a III-a nu exista. Examinarea noastră a fost mai mult de formă, pentru că, după câteva întrebări, s'au sculat cu toții și au ieșit, iar domnul Tușu se întoarce spre noi și ne spune: „De azi, aveți vacanță până ieșim la munte!"

Bucuria noastră a fost de nedescris. O lună de zile aerul cel curat al primăverii, la pescuit cu undița în apele Tripotamului, la scăldat la râulețul Lianuvrohia cu apă caldă, la jocurile noastre ca: sclavul, papadița, camilița, împreună cu ceilalți copii care se duceau la dascălul ce-i învăța grecește, în curtea destul de spațioasă a mahalalei „Sfântul Gheorghe," la renumita noastră horă (Pos stumbizunto piperi i dghiavoli calogheri = Cum pisează piperul diavolii de călugări).

La Illiaună (măslinul) căscând gura la paliacii care umblau pe funii și toate năzdrăvăniile care ne treceau prin cap, făceam tot posibilul să le aducem la îndeplinire în aceste zile de mare libertate pentru noi.

Vroiam parcă să sorbim totul în aerul cel curat al naturii, pentru ca după o lună să începem iar școala cu puteri noi. Și așa a mers până a sosit ziua de 10 Mai.

RÂNDUIALA MUTĂRILOR LA MUNTE

Turma noastră de oi, vreo 500 la număr, a plecat înainte cu zece zile la munte condusă de ciobani, fiind și unchiul Țiți în tovărășia lor. S'a așezat stâna la muntele Giumaia. Era Miercuri, 10 Mai. Bunica, mama și mătușa lui unchiul Iani, căci unchiul Tiți era necăsătorit, se apucaseră dis-dediminață să umple la hărăi cu rufărie, lenjerie și toate cele necesare unei adevărate gospodării care trebuia să fie întreagă transportată la munte, unde aveam casă mare și unde mama și mătușa lucrau velnițele și *gravanolu* (un fel de postav) pentru tălăgane (un fel de șube), deoarece comerțul pe care îl făcea tata împreună cu unchii, consta din industria națională a lânii și a brânzeturilor. Coborâsem în curte toate hărăile și așteptam sosirea chirigiului. Din cauza căldurii prea mari, nu era posibil să plecăm prea devreme. Cu vreun ceas înainte de apusul soarelui, iată și chirigiul cu cei zece catâri ai lui. Îi bagă în curte și împreună cu tata și unchiul Iani încep să încarce hărarl'i pe spatele catârilor. Pe deasupra hărarilor aruncau câte o velniță (vilendză) ca să le acopere, iar peste velniță se așeza câte unul din frații și verii mei mai mici cu picioarele în urmă – căci mergeam pe suiș. Apoi se trecea peste picioarele lor o funie de legătura hărărilor de care se țineau copiii, ca să nu se rostogolească. Când totul a fost gata, s'a deschis poarta și s'a dat drumul catârilor, iar toți ai casei, afară de cei mici și de bunică, mergeam pe jos, pe lângă dânșii.

Odată cu noi au pornit și alte familii înspre munte, unele – înaintea noastră, altele – în urma noastră. Monomul de catâri se ținea lanț pe o lungime de câțiva kilometri. Am trecut podul arcuit a lui Acriv și am ajuns la Lianuvrohia, de unde începea suișul. De aici înainte trebuia să fim cu mai multă băgare de seamă, ca să nu se răstoarne hărarl'i de pe spatele catârilor. Am mers așa vreo două ceasuri și odată cu noaptea am ajuns la Crioneri (Apa Rece) unde hotărâsem de mai înainte să facem popasul. Am descărcat totul, am strâns hărarl'i, am așternut velnițele pe iarba verde și după ce am îmbucat câte ceva, pregătit de la plecare, ne-am culcat cu fața spre milioanele de stele de pe cerul înseninat, respirând aerul îmbălsămat al primăverii.

Odată cu revărsatul zorilor începuse să se audă talanga de la gâtul catârului bătrân apropiindu-se. Ne-am sculat buimăciți de somn, mai ales copii mici și când catârii au fost aranjați, am încărcat din nou. Până să ajungem la al doilea popas trebuia să parcurgem vreo trei ceasuri numai urcușuri și mici coborâșuri.

Am trecut prin comuna grecească Cionnuva, înconjurată de mari păduri de castani comestibili, am înaintat mai departe pe un drum-potecă, am trecut pe la Șipotul lui Câciu, până am ajuns la comuna Marușa, ruinată în timpul Revoluției grecești de la 1821. Am tras tocmai la capătul de sus al comunei, la vestitul corn, sub umbra căruia am început să descărcăm catârii.

Erau ceasurile șase dimineața. Soarele de-abia se ridicase cu câteva prăjini. Imediat am aranjat purava, iar unchiul Iani a luat dintre gabje mielul tăiat și aranjat de la Veria și a început să-l pregătească de proțap. Așa era obiceiul popasului de la Marușa, mai ales că dura până la cinci după-amiază.

Pe când unchiul Iani aranja mielul, ceilalți ne-am apucat, unii să facem focul, iar alții să aducem lemne de la doi pași, căci comuna Marușa, pe vremea aceea, era înconjurată de o pădure de fag și de castan, așa de deasă, că nici razele soarelui nu puteau pătrunde în ea.

În sfârșit, ne-am văzut cu mielul învârtindu-se pe lângă jeratic. Bucuria noastră, a copiilor! În timpul acesta, fumul se vedea la toate *purăvile*. La cea mai mare parte din ele se învârteau mieii în proțap. Era un obicei al pământului, mai ales la familiile înstărite. Bărbații – până a se frige mieii – își făceau vizite reciproce, mai trăgeau câte o dușcă de rachiu și-și urau „Vară bună!"

Frumoasa viață, trăită în mijlocul naturii, fără multă grijă în ce privește traiul, dar multă neliniște și multă nesiguranță din cauza cetelor de hoți albanezi, care de multe ori bântuiau regiunea noastră.

În sfârșit, pe la ceasurile două, mielul a fost fript gata. Tăiasem din vreme frunzar de fag, mai multe maldăre, l-am așternut pe iarba verde, iar unchiul a început să taie mielul în bucățele și să le răspândească în toate părțile, iar noi îmbucam de zor, de jur împrejurul frunzarului, 15 la număr, căci atât era de numeroasă familia noastră.

După ce am isprăvit cu masa, bărbații s'au culcat la umbra faimosului corn care domina cu poziția lui, întreaga comună. Ceilalți am pornit în plimbare pe o potecă lină care străbătea pădurea deasă de fag și am ajuns la *Fântăna Furilor*, cu apa rece de nu puteai ține degetul în ea.

De acolo ne întoarcem și coborâm spre izvorul cel mare din mijlocul comunei, unde nu se vedeau decât numai ruine, printre care se găseau numeroși pomi fructiferi: pruni, meri, peri, foarte mulți cireși și nuci uriași.

Izvorul cel mare nu ținea apă decât până la Sfântul Petru, când seca de tot. Am mai colindat comuna în lung și în lat și când ne-am întors la puravă, catârii erau gata de încărcat.

Pe la ceasurile cinci am pornit la deal. Era cel mai greu suiș, poteca în formă de trepte de piatră pe care numai piciorul catârului putea să calce cu siguranță de a nu aluneca. La ceasurile șase am ajuns la dealul *Dzeana*, care domină comuna Selia Mare și de unde încep să se înșire casele, iar după două minute, am început să descărcăm catârii în curtea mult dorită a casei noastre.

COMUNA SELIA MARE

Așezată la întretăierea a patru văi, pe pantele a patru dealuri, hotare a patru munți deosebiți: Scutina, Selia, Marușa și Volada, comuna Selia Mare se găsește la o înălțime de 1200 metri deasupra nivelului mării.

În partea de Nord se găsește o padină destul de spațioasă numită *Alonea* – loc de joacă al copiilor și loc de hore al nunților. Din Alone pornea o potecă care merge pe prispa dealului, vreo doi kilometrii, până ajungea la *Chinlu al Dicea* (Pinul lui Dicea), pentru că la umbra lui, bietul Dicea, un biet negustoraș modest, petrecea în fiecare Duminică pe iarba verde, împreună cu cei doi copii ai lui, gustând cu multă plăcere o friptură la frigare și o ploscă plină cu vin.

O vedere minunată! Puteai cuprinde cu ochii deodată întreaga câmpie a Salonicului, munții Cafadar, Murihova, Beleș Planina, Hortiaci și parte din poalele Muntelui Olimp.

În partea de Apus este Pirgul care se ridică mândru deasupra comunei. La poalele lui casele sunt foarte dese, aproape lipsite de curți. Ca și Alonea, Pirgul aparținea Muntelui Selia.

În partea de Răsărit era Ozeana – făcea poarte din Muntele Scutina, în dosul căreia se afla *Groapa lui Ghizari*, plină de ferigi înalte, unde fiind copii, ne jucam de multe ori jocul de-a ascunselea. Partea din Dzeană era acoperită cu case mai rare și grădini mai dese.

Tot aici se găsește și biserica Sfânta Maria, foarte spațioasă și renumită prin uriașele sale colonade de pini-tărâțe, la facerea ei, din pădure, contribuind cele opt perechi de boi ale celnicului Badralexi.

În partea de Sud, era Dealul Vulada, cu case mai puține și mai dărăpănate, iar Marușa, tăiată în două de vale, se sprijinea pe vârful numit „Maslu al Ghiaștă." Aici casele erau destul de dese și tot aici în vale, țâșneau mai multe izvoare cu apă rece, de unde se alimentează cu apă întreaga populație a comunei.

În total erau vreo 350 de case. Cele mai multe erau cu etaj. Multe din ele erau locuite de câte două și chiar de câte trei familii. Casele, îngrămădite parcă unele peste altele, aveau curți foarte mici și aceasta ca o măsură de scăpare pentru timpuri critice. S'a întâmplat, de multe ori, ca această comună să fie atacată de cete de bandiți, urmărind să pună mâna pe vreun celnic și apoi să ceară sume importante de bani, pentru răscumpărare.

***

Lângă biserica Sfânta Maria se găsea localul de școală al comunei. Avea o lungime de 15 metri și o lățime de 10 metri. În școală eram amestecați. Învățam și noi în ea, învățau și copii mult mai numeroși ai dascălului Mitri care era român, dar învăța pe copii grecește.

De regulă noi ocupam trei bănci din spate.

În anul acesta, însă, s'a întâmplat o schimbare. Învățătorul Gușu Papacosta, coleg de clasă cu Domnul Tușu Badralexi, originar din comuna noastră, împreună cu soția lui Fania Papacosta, deschiseră o școală românească mixtă la Neagușe, cu o populație școlară mult mai numeroasă. Cum fami-

liile românești din Neaguște petreceau vara tot la Selia Mare, a trebuit ca în timpul cursurilor de vară, ambele școli să se combine.

Nu era posibil însă ca aceste cursuri să se țină la școala comunală – de aceea s'au închiriat pentru școală casele unchiului Ghiți Badralexi, din centrul comunei.

Mititel cum eram, căci copii tot *Pipichi* mă porecleau, am atras de la început atenția Doamnei învățătoare Fania Papacosta.

Într'o zi mă cheamă în clasa fetelor și-mi desface o carte de citire groasă cam de un lat de mână, carte oprită de autoritățile turcești, pentru că aceasta conținea poezii jignitoare la adresa turcilor, iar între acestea era și poezia *Brâncoveanu Constantin* (descria cum a fost omorât de turci).

Cartea mi-a deschis'o tocmai la acestă poezie. M'a întrebat dacă pot s'o învăț pe dinafară. Mândria mea era în joc. I-am spus că da. Atunci mi-a citit dânsa odată și după ce mi-a arătat modul cum trebuia s'o recit, mi-a împărțit-o în mai multe bucăți și în fiecare zi mă asculta câte o bucată, până când am învățat-o toată pe de rost.

Când am recitat poezia întreagă în fața ei, nu mai putea de bucurie, căci i se prezenta ocazia să-i convingă și mai bine pe celnici, de ce este capabilă școala românească, mai ales că unii oscilau între grecism și românism.

Și într'adevăr, când veneau preoții în vizită, domnul Tușu începea să ne întrebe din „Noul Testament," pe care îl învățasem la perfecție și atunci ne luam la întrecere cu dânșii, care știau Evanghelia în grecește, iar când veneau celnicii și alți notabili, Iotta, chemat de doamnă, era proțap în fața lor și începeam să recit pe „Brâcoveanu Constantin, boier vechi și domn creștin," de rămâneau cu ochii holbați la mine și cu gurile căscate, pentru că erau oameni fără carte.

Pe la Sfântul Petru, a sosit în comună părintele Gheorghiade Murnu, diacon pe atunci, tatăl domnului profesor George Murnu, originar și dânsul din comuna Selia Mare. Făcuse studii la Atena și a fost chemat de inspectorul Apostol Mărgărit la direcția Gimnaziului român de la Bitolia.

În vizitele care le făcea împreună cu toți preoții, în număr de cinci au venit și pe la noi. Fiind zi de sărbătoare, eram la joacă în Alone, cu ceilalți

copii de seama mea. Mă pomenesc că vine cineva de acasă și mă cheamă să vin îndată, că au venit preoții în vizită, împreună cu părintele Gheorghiade și vor să mă vadă.

Într'o clipă am fost acolo. M'au suit în camera unde erau dânșii și am început să le sărut mâinile la toți, căci preoții de altădată, deși nu știau decât foarte puțină carte, aveau însă suflet creștinesc, de aceea meritau să te închini în fața lor ca în fața sfinților. Imediat au început să curgă întrebările, din toate părțile, referitor la faptele lui Hristos, iar eu care eram stăpân pe Evanghelie, le dădeam răspunsurile neașteptate.

Treizeci de ani au trecut de atunci fără să-l văd pe părintele Gheorghiade Murnu, cu barba lui neagră și ochii lui scăpărători, până când, într'o zi, de parastasul repausatului Gușu Papacosta, la cimitirul „Bellu" din Bucureșit, văd pe un preot bătrân, încărunțit de tot și, pentru că era împreună cu fii săi Gheorghe și Ari, mi-am închipuit că este dânsul.

Am așteptat să mă recomande cineva, dar fiul său Gheorghe credea că ne cunoaștem. Atunci mi-am luat inima în dinți, m'am apropiat de dânsul și i-am spus: „Sărut mâna, părinte! Deoarece nu mă recomandă nimeni, să-mi dați voie să mă recomand singur – Iotta!"

Când a auzit numele Iotta, m'a luat de gât și m'a sărutat.

SĂRBĂTOAREA SFINTEI MARII LA SELIA MARE

În sfârșit, a sosit și ziua de 15 August, zi de mare sărbătoare pentru comuna noastră Selia Mare. Treizeci de perechi de tineri trebuiau să se perinde în această zi, prin fața altarului bisericii Sfânta Maria, spre a primi binecuvântarea cerească a unirii lor de veci, căci aceasta era ziua când în comuna noastră se făcea cea mai mare parte din nunți. Din ajun, au început să sosească musafiri greci de prin Veria și Neagușțe. Bandele de lăutari tot de acolo au sosit și s'au instalat în piață *(misuhore)*. În câteva ceasuri toate au fost angajate, iar înspre apusul soarelui, au început să se audă sunetul viori-

Mireasă la horă în comuna Leasnița
arhiva Manakia

lor, clarinetelor, dar mai ales a faimosului *daire*. Ziua de Sfânta Maria a fost o așa zi, că nu lăsa nimic de dorit.

Un cer senin și o căldură de adevărată vară de munte. De dimineața aproape întreaga populație îmbrăcată ca în zi de mare sărbătoare a început să se înșiruie pe toate străduțele, strâmte și întortocheate, fără nici o noimă, mergând la biserică.

Bărbații – cu moțul fesului săltat în dreapta și în stânga, intrau în biserică prin poarta cea mare din față. Nevestele, înșirate după vârstă, unele după altele, erau conduse de soacre și de aceea se simțea mai mândră cea care era urmată de mai multe nurori. Ele intrau în biserică prin poarta din dos și se urcau la etaj – parte rezervată femeilor, uitându-se prin grătar spre tâmplă (după cum se vede, ele aveau voie să se uite la bărbați în biserică, dar astfel ca bărbații să nu le poată vedea).

La un moment dat, toată lumea își îndreaptă privirea spre cinci băieți care intrau în biserică și care erau îmbrăcați nemțește, cum nu s'a mai întâmplat până atunci. Erau tinerii Sterie G. Ciumeti, Iancu Delametra, Apostol Tanașoca, Nicolachi N. Iotta și Gheorghe Cionga. Până atunci nici un băiat din comuna noastră, afară de Pavel Badralexi și Petre Badralexi, care făcuseră studii la Atena, prin anul 1856, chiar și din aceia care locuiau iarna la Veria, nu-și părăsiseră portul național, așa se explica curiozitatea mulțimii din biserică.

După ce s'a terminat slujba, toată lumea a pornit înspre altar ca să primească sfânta anafură, din mâna sfântului preot îmbrăcat în odăjdii, iar după aceea, au ieșit din biserică și au pornit în valuri spre misuhore.

Copii – în timpul acesta, porniseră cu ploștile pline cu vin în mână, ca să invite lumea la nunți, obicei curat românesc, căci se păstrează și în Oltenia. Apoi, un grup de nuntași de-ai mirelui porneau cu lăutarii în frunte spre casa miresei ca să schimbe colacii.

O nevastă tânără, rudă cu mirele, purta colacul în cap, înfășurat într'o basma de mătase și după ce lăsa aici colacul mirelui, îl lua pe cel al miresei și-l aducea la casa mirelui, cu lăutarii, întorcându-se cu același alai. Același grup pleca apoi spre casa nunilor și-i aducea la casa mirelui cu lăutarii.

Cam pe la ceasurile două pe după amiază, unii mai curând, alții mai târziu, cuscrii (nuntașii), adunați în casele mirilor au pornit înspre casele mireselor.

Mai înainte, cu câțiva ani, era obiceiul ca toți bărbații să meargă călare pe cai, ale căror samare erau acoperite cu chilimuri, iar femeile (nuntașele) mergeau pe jos deși, de multe ori, distanța de la mire până la mireasă era numai de câțiva zeci de metri. Mai târziu însă, s'a părăsit acest obicei. Acum numai ginerele (grambolu) mergea călare pe cal precedat de fârtat (cavaler de onoare) tot călare, care purta flambura (steagul) cu semnul crucii, având înfipte în cruce trei mere aurite. Atât ginerele, cât și fârtatul erau îmbrăcați în *țipuni* (ipingele) albe peste fustanelă, iar pe deasupra *sarica* albă ca zăpada.

Lăutarii mergeau în frunte, bărbații – la mijloc și femeile – în urmă. Aceștia cântau de zor, bărbații și mai de zor, cântecele lor bătrânești ca „Chinisea o vlahos Sterghios ya na pai sta vlahuhoria” (A pornit vlahul Sterie să meargă în comunele aromânești), iar femeile repetau cântecele cântate de bărbați.

Închipuiască-și cineva ce hărmălaie! Zece bande de lăutari și peste două mii de glasuri cântând în gura mare, într'o comună în formă de groapă, iar ecoul să răsune din toate părțile. Dar hărmălaie foarte plăcută pentru cei care trăiesc această viață nevinovată. Ce n'aș da să mai pot lua parte încă odată!

Când nuntașii au ajuns la casa miresei, bătrânii se așezaseră în odăi cinstindu-se și urând viață lungă tinerilor, până când preotul oficia logodna, căci era obiceiul ca logodna să se oficieze în casa miresei. În timpul acesta, tineretul încingea hore în curte.

După logodnă, nuntașii mirelui mergeau înainte spre biserică, iar mireasa venea în urmă călare pe calul adus de mire, condusă de neamurile ei și cântându-i cântece de despărțire ca:

Edo setuti tin avli
Perdica stechi che lali
Pu isis di chimsirea
Oh i truiru elate

Che olu tufechia rixete
Na mi m'arpaxi u staivraos...
(Aici în curtea asta, o potârniche stă și cântă/ Unde sunteți voi neamurile mele?/ Veniți cu toții în jurul meu și dați mereu cu puștile, să nu mă răpească șoimul!)

Până a ajunge la biserică i se cântă miresei de trei ori cântecul:
Nclină-ti nveastă, nclină-ti,
Pri calu ațelu cu fundile.
(Închină-te mireasă, închină-te, pe calul cel cu ciucuri.)

Samarul era împodobit cu ciucuri și mireasa se închina de trei ori de pe cal.

După ce ajungeau la biserică, miresele și cu mirii erau așezați la o parte și așteptau acolo cu o parte din nuntași până le venea rândul la cununie.

În timpul acesta în curtea bisericii erau atâtea hore, câte mirese erau în biserică. Cum ieșea o pereche din biserică ținându-se de mână, iar nunul sprijinindu-le cununiile pe cap, ducându-i așa până acasă, hora lor pornea înainte cu lăutarii, în chiote, iar când ajungeau aproape de casă, se cânta cântecul:
Evga mama, Evga afendi
Ia na idis o yios ti ferni
Perdica crati sto heri.
(Ieși mamă, ieși tată, să vezi fiul tău ce aduce/ O potârniche are de mână.)

După ce s'au terminat toate cununiile și miresele aduse în casele mirilor, au început pregătirile pentru hora cea mare a mireselor.

Mare parte din populația comunei, precum și străinii veniți din alte părți se așezaseră aici mai devreme, pe pantele ierboase ale dealurilor de lângă Alone, care avea un loc destul de spațios pentru hore.

De obicei se încingeau trei-patru hore, fiecare cu peste o sută de jucători, bărbați, femei și copii. Bărbații mergeau la horă înainte, iar femeile în urmă. În capul horelor mergeau nunii cu darurile căpătate de la fini pe umăr, învârtind batistele. De regulă, darurile constau dintr'un brâu sau o cămașă. Miresele prinse în horă se învârteau numai de trei ori, după care un grup de neveste și fete le conduceau acasă.

La apusul soarelui, horele s'au desfăcut și toată lumea s'a retras spre casele lor, pregătindu-se pentru petrecerea de seara.

La nunți, nunii aveau prioritatea. La petrecerea de seara ei trebuiau să fie aduși cu alai și mai mare, decât cel de dimineață, de grupul de nuntași ai mirelui care avea această însărcinare. Apoi venea rândul socrilor mici care erau aduși cu același alai.

Atât unii, cât și ceilalți nu veneau cu mâna goală. Nunii veneau cu prieteni și cu rude de-ale lor și cu berbecii puși în proțap.

Și când porneau spre casa mirilor, proțapii era purtați înainte, de câte doi copii, iar fiecare familie din taifa nunului sau din taifa (grup) socrilor mici, precum și rudele mirelui, veneau cu colacii de cel puțin jumătate metru în diametru înfășurați în basmale, purtați în cap de fetele sau nevestele lor și cu ploștile pline cu vin.

Când soseau în casa mirilor, cei dintâi care le ieșeau întru întâmpinare era fârtatul. Acesta lua colacii, întâi al nunului, apoi al celorlalți, îl ridica în sus și striga pentru fiecare, cât îl ținea gura: „Ghini vini culaclu a nunlui, s-băneadză, s-prucupsească, s-nă hârsim ș-la fumeal'ia lui!" (Bine a venit colacul nunului, să tră-iască, să se procopsească și să ne bucurăm și la familia lui!)

Nunii, socrii mari și socrii mici ocupau în casa mirilor, în această seară, câte o cameră spațioasă și petreceau care cu taifa lui, separat, venind în contact, din când în când unii cu alții, ciocnind și urând noroc și fericire tinerilor căsătoriți.

Prima grijă a fârtaților era să se pregătească focul spre a se frige berbecii din proțap și până a se frige berbecii, nuntașii petreceau.

Când berbecii erau gata, se pregătea masa. Toți nuntașii – mari și mici se așezau pe jur împrejurul odăii – turcește, căci scaunele pe vremea aceea erau cam o raritate în comuna Selia Mare.

În mijlocul camerei se așterneau *misăili* (fețe de masă) peste velnițele care împodobeau odaia, se tăiau colacii în felii și se răspândeau peste misăli și apoi începeau să se aducă mâncărurile.

De obicei mâncărurile constau din faimoasa iahnie (tocană), pilaful turcesc, brânză și friptură de berbec – toate însă din belșug.

Cei care serveau la masă erau fârtații și frații mai mici ai mirilor.

Mireasa, în timpul cununiei era acoperită cu un voal gros de mătase (zăvon), ca să nu i se vadă fața.

Poate că măsura aceasta își avea rostul, căci deși tinerii stăteau logodiți câte 4–5 ani de zile, ei nu-și vedeau fața decât după cununie, fiind logodiți de multe ori de părinți, fără știrea lor. La prima horă se ridica voalul miresei până la mijlocul nasului, iar la hora de-a doua zi, i se ridica voalul de tot.

În timpul mesei mireasa era adusă să stea câte o bucată de vreme la taifa nunilor, la taifa socrilor mici, a socrilor mari cu voalul pe jumătate ridicat și fără să mănânce nimic – căci în prima zi sărmana mireasă, răbda bine de foame!

După ce se ridica masa, veneau lăutarii, mai întâi la nuni, și începeau jocurile în doi, nevastă cu bărbat și frate cu soră, un dans național care se nume „singățire." Cu vreun deceniu înainte, când nu apăruseră încă lăutarii în comună, erau printre aromâni, unii specialiști în a produce prin mijlocul unei *sinii* (tavă de aramă) rotunde, având în ea câteva inele, niște sunete cadențate, după care „ingățeau" (jucau) perechile.

Acum lăutarii se plimbau de la o taifă la alta; când erau la una, cealaltă petrecea prin cântece care se pretau la joc – bătrânii cântau, iar tinerii jucau și ei și așa dura petrecerea până pe la trei dimineața, când fiecare taifă se pregătea de plecare.

Înainte de plecare, mireasa se posta în fața ușii să sărute mâinile la toți nuntașii și fiecare îi punea câte ceva în mână.

De regulă nunul, socrul mare și socrul mic cinsteau mireasa cu câte o *flurie* (galben), iar ceilalți, fiecare, după puterea lui.

Cea dintâi pleca taifa nunului, care era condusă de întreaga taifă a socrilor mari, cu mire și cu mireasă, câteva sute de metri, petrecându-l astfel cu lăutarii și cântându-i cântecul:

„Ședz nune ninga nă seară
Că avem ținți nel'i fripță
Ș-ninga ținți sunt tu sulă."

(Șezi nune încă o seară/ Că mai avem cinci miei fripți/ Și încă cinci sunt în proțap.")

Unele din cântecele noastre sunt în grecește, mai ales cele cântate la nunți. Lucru curios, însă, că aceste cântece nu erau deloc cunoscute de grecii din câmpia Veriei și a Salonicului – ceea ce denotă că ele au fost compuse de aromâni sub influența culturii grecești.

După plecarea nunilor pleca și taifa socrilor mici, cu același alai și apoi, unul câte unul, toate rudele mirelui.

A doua zi, copiii porneau din nou cu plosca să invite pe nuntași la masă. Socrii mici făceau același lucru, iar după ce luau masa, socrii mici plecau cu mare tămbălău la mireasă să-i aducă *bucuvala*, mâncarea miresei, având în vedere că în ziua dintâi, dânsa a cam răbdat de foame.

După ce mânca și mireasa, porneau cu toții hora de a doua zi.

Acum începeau să învârtească batista în capul horelor, pe rând: socrii mari, socrii mici, mirii, miresele care și-au lepădat voalul și toți nuntașii: bărbați, femei, flăcăi și fete, căutând fiecare să arate o cât mai mare destoinicie la joc; iar aceia dintre bărbați care treceau în capul horei, erau obligați să lipească pe fruntea lăutarilor, mai mulți sau mai puțini piaștri sau metalici, după cum și jucătorul era mai galanton sau mai puțin galanton.

Cu hora de a doua zi se sfârșea și nunta. Erau însă unele familii, mai cu dare de mână, în special celnicii, care o țineau într'una cu petrecerea, o săptămână întreagă.

La opt zile după nuntă sau în prima Duminică după Sfânta Maria venea *Mbarghicea*, adică întoarcerea perechii noi la socrii mici. Ei însă nu veneau singuri, ci cu toate rudele mirelui. Aceasta era un fel de nuntă mai mică, iar petrecerea ținea toată ziua cu cântece și jocuri.

FUGU FICIORL'I BITULI

Încă de când aromânii din Selia Mare se dislocaseră din comunele lor de origine, din Epir și se stabiliseră în aceste părți ale Macedoniei, întotdeauna ei au avut dascălul lor, care mergea cu familiile, când la câmp, când la munte.

La câmp, însă, dascălul nu putea să țină școala decât la Veria, cu copii mai puțini, pentru că grosul populației din Selia Mare se răspândea prin satele de la câmp, după turmele lor, iar copiii erau necesari la fătatul oilor, să dea ajutor părinților. Așa că, vara era adevărata școală pentru acești români transhumanți.

Cartea pe care o învățau era foarte redusă – pentru că de când turcii puseseră stăpânire peste Peninsula Balcanică, noi aromânii, Creștini Ortodocși, depindeam de Patriarhia de Constantinopol și cum în bisericile noastre se cânta în grecește, era natural ca și în școală să se învețe grecește.

Dar pe vremea aceea, cărțile profane erau o raritate la noi. Doar un *aflavitar*! Iată de ce și în școală, dascălul care era român, întrebuința, ca manuale de predare, cărțile bisericești: Evanghelia, Psaltirea și Octoihul.

Noțiunile pe care le căpătau copii erau foarte simple: cititul, scrisul și ceva calcule, ca după două-trei veri de școală să fie în stare să scrie măcar o scrisoare simplă, de câteva rânduri și să știe oarecare socoteli (cele patru operațiuni) necesare în viața lor de toate zilele.

Nici un aromân, mai ales din aceia care iernau prin sate, nu se gândea, câtuși de puțin, să poată face din copilul lui un om cu multă carte. Nici cei care locuiam iarna la Veria nu aspiram la așa ceva.

Într'adevăr, în orașul Veria, se găsea un gimnaziu cu trei clase, pe lângă cele patru clase primare. Gimnaziul era bine organizat – cu toate acestea românii parcă erau ciumați, ei nu erau primiți în aceste școli. Dascălul român care învăța pe copii grecește era nevoie să strângă copii la biserica Sfântul Nicolae sau la biserica Sfânta Maria.

Până la această dată, nici un copil de român, cu putere bănească mijlocie, nu s'a putut ridica la un grad de cultură mai înaltă.

De aceea, apariția celor cinci băieți, în ziua de 15 August, în biserica Sfânta Maria, îmbrăcați nemțește, cu drept cuvânt trebuia să provoace mirare – iar când toată lumea a aflat care este menirea acestei pregătiri, satisfacția a fost și mai mare, iar bucuria – generală.

De la sărbătoarea cea mare a Sfintei Marii, trecuseră 14 zile. Era în ziua de 29 August, ziua tăierii capului Sfântului Ioan Botezătorul. De dimineа-

ță au început pregătirile pentru plecarea copiilor, pentru că în ziua de 1 Septembrie trebuia să fie la Bitolia, iar călătoria dura tocmai două zile.

Mamele lor le-au pregătit toate cele necesare, pentru ca timp de nouă luni de zile să nu ducă lipsă de nimic. Atât pe la casele lor, cât și la casa noastră, s'au strâns toate neamurile spre a-i petrece, căci pleca și fratele meu.

Încă de dimineață, vestea plecării lor s'a răspândit ca fulgerul. De la un colț la celălalt al comunei răsunau cuvintele: „Fug ficiorl'i Bituli!"

Pe toate străduțele comunei era o forfotă nemaipomenită.

Pe la ceasurile patru a sosit chirigiul cu cinci catâri, câte unul de fiecare copil, căci părinții care însoțeau, aveau caii lor proprii.

Am încărcat bagajele, câte o velniță deasupra samarului și apoi am pornit cu toții pe drumul Veriei. Bărbați, femei, flăcăi și fete, veneau în grupuri să ureze drum bun acelora care aveau să fie mai târziu redeșteptătorii întregului neam românesc din aceste părți. Cea mai mare parte din case au fost zăvorâte. Numai bătrânii și babele au rămas acasă, urându-le și ele de departe, drum bun, cu lacrimi în ochi.

În timpul acestui mers, mamele care nu erau obișnuite cu înstrăinarea, plângeau că se despart de copii lor, iar mulțimea de peste 1500 de suflete plângea de bucurie căci, în plecarea acestor tineri, vedeau completa renaștere națională a lor. Și au mers așa, cu toții, distanță de peste patru kilometri.

În sfârșit, sosi momentul solemn al despărțirii. Îmbrățișări și sărutări cu toată lumea care, aproape o jumătate de ceas, după pornirea lor, a stat nemișcată, până i-am pierdut din vedere în pădurea Sabali. Atunci ne-am întors îndărăt, la casele noastre, reflectând fiecare ce va aduce viitorul.

***

După plecarea copiilor la Bitolia, eu am continuat școala, până la sfârșitul lui Septembrie. Restul timpului, până la 20 Octombrie, când a trebuit să coborâm la Veria, l-am petrecut mai mult cu culesul castanelor.

Mergeam cu alți băieți și, după ce umpleam traistele și le coseam bine, mai umpleam și câte o batistă plină pentru noi. Înainte de a ajunge acasă,

ne abăteam în câte o groapă, cu ferigă multă uscată, unde lăsam traistele jos și ne apucam de altă treabă. Începeam să culegem ferigă uscată, câteva maldăre, apoi așterneam castanele din batistă pe iarbă, puneam un maldăr de ferigă deasupra lor și-i dădeam foc. Castanele, după ce se coceau de o parte, le întorceam pe cealaltă parte, puneam deasupra lor și celălalt maldăr de ferigă, și-i dădeam foc și le lăsam așa până se coceau bine și până ce feriga se transforma în cenușă.

Atunci dădeam cenușa la o parte și după ce le curățam de coajă, ne umpleam buzunarele cu castane coapte. Aruncam traistele pe spinare și porneam înainte, mâncând mereu la castane coapte până ajungeam acasă.

La Veria nu am avut deloc vacanță, căci imediat după coborârea de la munte, a început şcoala. De rândul acesta, îl aveam coleg și pe Iancu Cionga, a cărui familie se mutase de la Neaguşte, la Veria.

După ce am isprăvit clasele primare, în anul 1884, întrucât fratele meu se găsea la Bitolia, în clasa a II-a, tata m'a oprit pe acasă ca să-i fiu de ajutor. Având numai zece ani, nu făceam decât servicii ușoare pe acasă. Tata m'a dat în timpul verii și pe la dascălul grec, ca să mă învețe și ceva grecește, dar nu s'a prins aproape nimic de mine. Fiind obișnuit cu limba română și franceza, aveam aversiune pentru limba greacă.

ÎNCEPUTUL CIOBĂNIEI MELE – CUSUTUL ȘI CĂȘĂRIA

ÎNTRE CUSUTUL TĂLĂGANELOR ȘI FĂTATUL OILOR

Al treilea an, după isprăvirea școlii, m'am apucat și eu de treabă serioasă. Unchii mei, erau un fel de croitori și m'au luat pe lângă dânșii, să învăț și eu meseria cusutului. Coseam un fel de șube (tălăgane) făcute din lâna oilor noastre, țesută și transformată în dimie de femeile noastre.

Turma de oi o țineam în apropierea orașului, păscută de doi ciobani. Trăgeam cu acul mii de împunsături pe zi, stând jos, cu picioarele încrucișate. După ce dădeam gata o parte, bietul tata încărca tălăganele pe cal și pornea prin toate bâlciurile și târgurile ca să le vândă. Cei care le cumpărau erau turcii, grecii și bulgarii.

Industria aceasta a velnițelor și tălăganelor era industria specială a aromânilor – celelalte naționalități nu se pricepeau la ea. Munca aceasta a cusutului tălăganelor ținea până la Crăciun. După Crăciun, grija mare era a oilor.

După ce le-am coborât în toamnă de la munte, am luat cu chirie ierbăritul unei părți a moșiei Dghuvorța. Vreo două zile, am stat cu toții la fața locului și am făcut perdele *(mândrile)* în care să se adăpostească oile de vânturi și colibele – adăpostul ciobanilor. Am făcut colibele ceva mai mari ca să ne putem adăposti și noi în timpul fătatului; căci în timpul fătatului mergeam cu toții la oi, ca să putem să le scoatem bine din iarnă.

Perdelele și câte o colibă au fost făcute în două părți. O parte mai înspre Apus, pe un teren nemuncit, care era mai ridicat și oile nu sufereau așa de mult în timp de ploaie. Pe partea cealaltă, spre Răsărit, mult mai întinsă, era teren lucrat, porumbiște, așa că în timp de ploaie era nenorocire.

După trecerea sărbătorilor de Crăciun, au început să fete oile și atunci am pornit cu cei doi unchi și cu tata și ne-am instalat în colibe, împreună cu ciobanii. Noi ne-am instalat în coliba dinspre Apus cu teren nepăscut și păstrat pentru oile fătate. În fiecare dimineață, plecam doi dintre noi înspre coliba ciobanilor, luam oile fătate cu mieii, le aduceam la iarba păstrată neatinsă și seara le închideam în perdelele curate – căci până în acel moment n'au fost întrebuințate.

Începutul ciobăniei mele însă a fost fără noroc.

De cum a venit 1 Ianuarie, a început să plouă și a continuat așa întreaga lună Ianuarie și toată luna lui Februarie. Din cauza ploii, terenul fiind pământ de arătură, devenise clisos. Bietele oi mergând prin el, se lipea de picioarele lor așa că, parcă erau încălțate cu opinci așa de grele încât abia puteau merge; dacă se desfăcea una de picior, se forma imediat alta la loc. Le luam de la perdelele de jos și le duceam la ridicătură, dar acolo pământul era strâmt și n'aveau pășune destulă. Am încercat să le dăm hrană, să le dăm orz și porumb, dar degeaba! A fost un afurisit neam de oi negre care nu mâncau nimic. Ne uitam la ele cum picau jos capul și mureau de slăbiciune. Până la Paște ne-au murit 150 de oi și am rămas cu 200, iar dintre acestea, numai 80 cu miei. Mieii celorlalte oi muriseră; din cauza slăbiciunii n'au avut lapte destul ca să-i hrănească. Ca să nu se sterpuiască de tot de lapte, eram nevoiți să aplecăm mieii celorlalte oi ca să le sugă.

De la un timp, tata și cu unchii plecaseră la Veria ca să vadă de alte afaceri – rămânând numai eu la oi, cu ciobanii, ca să pasc oile fără miei. Tocmai prin Februarie l-adusese unchiul pe fratele meu bolnav, de la Bitolia.

Se apropia Paștele, mai erau câteva zile. În ziua de Vinerea Mare mă pomenesc că vine fratele meu călare, cu câteva vase pentru lapte, să mulgem a doua zi (plecătorile) oile fără miei și apoi să plecăm acasă. Dormeam în coliba de la Răsărit împreună cu ciobanii. S'a pornit o furtună care ne-a stins focul, ne-a inundat coliba și ne-a silit să stăm în picioare până dimineața cu șubele pe noi. Când s'a luminat de zi, turna cu găleata. Cu mare greutate am putut mulge o parte din *mânzări*, fiindu-ne imposibil să rezistăm furtunii.

Am dat drumul oilor spre ridicătură, iar eu și cu fratele meu am încălecat

pe cal, dânsul pe samar și eu pe bucile calului, și am pornit spre casă. Am avut noroc că apele de la munte nu ajunseseră încă până la noi și am putut trece ușor călare pe cal, prin diferitele văi întâlnite, până am ajuns la Lianovrohi – râuleț cu apă limpede când nu plouă. Aici întâlnim peste 20 de persoane care așteptau să scadă apa, ca să poată trece – dar ploaia turna mereu, fără gând să înceteze. Se umflase râulețul așa de mult, că se rostogoleau bolovani nemaipomeniți. Apele se ridicaseră la peste un metru înălțime și mergeau cu o iuțeală vertiginoasă.

De dimineață tata, văzând că furtuna nu încetează, a trimis pe unchiul Țiți, cu șuba pe dânsul, să pândească pe vârful *tumbei* (colinei) de lângă râuleț venirea noastră. Imediat ce ne-a zărit de departe, a coborât pe malul celălalt ca să ne oprească trecerea, căci dacă intram, ne înecam la sigur.

Era Sâmbăta Mare, ajun de Paște. Toată lumea aceasta, care aștepta să treacă, mergea la Veria să târguiască pentru sărbători. Văzând că apele nu scad și furtuna nu încetează, după o așteptare de două ceasuri, am luat cu toții hotărârea să mergem la Mânăstirea Dobra, distanță de cel mult un ceas. Am încălecat calul tot așa cum am venit până aci și, după un ceas și ceva, am ajuns la mânăstire.

Starețul, un om tânăr, fiind căsătorit și murindu-i nevasta, l-a lăsat cu un copil și s'a călugărit în floarea tinereții. N'avea mai mult ca 35 de ani. Un om cu mult suflet. Ne-a primit cu multă bucurie. Ne-a pus la dispoziție mai multe focuri, unde ne-am încălzit și am putut să ne uscăm hainele de pe noi; căci cu toții eram aproape ciuciulete.

***

Fac o mică abatere și povestesc pățania acestui minunat călugăr stareț de la Mănăstirea Dobra. Mănăstirea aceasta se găsește situată la o înălțime de vreo 150 de metri deasupra orașului Veria, așezată într'un ascunziș, o groapă, unde se găsesc izvoarele necesare, de care are nevoie absolută o așezare de călugări. Hramul mănăstirii este Sfânta Maria. În ziua de 15 August, mare sărbătoare la Mănăstirea Dobra. Mare parte din populația orașului vine în această zi să petreacă în cântece și jocuri.

Într'una din aceste zile, cam pe la anul 1888, veniseră să petreacă la mănăstire lume multă, copii, bărbați și femei, între care și nepoata Episcopului Procopie și o învățătoare, sora doctorului Tușa. Amândouă stăteau într'o cameră la etaj. În ajunul serbării, bărbații, în special, câteva sute de persoane, unii jucând în mijlocul curții și alții privind, se pomenesc că poarta este ocupată de patru inși (hoți), înarmați până în dinți. Erau câte-și patru grei – căpitan Nicu cu ceata lui. Doi dintre ei au scos iataganele și au ocupat poarta, nepermițând nimănui să iasă afară din mănăstire, iar ceilalți doi, cu revolverele în mână, trec prin mijlocul mulțimii și se suie la etaj, drept în camera unde se găsea nepoata Episcopului și cu dăscălița. Le-au poruncit să se încalțe că au venit să le ia cu dânșii. De voie, de nevoie, s'au încălțat amândouă. Le-au luat înainte, au ieșit din poartă și pe aici ți-e drumul, s'au făcut nevăzuți.

Mulțimea din mănăstire a rămas înlemnită, amuțise toată lumea și când au văzut că poarta este eliberată de hoți, au dat buzna unii peste alții, în fuga mare, care mai de care, să ajungă mai repede la Veria. Vestea s'a răspândit ca fulgerul, atât la Veria, cât și la Salonic. Armata turcească care se găsea la Veria, a pornit imediat în urmărirea răpitorilor, dar unde să-i găsească? Pădurile erau destul de numeroase și destul de dese.

După anumite intervenții ale Episcopului, un colonel turc (bimbași) cu o mie de soldați au venit de la Salonic și au cutreierat toate pădurile, doar-doar, o da peste ei. Când armatele au văzut că nu pot face nimic, s'au retras în cazărmile lor. Atunci au început pe furiș tratative între trimisul Episcopului și spionii hoților, până când au ajuns la înțelegere: Episcopul să trimită hoților 300 lire de aur ca să elibereze fetele. După ce hoții au primit banii, emisarul Episcopului a primit fetele pe care le-a trecut în văzul mulțimii, prin mijlocul orașului, încălțate în opinci.

Dar toată năpasta a căzut pe capul bietului stareț, ca și cum el trebuia să știe tot ce mișună prin păduri. A fost arestat imediat și închis. Judecat, a fost condamnat la un an închisoare.

Eliberat din închisoare, a cerut Episcopului, jurându-i că este nevinovat, să i se dea locul care l-a avut la mănăstire. Episcopul a rămas neînduple-

Păstori români din Selia și Xirolivad (Veria)
arhiva Manakia

cat, n'a vrut cu nici un chip să creadă că stareţul n'a fost spionul care a dat fetele în mâinile hoţilor.

Bietul stareţ a răbdat doi ani de zile, fără nici o situaţie, muritor de foame, împreună cu copilul lui. Ajunsese să nu aibă nici cămaşă pe el. Umbla înfăşurat în rasa lui neagră. Văzând că nu are nici o altă posibilitate de viaţă, s'a dus la Salonic, la autorităţile turceşti şi a declarat că se leapădă de Creştinism şi îmbrăţişează religia lui Mahomed.

A azvârlit *potcapul* şi a pus fesul pe cap. Turcii i-au dat o slujbă la primăria oraşului. Mare zarvă la Veria. Toată lumea blestema pe Episcop pentru această ruşine – pentru ca un preot Creştin să treacă la mahomedanism.

***

După această abatere, revin la întoarcerea de la mănăstire. Pe la ceasurile patru, ploaia a încetat şi când am ajuns la râuleţul turbat, l-am găsit potolit. L-am trecut foarte uşor şi am ajuns acasă în ajun de Paşte.

După ce am făcut sărbătorile, ca niciodată, fără miel în proţap, n'a mai fost nevoie să mă mai duc pe la oi, căci noatenii au fost amestecaţi cu oile şi cu mieii, pe care le păştea unul dintre ciobani, iar oile fără miei (plicătorile) le păştea ciobanul celălalt.

În acest an, Paştele căzuseră la 25 Martie. De la această dată şi până la 1 Mai, n'am mai fost pe la oi decât de câteva ori. Din cauza furtunilor căzute, apele râului Tripotam, care trecea prin mijlocul oraşului, a adus de la deal, o mare cantitate de peşte, mrene şi păstrăvi, cum nu se mai pomenise până atunci.

Toată lumea, în special aromânii, circulau pe malurile râului, prinzând peşte cu undiţa. Mai ales pentru copii, prinderea peştelui constituia o mare distracţie. Împreună cu unchiul Iani, în vreo două ceasuri dimineaţa şi două – după-masă, era imposibil să nu luăm cu undiţa, 4–5 ocale de peşte – mrene şi păstrăvi. Totodată aşteptam cu nerăbdare sosirea zilei de 1 Mai, spre a începe o nouă meserie, meseria căşăriei.

ÎNCEPUTUL CĂȘĂRIEI

La 30 Aprilie, după ce se dăduse ordin ciobanilor să plece cu oile la munte, am încărcat și noi calabalâcul pe doi cai și am plecat la aceeași destinație. După un drum de șase ceasuri, am ajuns la locul unde trebuia să așezăm stâna. Luasem cu chirie ierbăritul Muntelui Scutina, din care, o porțiune din comuna noastră Selia Mare, făcea parte din muntele acesta.

În timpul de la 1 Aprilie și până la 1 Mai, tata a fost de mai multe ori la Neaguște, tratând o afacere cu un negușător de brânzeturi, anume Costa Cochino. A luat de la acesta o sumă de bani, ca să completeze turma, punând la loc oile pierdute în timpul iernii, cu obligația de a-i aduce cașul tuturor oilor noastre, timp de două luni de zile, de la 1 Mai și până la Sfântul Petru.

Împlinisem 13 ani. Am aranjat ceardacul unde am orânduit toate cele necesare pentru închegarea cașului. Baciul venise împreună cu noi. Pentru transportul cașului la Neaguște aveam doi cai, mai aveam și patru scânduri necesare, câte două la fiecare cal, lungi de un metru și jumătate și trase la rindea.

După fiecare mulsoare a oilor, laptele era închegat cu cheag de rânză de ied, într'un cazan mare de aramă, cositorit și în gălețile de lemn în care mulgeau ciobanii oile. Când laptele din cazan și din găleți era complet închegat, se punea în *sedile* de pânză, se legau bine și se atârnau de stâlpii cerdacului. Atârnam scândurile de samarele cailor și apoi așezam *sedilele* pe scânduri, atârnate de samar și le legam bine ca să nu se bălăcească rău. Luam caii de căpăstru, unul după altul și plecam la vale.

Împreună cu mine sosiseră încă vreo zece, de la alte cășării. Cum ajungeam acolo, descărcam sedilele și le atârnam de cuiere, așteptând fiecare să ne vină rândul la cântar. Munca aceasta dura cam până la amiază. Negușătorul avea obiceiul ca toți chirigiii care aduceau caș, să ia prânzul la dânsul. Întindea o masă lungă și luau masa cu toții, împreună cu familia lui.

Eu însă, am fost așa de rușinos, așa de întârziat, încât a fost imposibil să mă poată convinge negușătorul de a sta la masă împreună cu dânșii. Degeaba se ruga de mine, aproape în fiecare zi, spunându-mi: „Ela vre

micre!" („Vino, micuțule la masă!"), căci într'adevăr eram mic, numai al doilea an am săltat cu o palmă. A fost în zadar ca să mă poată aduce la masă. Eu luam caii de căpăstru și plecam. Și așa am dus'o, cu du-te-vino, două luni de zile.

În ziua de Sfântul Petru, ultima zi, am mers cu tata împreună la Neaguște, după ce am isprăvit treaba, ne-am așezat pe scaune și atunci, văd că vine băiatul negustorului care s'a rugat de mine două luni de zile să mă aducă la masă, vine – zic – cu câteva bucăți de halva, făcute din făină, unt și zahăr și atunci parcă mi-a fugit rușinea, am luat halvaua și am mâncat-o în fața lor.

Pe la patru după-amiază, am pornit cu tata la deal, iar la apusul soarelui, am fost acasă. Din acest moment, eu n'am mai mers la stână, deși stâna se găsea la vreo doi kilometri departe de comună. Rămăsese tata acum cu nevoile oilor. Eu stăteam mai mult pe acasă. Căram lemne din pădure cu măgarul, pentru nevoile casei și alte treburi mărunte cerute de gospodăria noastră, căci formam o familie numeroasă, alcătuită din 15 persoane.

În timp ce eu cu tata ne ocupam cu stâna oilor noastre, unchii mei aveau în antrepriză laptele unei cășării, de 1500 de oi, cu lapte *(mundzări)* la Muntele Sturnare și pe când noi scăpasem de stână, în ziua de Sfântul Petru, unchiul Țiți a scăpat tocmai la sfârșitul lui Iulie, odată cu bâlciul de la Veria.

S'a sfârșit și bâlciul, s'a sfârșit și sărbătoarea Sfintei Marii.

După bâlciul de la Veria am avut o pauză de aproape o lună de zile, iar la 1 Septembrie, începem din nou munca cusutului.

În timpul acesta, numai Duminica aveam zi de odihnă, dar nici de ea nu ne bucuram; căci această zi o întrebuințam pentru culesul castanelor. Împreună cu unchii mei, plecam cu noaptea în cap, luând calul cu noi și mergând la 15 kilometri depărtare după castane.

***

În sfârșit, sosi și ziua de 10 Octombrie, când a trebuit să părăsim din nou muntele și să coborâm ca de obicei, la Veria – unde ne așteptau mai multe bunătăți decât acelea pe care le-am avut la munte. Orașul Veria era destul de măricel. Pe vremea aceea, număra aproape 15000 de locuitori.

În ziua de Marți, zi de târg, se îngrămădea multă lume, venită din toate părțile, mai ales din regiuni care despărțeau Veria prin munți, cum au fost regiunile: Caliari, Cojani, Grabene, Bitolia și altele. Veria era orașul care avea legătură cu portul Salonicului, era cel mai apropiat oraș de Salonic, unde vapoarele își descărcau mărfurile aduse din străinătate.

De aici, o parte însemnată din aceste mărfuri erau cărate cu căruțele, pe o șosea rudimentară și depozitate la Veria, și aceasta în lipsă de cale ferată. Înspre Apus și înspre Nord, fiind regiuni muntoase și neexistând șosele, mărfurile erau transportate pe spinarea catârilor și a măgarilor. Veneau coniarii mahomedani din regiunea Sarighiol – centrul Caliari, cu caravanele lor de măgari încărcați cu struguri cu care umpleau piața și, cum legea lor îi oprea de la băutura vinului, vindeau strugurii aproape pe nimic – zece parale ocaua (cinci bani) și după ce vindeau strugurii, cumpărau și duceau mărfurile de care aveau nevoie în regiunea lor.

În ținuturile mai depărtate ca: Bitolia, Corița, Satiste, Cojani, Grabene, Castoria și altele. Mărfurile erau transportate de aromâni, pe caravanele de catâri, deoarece numai catârii puteau străbate potecile pietroase și întortocheate ale regiunilor muntoase. Numai Selia Mare număra peste o mie de catâri.

La Veria, pe lângă strugurii de care piața era supraîncărcată – pentru că viile coniarilor dădeau o producție nemaipomenită, mai erau rodiile, care abundau magaziile zarzavagiilor; așa că, după ce ne-am înfruptat și cu aceste bunătăți, ne-am apucat iarăși de treabă – noi cu cusutul talaganelor, iar femeile – cu țesutul velnițelor și a șaiacurilor.

De rândul acesta, tata a închiriat o prăvălie în localitatea Enige-Vardar (Ianița), oraș cu vreo 10000 locuitori, așezat înspre partea de Nord a câmpiei Salonicului, unde un bâlci anual ținea 40 de zile, în tot postul Crăciunului. Aromânii numeau acest bâlci, *Bâlciul de la Luca*.

Aici își dădeau întâlnire aromânii din toate părțile Macedoniei, aducând spre vânzare mărfurile lor de lână curată, lucrate de femeile lor: tălăgane, velnițe, șeiacuri, pentru haine deosebite și un fel de dimie subțire cu care se căptușeau samarele catârilor, cailor și măgarilor, ca să nu li se facă răni pe corp, atunci când erau încărcați.

Veneau negustători aromâni din Samarina, Grebeana, Veria, Bitolia și împrejurimi. Pot zice că bâlciul acesta de la Luca, în turcește Enige-Vardar, avea o foarte mare asemănare cu bâlciul de la Uzungiova (Târnovo-Bulgaria) unde se întâlneau românii din aceste părți ale Bulgariei – bâlci pe care îl descrie atât de frumos Cezar Bolliac – scriitor și fost ministru al României. Mai târziu, când am fost elev la Liceul din Bitolia, în sărbătorile Paștilor, am făcut o mică excursie în comuna românească Nijopole.

Ducându-mă în vizită la un coleg de-al meu, de clasă, anume Bitaracu, mă întreabă tatăl său – cam de aceeași vârstă cu tatăl meu și îmbrăcat la fel – cu țipune albă (ipingea), haina lor națională, de unde sunt și al cui. („Al curi ficior eștă – dzî dit Veria?")

Îi răspund că sunt din Veria și sunt feciorul lui Naumi. „Cum, bre?" îmi spune, „Ești ficiorlu al Naumi?" Zic „Da! Dar de unde îl cunoști pe tata?" „Îl cunosc de la bâlciul de la Luca!" îmi răspunde.

Aici era deci, un loc de întâlnire, unde se cunoșteau aromânii din toată partea Apuseană a Peninsulei Balcanice. Veneau aici chiar negustători din Salonic, care cumpărau mărfurile aromânilor, spre a le revinde la grecii din Peninsula Calcidică și înspre regiunea Seresului și a Cavalei.

Populația care se găsea în partea aceasta din câmpia Salonicului, în mijlocul căreia se afla orașul Enige-Vardar, era compusă din naționalitățile arătate mai sus – grecii, bulgarii și turcii. Ei erau aceia care cumpărau până la Crăciun, cea mai mare parte din marfa adusă aici de aromâni.

***

Odată cu venirea Crăciunului, înceta și cusutul – munca aceasta plictisitoare, să stai mereu cu picioarele încrucișate și să tragi mereu împunsături cu acul. După Crăciun, vine iarăși al doilea fel de muncă. Acum ieșeam din fumăraia odăii și mergeam la aer curat, la fătatul oilor. Noroc că în acel an, a dat Dumnezeu să fie o iarnă potolită din punct de vedere al intemperiilor. N'au fost nici ploi multe, nici zăpezi – așa că oile și caprele au ieșit din iarnă minunat de bine.

Pe când petrecerea noastră din anul trecut, în coliba ciobanilor, a fost

o adevărată pacoste, petrecerea din anul ăsta a fost o adevărată plăcere. Negăsind un ținut ierbos pentru oi mai în apropierea comunei, a trebuit să le ducem înspre versantul Sarighiolului, la Muntele Sapcara, la o depărtare de cinci ceasuri de comună. Muntele acesta a fost luat cu chirie de un celnic sărcăcean, anume Becci. Tata, împreună cu un tovarăș, anume Mihali Hașoti, au tratat cu celnicul Becci, să ducem și noi oile în muntele lui și să ne dea în antrepriză laptele cu 15 piaștri găleata. Târgul fiind făcut, am dat drumul oilor de la câmp, să meargă la destinație, iar noi, după ce am angajat doi băieți ca baci (cășari), am pornit cu tot calabalâcul necesar și am ajuns după un drum de două ceasuri de la Veria, la locul unde era să se așeze stâna. Alături se găseau colibele tribului, acoperite cu foile de cort.

Sărcăcenii sunt o populație grecească – al căror port este la fel cu al aromânilor – sunt oieri, trăiesc în triburi sau mai bine zis în ginți. Triburile acestea numără de la 15 până la o sută de familii fiecare. În vocabularul lor au multe cuvinte aromânești. Tribul Becci număra vreo douăzeci de familii. Și la câmp, și la munte, ei trăiesc numai în corturi.

Ajungând cu calabalâcul la locul stânei, am aranjat întâi cerdacul, adăpostul calabalâcului și apoi începea treaba. Împlinisem 14 ani și aveam doi băieți pentru munca laptelui a 1500 de oi. Eu stăteam mai mult la stână, căci oile erau păscute de ciobani și aici observam cum fabrică dânșii această brânză nouă, având dorința de a învăța și eu meseria. Din când în când, mergeam pe acasă și stăteam câte o săptămână, văzând și de nevoile casei.

În timpul acesta, unchii cu care formam o singură familie, aveau la antrepriză laptele provenit de la cele 1200 de oi și capre ale celnicului Ceamitru din comuna Xirolivad. Comuna este așezată pe un podiș larg de un kilometru, lung de cinci kilometri și înalt de peste 1100 metri deasupra nivelului mării, de unde se ridică vârful Ayi Bili, cu peste 1800 metri înălțime și acoperit peste tot cu păduri de pini, care cred că până în ziua de astăzi sunt neexploatate, din cauza lipsei complete a mijloacelor de exploatare. Când vine câte o vijelie, doboară cu miile și putrezesc pe pământ, iar Salonicul cumpără lemnărie de la Galați.

A trecut și vara. Am isprăvit și cu munca din vara aceasta și iarăși ne-am

întors cu toții acasă, ca să sărbătorim, ca de obicei, bâlciul și Sfânta Maria. Sosind toamna, am coborât cu oile la marginea Râului Bistrița. Luasem cu chirie ierbăritul moșiei Arapsumanik.

Împărțisem oile în două turme: una cu oile de prăsilă și cealaltă, cu oile sterpe pentru tăiat. Turma de prăsilă era păscută de cioban, iar cea cu oile de tăiat, a trebuit s'o pasc eu, mai ales că așteptam, din zi în zi, să vină vreun negutător (gealap), ca să le vindem. Această așteptare „din zi în zi," a trebuit să se prelungească până la 1 Februarie, timp în care am fost nevoit să stau la coada oilor.

Dar după ce am scăpat de oile sterpe, a venit fătatul oilor de prăsilă, care iar ne-a adunat din nou, pe toți în colibă. Tocmai în ziua când am predat oile sterpe negustorului, începuse să ningă. În trei zile a nins într'una și a ajuns zăpada până la genunchi și în aceste trei zile, ne-au fătat toate oile – în număr de 200. Disperați, alergând prin comunele din împrejurimi, după fân, am putut face față. Le-am hrănit câteva zile numai, căci un vânt cald a făcut să se topească zăpada.

Era în „săptămâna albă." Se topise cea mai mare parte din zăpadă. Rămăseseră ochiuri pe ici pe colea, dar tot sufla un vânticel cam rece. Îmi spun cu toții să încalec calul și să plec acasă și să aduc ceva merinde alese.

Cum eram oieri, se găsea acasă destul unt și brânză ca să mă întorc cu câteva plăcinte, mai ales că era lăsatul de sec. Pornesc călare pe cal. Două ceasuri până la Veria. După ce am mers vreun ceas călare, au început să-mi înghețe picioarele. M'am dat jos de pe cal și am început să umblu ca să mă încălzesc, dar cioafla de pe drum a fost așa de mare, că a fost imposibil ca să pot înainta. M'am suit din nou pe cal și am pornit înainte. Când am ajuns la grădinile de zarzavat ale orașului, deși împlinisem 14 ani și jumătate, am început să plâng ca un copil mic de durerea înghețului și am plâns așa, călare pe cal, până am ajuns acasă.

Având o fereastră pe sacnasiu, care dădea spre stradă, m'au văzut mama și bunica și au coborât imediat; am intrat în curte călare pe cal și de pe cal, m'au luat în brațe, căci mi-a fost imposibil să mă pot ține pe picioare. Și așa, în brațe, m'au urcat la camera de la etaj.

A doua zi, pe la ceasurile două, călare pe cal și cu plăcintele calde, am sosit la colibă la ceasurile patru. Ne speriase nițel zăpada, dar sperietura a trecut repede. Se îmbunase vremea și mieii au început să zburde, așa că în luna Aprilie, simțeai o deosebită plăcere, uitându-te la salturile lor.

A treia zi, după Sfântul Gheorghe, turma a pornit înspre munte, acolo s'au întâlnit cu cele ale celorlalți câțiva oieri cu care ne împreunasem și am aranjat stâna la Muntele Beimunar, iar laptele oilor trebuia să fie lucrat de fratele meu împreună cu tovarășul său Dumitra Zisa. În total ei lucrau lapte de la 1200 de oi. Eu, împreună cu cei doi unchi, luasem în antrepriză laptele celnicului Dauti din Muntele Techi Giumaia, în total 2000 de oi cu lapte.

La 1 Mai am ajuns la munte, unde se instalase stâna, ducând butoaiele în care trebuia să sprijinim laptele cu toate cele necesare și cu cei trei servitori, de care avem absolută nevoie. Prima grijă a fost instalarea ceardacului pentru adăpostirea butoaielor și a întregului calabalâc. Ne-am repezit prima zi la pădure și am tăiat cheresteaua necesară pentru ceardac, iar a doua zi am plecat la joagăr, împreună cu unul din chirigii și am cumpărat scândurile necesare pentru acoperiș.

În timpul celor două zile, unchiul Tiți, împreună cu cei doi servitori, primeau laptele în cantitate de 40 vedre pe zi și prepara un fel de brânză tare, fără pic de unt, punea zerul în butoaie amestecat cu a treia parte din laptele dintr'o zi și lega deasupra fiecărui butoi o sedilă de pânză. Prin acest amestec se ridică deasupra, în butoi, un fel de cremă, iar pe dedesubt, rămâne un zer limpede; crema aceasta noi o numim *alcă*.

Se da cep la butoaie și se scurgea zerul care se punea într'un cazan mare de aramă cositorit și se fierbea la foc, până dădea în clocot.

Apărea urda care se strecura într'un sac de pânza de cânepă și apoi trimisă la vânzare. Deasupra cremei se turnau mai multe găleți cu apă ca să subțieze crema în fiecare butoi și apoi o bătaie, de la trei până la șapte ceasuri pe zi, după cum e timpul – răcoros sau călduros. Bătaia începea a treia zi, după amestecul zerului cu laptele. Bătătorul era lung de un metru și jumătate, făcut din trunchiul unui pin tânăr, curățat și subțiat, lăsându-se numai un rând de crăci; se lega un cerc de ramurile pinului și se învârtea

în jurul cercului, până când cercul ajungea să aibă grosimea brațului. Pregătit astfel, bătătorul se introducea în butoi.

Împlinisem 15 ani. Dimineața trebuia să începem prima bătaie. Unchiul și cu Cola Pendifunda, angajat la bătăi, de aceeași vârstă amândoi, se sfătuiau seara la strângerea cașului și spuneau să se scoale mai de dimineața căci, poate vor fi nevoiți să bată și butoiul meu, nevrând să creadă că eu voi fi în stare să aleg singur untul, fără ajutorul lor. Pe la ceasurile 5 dimineața, eram în picioare. Începusem bătaia. Oile erau în țarc, iar ciobanii stăteau la răstoacă pe câte un bolovan care forma scaunul lor și cu găleata în față, mulgându-le, mânate, bineînțeles de către un flăcău. Unchiul Tiți mai lăsa bătaia din când în când, ca să primească laptele și să-l închege. Eu însă, băteam mereu.

Muntele avea o înălțime de 1500 metri și fiind o zi ploioasă și friguroasă, a trebuit să batem 17 ceasuri până să alegem untul. Cel dintâi care l-a ales a fost unchiul Tiți, al doilea am fost eu. Am început să mă mândresc că însemn și eu ceva. În timp de zece zile se strânsese destulă brânză și destulă urdă, pe care unchiul Iani cu chirigii au încărcat-o pe patru cai și au pornit la drum spre orașul Neaguște, la târgul de Sâmbătă.

Orașul acesta, deși nu avea o populație decât de 8000 de locuitori, înghițea aproape toată brânza ce se producea în munții noștri. Mai era un centru de desfacere, dar mai mult pentru urdă. Acesta a fost orășelul Cailiari, în regiunea Sarighiol, cu vreo 6000 de locuitori. În această regiune se găseau vreo 60 de comune turcești; turcii, numiți coniari, colonizați aici, aduși din Asia Mică, din împrejurimile orașului Conia. A fost o populație săracă și se mulțumea mai mult cu urdă (numită la noi – *ghiză*), căci se vindea cu jumătate din prețul brânzei.

După ce s'a mai împuținat laptele oilor și nu mai erau decât două butoaie de bătut, unchiul mă trimitea pe mine la Cailiari cu vânzarea urdei, cu doi chirigii.

Într'una din zile, pe când unchiul Tiți era dus acasă, distanță de vreo 4 ceasuri, eu am rămas la stână, împreună cu angajatul nostru, Cola Fendifunde, să facem treburile necesare, până la întoarcerea lui, a doua zi după prânz.

Înspre seară, după ce oile au fost mulse, am primit laptele și am pregătit brânza. Am început să ne pregătim de culcare. Am pus doi bușteni – unul la cap și altul la picioare, trei scânduri peste ei, un buștean mai mic, căpătâi, mi-am luat șuba și m'am culcat. Începuse o ploaie măruntă, dar înspre dimineață, cu vreun ceas înainte de a se lumina, tocmai când mă găseam în somnul cel mai dulce, începe o furtună în toată regula.

Fără să simt, un ciuciuroi se rupe printre crăpătura de pe acoperișul ceardacului și ajunge tocmai în gâtul meu. Câtă vreme o fi curs nu știu, dar când m'am deșteptat, corpul meu era numai apă. Ce să fac? Primeneli nu aveam. Am început să tremur, plimbându-mă de colo până colo, ca un turbat – doar – doar m'oi încălzi, neștiind ce să mai inventez pentru asta.

Cum mă plimbam, spun colegului meu de muncă:

– Cola, te rog scoală-te, leagă pânza deasupra butoiului și introdu bătătorul, că mor!

Și, zărind atârnat de cuiul de pe furca ceardacului, un burduf cu lapte acru, apuc o cuvată, dumic în ea pâine, torn lapte și încep să mănânc repede, dând astfel și stomacului răceală, ca nu numai corpul să fie rece.

După ce am isprăvit mâncarea din cuvată, am pus mâna pe bătător și am început să bat cu toată străşnicia. După 2000 de lovituri numărate, gheața din mine se transformase în adevărată baie. Curgeau nădușelile și au curs într'una, cinci ceasuri, până am ales untul. Așa că, grație bătătorului, am scăpat de o pleurezie sigură.

Pe la 1 Iunie, stâna a fost strămutată de la Teche la Giumaia. Începuse postul Sfinților Apostoli. Anul acesta a fost prea lung, o lună întreagă.

Habotnicia celnicilor (proprietarilor de oi) era afară din cale. Să nu te fi văzut că mănânci lapte în timpul postului, că nu găseai loc unde să te ascunzi. Porecla care ți-o dădea era Hassan – nume turcesc, pentru că spuneau dânșii, numai turcii mănâncă de dulce în timpul postului.

Așa că, ne luptam toată ziua cu laptele și trebuia să ne amărâm cu măslinele, cu ceapa, cu usturoiul și cu toate celelalte derivate ale postului.

Sosi și Sfântul Petru. S'au încheiat socotelile. Eu însă și cu unchiul Tiți a trebuit să mai stăm încă o lună de zile, ca să pregătim cașul, untul și urda,

pentru fiecare familie care avea oi și făcea parte din taifă (gintă), iar nouă ni se plătea munca tot prin lapte – (10% – zeciuială).

ALTE ÎNTÂMPLĂRI DIN COPILĂRIE

Orașul Veria era mai mult locuit de turci. O mulțime din ei practicau pederastia. Eram cam de 13 ani. Habar nu aveam de obiceiul acesta murdar pe care obișnuiau să-l practice și unii greci.

Într'una din zile, împreună cu un prieten al meu, anume Yanachi Kirghirighi, plecăm înspre un râuleț mocirlos să prindem raci. Dânsul era cu vreo trei ani mai mare ca mine.

Plecăm de la colina (tumba) de lângă oraș, trecem peste Podul lui Acriv și, când ne aruncăm privirea în urmă, vedem doi turci pe colina de unde plecasem.

Deodată dânsul îmi spune: „Iotta, ăia vin pentru noi! Ce facem?" El avea idee de ce se petrecea în oraș, era mai măricel.

Nu aveam alt drum de scăpare, decât râul. Am căutat să simulăm, ocolind colina, dar când ne-am întors prin cealaltă parte a colinei, dânșii au și sosit pe colină. Ianachi a vrut să se întoarcă îndărăt, dar unde? Eu l-am încurajat.

– Mergem înainte!, i-am zis și am pornit.

Drumul era de un metru și ceva lat, iar în partea stângă era repeziș, dădea în râu. Cum au văzut că înaintăm, unul din ei coboară și ne barează drumul.

Când am ajuns în dreptul lui, ne întreabă în grecește: Unde am fost? Îi spun: Aici…

Până să isprăvesc eu vorba, întinse mâna și-l apucă pe Ianachi de anteriu. Ianachi se aruncă în repeziș. Eu, simțind pericolul, am luat-o la fugă.

Văzând că scapă Ianachi, s'a repezit la mine. Dar eu odată scăpat din mâna lui, dracu mă mai putea prinde!

Văzând că eu le-am scăpat, au coborât amândoi pe malul râului, crezând că Ianachi nu o să aibă curajul să treacă prin apă. Dar Ianachi

când a văzut că nu-i altă scăpare, s'a aruncat în râu și a trecut dincolo, la moară. Eu, după ce am trecut îndărăt podul, l-am așteptat la drumul morii, venind ud, aproape până la brâu și astfel am scăpat amândoi cu fața curată.

În timpul acesta, orașul Veria era terorizat de două cete de bețivi, stricați și teroriști, care însă se înjurau toată ziua și se urau de moarte. Una era condusă de un oarecare Imer Cuțu Isini și târa după el vreo 15 inși. Cealaltă era condusă de un negru spătos, cu niște dinți galbeni și târa după dânsul vreo 6–7 tovarăși.

Ceata lui Sadik intra prin prăvăliile Creștinilor fără ca stăpânii să le poată spune ceva. În toate zilele petreceau prin cafenele și prin cârciumi veșnic turmentați.

Într-una din zile, ceata lui Imer petrecea la Moara lui Acrim, iar ceata lui Sadic petrecea la Ileauă. În timpul petrecerii, își trimiteau înjurături reciproce prin diferiți emisari tot de-ai lor. Iritați de înjurăturile ce le primeau și turmentați de băutură, au pornit și unii și alții pe drumul mare, de la cele două colțuri ale orașului, să se întâlnească.

Tocmai la o răspântie de drumuri, lângă casa unui grec, anume Babalu, unde lângă drum se găsea un spațiu mai deschis, se înjurau și se apropiau, până când la un moment dat, au scos pumnalele și s'au repezit unii peste alții și s'au lovit în așa fel că, nu s'au lăsat până când nu s'au omorât până la unul.

Poliția, mulțumită că a scăpat orașul de această plagă, a venit cu trei căruțe, a aruncat unul peste altul cadavrele în ele și le-a adus de le-a îngropat la locul lor de veci.

După cele întâmplate cu cei doi turci care umblau după pederastie, deși aveam atunci numai 13 ani, având însă în vedere că de multe ori trebuia să plec de acasă singur călare pe măgar, ducându-mă la oi cu cele necesare, mai ales în timpul fătatului, m'am dus la un cuțitar român și mi-am cumpărat un pumnal bun, bine ascuțit, pe care-l purtam sub cioarec, sprijinit de bretelele cu care legam cioarecii, ca să nu-mi cadă, hotărât la nevoie să dau în carne vie.

Pumnalul l-am purtat trei ani de zile, dar nu mi s'a ivit ocazia de a-l întrebuința. Când am plecat elev la Liceul din Bitolia, a trebuit să mă despart și de dânsul.

***

Mă întorc iar la stâna pe care am părăsit-o pentru un moment. La 30 Iulie ne-am despărțit de ea, pentru a o regăsi din nou, la momentul oportun, dacă nu vor surveni alte evenimente. La 1 August am coborât și noi la Veria, la bâlci, ca de regulă: căci nu se putea ține bâlciul fără ca și noi să luăm parte la el și după ce ne-am întors în comună, am sărbătorit și Sfânta Maria, ca în toți anii.

După trecerea sărbătorilor, deși mai aveam zece zile până la începerea cusutului, parcă un drac se ținea de mine. Nu aveam astâmpăr. Trebuia să fac ceva. Într'una din zile, plimbându-mă cu câțiva tovarăși de petrecere, ca Gheorghe al Dina, Iani Ciumetti și Gușa Papaiani, am hotărât să plecăm la comuna ruinată Marușa, din timpul Revoluției de la 1821, să culegem nuci. Nucile erau culese, dar rămăseseră, pe ici pe colea, destule, pe care eu puteam să le scutur foarte ușor, cățărându-mă ca veverița, pe orice pom și pe orice cracă.

Zis și făcut. Pornim și în jumătate ceas am ajuns la cel mai mare nuc din comună – singurul care putea să ne mulțumească. Înainte de a mă urca să scutur, le-am spus:

– Gheorghe – era ceva mai mare ca mine – băgați de seamă! Dacă cumva va veni ciobanul și vă va amenința că vă scoate paltoanele, să nu care cumva să fugiți și să mă lăsați pe mine singur pe nuc! Să stați pe loc, până cobor și eu și pe urmă îi arătăm noi lui!

Mă urc în nuc și încep să scutur, iar dânșii culegeau nucile și le puneau la o parte. Un cioban cu un ochi chior, o adevărate stârpitură, care păștea oile în apropiere și care prefera ca nucile să fie mâncate mai bine de veverițe, decât oamenii, aude zgomotul scuturatului, lasă oile și vine la locul de unde venea zgomotul. Când vede pe băieții de jos, le spune:

– De ce culegeți nucile?

Gheorghe îi răspunde:

– Sunt culese, culegem și noi câte una, de ici de colea…!

– Stați, să vă scot paltoanele! le spune dânsul.

Atât a fost destul și au luat-o la fugă. Gheorghe urca dealul cu o iuțeală vertiginoasă, întocmai cum fuge cerbul, iar ceilalți doi – ca două ciute, după dânsul. Degeaba strigam eu din vârful nucului:

– Stați bre, nu vă speriați! Unde mă lăsați pe mine singur?

Totul a fost în zadar, nu i-am putut opri. Încurajat că am rămas singur, ciobanul a început să arunce cu bolovani în mine.

– Nu arunca! îi zic. Vezi că mă cobor!

În timpul coborâșului, făceam planul cum să scap de bucluc. Aveam pumnalul la mine în cioarec – să-l scot cum mă cobor și să-l lipesc de piept, mi-era că alunecă pumnalul și-l omor. Am lăsat acest plan și am zis – mă voi lupta cu dânsul – mai ales că am văzut că este o stârpitură.

Cum am ajuns jos, m'apucă de palton. Trage el să mi-l scoată, eu nu mă las și atunci, învârtindu-ne astfel, am căzut. El începe să tragă mai cu putere de palton. Dar pe când trăgea cu toată nădejdea, am făcut o sforțare, m'am ridicat repede, i-am dat un brânci și uitându-mă înapoi, văd un lemn groscior, pun mâna pe el repede și-i spun:

– Vino acum să-ți dau paltonul! Și am pornit înainte cu lemnul în mână. De necaz că nu a putut să-și ia prada, a asmuțit câinii peste mine. În sfârșit, am scăpat și de câini, dând cu bolovani în ei. Suind dealul vreo 15 metri, găsesc pe cei trei „eroi" în fugă, iluștrii mei tovarăși, sub un castan stufos, galbeni ca turta de ceară. Întreb:

– De ce ați fugit? Dacă mie, unul singur, nu a putut să-mi facă nimic, ce putea să ne facă la patru? Îl băteam de-l sminteam!

Ei nu răspundeau nimic. Muțiseră. Le spun:

– Unde aveți nucile?

Îmi răspund, că le-au lăsat sub nuc. Mergem îndărăt. Am găsit nucile intacte. Chiorul nu le-a văzut. Eram pornit spre răzbunare, să-i fac ceva ca să-l usture. Învârtindu-mă împrejurul nucului, văd măgărușul lui cu tot calabalâcul. Cercetez și-i găsesc bucla (plosca) în care lua apă, ca să aibă de băut seara, la masul oilor. Iau plosca și plec, lăsându-l să crape de sete.

Într'una din zile, după această întâmplare, mă întâlnesc în piața comunei, cu tovarășul chiorului, care mi-a fost prieten și-mi spune:

– Măi dragă, plosca pe care ai luat-o de pe măgăruș a fost a mea. Mi-am închipuit că s'a întâmplat ceva între voi, altfel nu puteam să-mi explic cum să-i iei plosca!

– Îmi pare rău – îi spun – că te-am făcut și pe tine să suferi de sete, dar față de purtarea lui, trebuia să fac ceea ce am făcut. În tot cazul, trimite acasă la mine băiatul să ți-o dau! Și așa i-am dat-o.

A treia zi, după toate astea, mi-am început cusutul tălăganelor, căci după două săptămâni, tata trebuia să plece cu ele la bâlciul de la Grebena, unde se întâlnea cu toți românii din munții Pindului. Și așa am dus'o cu cusutul și cu culesul castanelor până la 10 Octombrie, când am coborât iar la Veria, cu tot calabalâcul.

ÎNTRE SELIA ȘI BITOLIA – ÎN ANII DE LICEU

ÎNTOARCEREA LA ȘCOALA

Prin anii 1890, se produce o mare schimbare în viața aromânilor din Veria: prima promoție a școlii primare, care plecase la Bitolia, isprăvise liceul. Unul dintre absolvenți, anume Iancu Delametra, a fost numit director al școlii primare, iar un alt absolvent, anume Gheorghe Cionga este numit funcționar la pașapoarte (pasaport meismir), post de mare importanță pe vremea turcilor, pentru că el cunoștea limba franceză.

Un dascăl aromân din Selia Mare, anume Dumitru Hiandu, care până atunci învăța pe copii grecește, a fost atras la românism. La fel s'a întâmplat și cu dascălul din Xirolivad, Hrista Papari. Amândoi au venit cu întreaga liotă de copii și amândoi au fost trecuți în bugetul școlilor din Macedonia al Statului Român.

Astfel, la școala românească din Veria, care până aici număra vreo 30 de elevi și cu un singur dascăl, domnul Tușu, numărul elevilor s'a ridicat la 160 și cu patru dascăli deodată.

Populația școlară fiind numeroasă, s'a închiriat o casă mare, ca local de școală, casa grecului Davora – cu patru clase, cancelarie, o curte destul de spațioasă și care se găsea în mijlocul orașului. Câtă vreme școala românească număra numai 30 de elevi și funcționa într'o singură cămăruță din casele Eftimiței, nu a prezentat pentru greci nici o problemă, că putea să le strice ițele lor politice. Noua situație constituia însă un mare pericol, pentru mentalitatea grecească de atunci, care se gândea la cucerirea Macedoniei, mai curând sau mai târziu. Se temeau că trece România peste Bulgaria și cucerește Macedonia.

Scopul României n'a fost decât aducerea românilor din Macedonia la conștiința națională. Notabilitățile grecești din Veria, însă, împreună cu Episcopul s'au pus pe capul autorităților turcești – de altfel foarte corupte, să ne închidă școala și, într'adevăr, după două luni de funcționare, vine șeful poliției, dă pe dascăli și pe elevi afară, închide școala și pune sigiliul.

În timpul acesta, la Veria, aromânii aveau ca șef un bărbat de mare capacitate în persoana lui Gheorghe Hagigogu. Acesta, îndată ce vede nedreptatea făcută de autoritățile turcești, apucă telegraful și telegrafiază la Constantinopol, la Sublima Poartă, protestând în contra acestei nedreptăți și cerând redeschiderea școlii imediat. La Constantinopol, se afla pe atunci și Apostol Mărgărit – inspectorul general, care informat și dânsul telegrafic cele întâmplate, a lucrat în așa fel, că după o lună de zile, șeful poliției care închisese școala a trebuit să cheme pe dascăli, să meargă cu ei la școală, să ridice sigiliul și să-i bage înăuntru, împreună cu copii care așteptau pe stradă. De atunci, grecii s'au mai potolit.

În timpul când se petreceau toate acestea, eu coseam mereu, așa cum făceam în ultimii anii, până la sărbătorile Crăciunului. La aceste sărbători a venit în concediu, să-și vadă părinții, familia Gheorghe Cionga de la Grebena, unde era funcționar la pașapoarte. Tatăl meu – care a fost unul dintre bunii aromâni din Veria – parcă începea să-i pară rău că nu are și el un copil la școală, la Bitolia. Își aducea aminte mereu de fratele meu care a făcut parte din prima promoție și care, din cauza bolii, a trebuit să se retragă. Din când în când se întâlnea cu Iancu, directorul școlii și acesta îi spunea mereu tatei să mă trimită pe mine la școală.

Pe de altă parte, Gheorghe Cionga, în tot timpul cât au ținut sărbătorile, s'a ținut mereu de capul tatei, să mă trimită la școală neapărat. Seara, când ne strângeam cu toții, tata îmi arunca mereu vorba:

– Du-te la școală!

– Mi-e rușine… Cum să mă duc la școală, când sunt retras de 6 ani de zile? Ce-or zice prietenii mei de petreceri? Învață bătrânule carte, acum la bătrânețe!

Şcoala română din Ianina

arhiva Manakia

Aveam un frate mai mic, în clasa a IV'a, dar nu se împăca cu cartea. După sărbătorile Crăciunului, toți ceilalți au plecat la oi. Conducerea oilor o luase acum fratele meu, împreună cu unchiul Tiți, iar eu am rămas la Veria să cos nu numai tălăgane, dar și hăinărie bărbătească și femeiască, sarici, cioareci și un fel de veste numite *giumândăni*. Tata, acum, se ducea mai rar la oi – așa că eu eram aproape în toate zilele împreună cu dânsul. Acum sosește momentul suprem al vieții mele. Cu vreo două săptămâni înainte de Paște, într'una din zile, tata se întâlnește, nu știu unde, probabil la vreo cafenea, cu doi prieteni, Gheorghe Bezat și Dumitru Haginota, cu sentimente deosebite de ale lui: ei aveau sentimente grecești (români grecomani), tata – românești. Amândoi erau oameni cu carte, în schimb tata, abia știa să mâzgălească câteva rânduri în grecește, învățate pe vremuri, de la dascălul fâlcării. Discuția abordată privea mai ales școala românească. Ei susțineau că școala va fi iarăși închisă, iar tata le spunea că n'o să puteți s'o închideți. Discuția a ajuns la un punct în care tata n'a mai putut să le răspundă și atunci s'a ridicat enervat și le-a spus:

– Recunosc că m'ați învins în discuție, pentru că domnia voastră sunteți oameni cu carte, iar eu sunt aproape un agramat – de aceea, chiar în momentul acesta, mă duc acasă și trimit un copil la școală, ca să mă răzbune o dată!

Stăteam lângă scară și vorbeam cu mama, când deschide poarta și mă vede. Tata, cu vocea lui de tunet strigă:

– La școală! La școală!

Eu am început să plâng, mama de asemenea.

– La școală! La școală! sau ia-ți șuba și pleacă, să nu te mai văd!

În acel moment, ca un străfulger a trecut prin creierul meu, viața de la oi, în mijlocul intemperiilor, cu șuba în cap, miile de împunsături cu acul, stând cu picioarele încrucișate, bătătorul de la stână și toate celelalte mizerii îndurate și, atunci, am ridicat capul și am spus:

– Dacă vrei să mă duc la școală, apoi mă duc!

– Bine! îmi spune dânsul. De azi n'ai să faci nimic, decât la școală!

A doua zi, am devenit din nou elev și m'am dus la școală. Bietul Iancu – directorul, cum m'a văzut, mi-a spus:

– În sfârșit, cred că te-ai hotărât!
– Da, îi răspund. De azi sunt iar școlar!
– Sunt foarte bucuros de pasul pe care l-ai făcut! îmi răspunde.

Și așa am început din nou școala după ce o părăsisem șase ani de zile. Am început să repet materia celor patru clase primare – nu mi-a fost deloc greu, căci materia mi-a fost aproape cunoscută. Înaintea mea, au început să urmeze clasele primare încă doi camarazi de-ai mei, mai în vârstă ca mine, care n'aveau idee de limba română și anume: Tulică Carafole și Tușea Dicea. Tulică Carafole făcuse două clase gimnaziale la școala greacă. Așa am început să las rușinea dinainte – căci aveam tovarăși doi vlăjgani, mai mari ca mine.

În timpul verii nu m'am prea omorât cu cititul căci eram stăpân pe cele patru clase primare. De altfel, chiar dacă aș mai fi vrut să citesc și altceva, la școală nu se găseau decât cărțile didactice. În anul acesta creștea numărul elevilor care plecau la Bitolia, cu încă cinci, cu toții eram în număr de opt. Cu mare nerăbdare așteptam ziua de 1 Septembrie, ziua plecării.

PRIMA CĂLĂTORIE SPRE BITOLIA

După ce am petrecut cu veselia nunților de la Sfânta Maria a sosit în sfârșit și ziua plecării. Sosise chirigiul cu catârii lui, cu câte unul de fiecare băiat. După ce am încărcat pe ei toate cele necesare, am pornit cu toate neamurile, aproape toată comuna, ca să ne petreacă. Am mers așa vreo cinci kilometri, până aproape de *Coarda al Tambari*, unde a trebuit să ne oprim, pentru că cei care ne însoțeau, nu le venea să se despartă de noi. După îmbrățișări și sărutări cu toată lumea, am încălecat catârii și am pornit înainte, lăsând mulțimea uitându-se în urma noastră, până ce ne-au pierdut din vedere, înfundându-ne în pădurea de pini.

Călare pe catâri am străbătut munții noștri, păscuți de oile comunei noastre, am coborât în câmpia Sarighiol și am înnoptat într'o comună turcească, numită Uceani. Comuna aceasta era locuită de o populație maho-

medană numită *coniari*. În fața comunei, pe drum ne-a ieșit o persoană înainte și ne întrebă unde poposim la noapte. Îi răspundem:

– Vom poposi și noi pe câmp undeva…!

– Nu se poate! ne spune dânsul. Poftiți în sat la ospătărie (mosafir odasî)!

În această comună era un obicei. Orice om, fie Creştin sau mahomedan, dacă se întâmpla să-l apuce noaptea în comună, nu mai era lăsat să plece, ci era dus la ospătărie și ospătat.

Cum am ajuns la ospătărie, am descărcat catârii, ne-am luat fiecare bagajele, ne-am suit în odaie, am întins câte o velniță pe jos și ne-am așezat pe ele. N'a trecut nici un sfert de ceas, că ne pomenim că sosește persoana care ne-a condus la ospătărie cu două coşuri pline cu struguri și ni-i pune la dispoziție să-i mâncăm; apoi se mai duce și revine aducându-ne două turte de făină de grâu și vreo două ocale de brânză.

Mirați, îi spunem să le plătim, dar dânsul ne răspunde cu cuvântul turcesc „sebap," adică „pomană" și apoi ne explică despre porunca lui Allah, ca orice om care se găsește pe drum și se întâmplă să-l apuce noaptea, în comună, să fie găzduit. Ceva mai mult, locuitorii din aceste părți au făcut pe drumul principal, din distanță în distanță cisterne acoperite, deoarece regiunea acesta este lipsită de izvoare și pe distanțe de ceasuri întregi, nu se găsește nici o fântână. Din fiecare comună, se însărcinează câte unul ca să ducă în balerci, încărcate pe măgar, o cantitate de apă care o răstoarnă în cisternă, pentru ca drumeții să aibă cu ce-și potoli setea.

Am mâncat și am dormit foarte bine la ospătărie până dimineața, când, înainte de a încăleca, am mulțumit binefăcătorului care avea probabil, în ziua aceea, această însărcinare. Ne-am luat rămas bun de la dânsul și am pornit înainte.

După ce parcurgem un drum de patru – cinci ceasuri, ne-am apropiat de comuna Sorovici. Până a ajunge în comună, drumul mergea prin mijlocul viilor. Nici gard, nici o pază – o abundență de struguri nemaipomenită. Umblam prin ele ca și cum ar fi fost ale noastre. Ne-am săturat poate ca niciodată.

Înspre seară, am ajuns într'o comună bulgărească și am tras la un han care era ținut de un aromân, din orășelul de munte Nevisca. Dimineața am încălcat și după vreo patru ceasuri am făcut o mică oprire la o pepenărie de lângă satul Cânali, hotarul actual dintre Grecia și Yugoslavia. După ce ne-am săturat de pepeni, am pornit înainte și la ceasurile două descărcam catârii în curtea liceului. Chirigii și-au luat catârii și au plecat, iar noi ne-am cărat bagajele în dormitor.

După două zile de la sosire, am fost chemați în cancelarie la examenul de admitere în clasa întâi. Eu am fost examinat de profesorul D. Cosmolei, directorul liceului cu care, mai târziu, ca profesor, am avut fericirea să fiu coleg la Liceul din Silistra.

La examen mi-a dat o frază să o analizez și a fost destul. Doi dintre cei veniți, fiind slabi, au fost trimiși la Gimnaziul din Ianina.

PRIMUL AN ȘCOLAR – LA BITOLIA

Pe timpul acela, orașul Bitolia avea o populație de 50.000 locuitori. Marea majoritate o formau mahomedanii, după ei veneau aromânii, care numărau vreo 15 000, bulgarii mai puțini, evrei și mai puțini, iar greci – deloc. Românii cu sentimente românești erau puțini la Bitolia. Grosul populației aromânești, deși acasă vorbeau cu toții numai limba aromână, au avut însă sentimente grecești și-și trimiteau copii la liceu grecesc și școlile primare erau grecești, fără nici un grec, decât unii din dascăli.

Comerțul era, în cea mai mare parte, în mâna lor. În piață nu se vorbea decât limba aromână și limba oficială turcească. Bulgarii din oraș și evreii vorbeau toți limba aromânilor.

Liceul nostru era populat mai mult cu copii din comunele românești din împrejurimi, din munițíi Pindului și din regiunea Veriei și a Salonicului. Cele mai însemnate comune din împrejurimi au fost: Târnovo, Magarova, Gobeș, Muloviște, Pârlep, Crușova, Nijopole, Nevesca, Belcamen, Florina etc.

După ce ne-a fost aranjată situația la liceu, am plecat în piață și ne-am cumpărat câte două picioare de pat și trei scânduri. Ne-am dus cu ele în dormitor, am aranjat picioarele, am pus scândurile peste ele, peste care am pus o velniță și apoi deasupra am aranjat perna și velnița de acoperit, fără saltea, numai blană goală. Așa am dus'o un an de zile.

Încep cursurile cu profesorii: domnul D. Cosmulei – profesor de limba română și latină, în cursul superior și director al liceului; Ioan Ciuli – profesor de matematici, în cursul inferior; Ghiușu Constantinescu – limba franceză, cursul inferior; Toma Constantinescu, la limba greacă, care a fost atras de la școala grecească și la care făceam traducerile mai mult în dialect – căci atunci a început și el să învețe românește, dânsul fiind mai începător decât noi; Mandu Balliu, profesor de limba română la cursul inferior, care nu avea la bază decât șase clase de liceu, de la București; N. Maimuca – profesor de zoologie, cursul inferior; doctor Miclescu – zoologia, cursul superior, iar limba franceză, cursul superior era predată de părintele Faveryal, șeful misionarilor catolici, care era și stăpânul localului nostru de școală și internat.

Ca de regulă, într'una din zile, profesorul Mandu Balliu, intră în clasă și ne spune să deschidem cărțile la o anumită pagină, ca să facem analiză. Clasa era compusă din 25 elevi dintre care cei mai în vârstă eram doi – eu și Marcu Bușa din Crușova. Profesorul deschide cartea și noi toți, la aceeași pagină și ne citește fraza următoare: „Învățătorul nu face deosebire între cei ce sunt avuți și cei ce sunt săraci." Începe să întrebe pe elevi ce este – frază sau propoziție?

Unii spuneau – frază, alții – propoziție, dar nimeni n'a putut să înainteze mai departe. Rămăsesem cel din urmă. Mi se adresează și mie, ca de regulă, să-i spun ce este. Eu îi răspund:

– Este o frază, domnule profesor! (Desigur că nu știa nici el).

Dar dânsul, fiindcă eu eram cel mai în vârstă din clasă și să nu știu, îmi trage o dojană:

– Nu bagi de seamă? Frază este?

Dar eu, fără să mă fâstâcesc, îi răspund:

– Da, domnule profesor, e o frază compusă din trei propoziții: „Învățătorul nu face deosebire” -una, „între cei ce sunt avuți” – două și „cei ce sunt săraci,” a treia. Subiectul este „copii,” înlocuit prin pronumele „cei.”

Profesorul a rămas zăpăcit, a aplecat ochii în carte, a stat așa vreo două minute, a ridicat capul și mi-a spus cuvintele:

– Numai tu ai știut-o! A închis cartea și a ieșit din clasă. Din acest moment, mi s’au ridicat acțiunile, cum sunt copii, m’au luat ca un adânc cunoscător al analizei. Dacă mă iau la colți cu profesorul!

În primul an am dus’o mai rău cu frigul. La Bitolia sunt ierni năprasnice. Cade un fel de ceață foarte deasă, care acoperă întreaga câmpie a Bitoliei. Pe la poalele Muntelui Pilistera, în comuna Tîrnovo și Megarova era soare, iar la Bitolia și în câmpie crăpau pietrele de ger, iar mustățile bulgarilor care veneau la târg, erau înzestrate cu fel de fel de cercei de gheață.

În dormitor nu se făcea foc. Dormeam cu capetele sub velniță, iar dimineața când suna clopoțelul pentru meditație, aburul din gură care trebuia să treacă în timpul somnului prin velniță, îngheța, iar partea aceia din velniță, devenea tare ca scândura.

Cu hrana ne împăcam mai ușor. Eram obișnuiți cu viața frugală. Aveam în fiecare dimineață câte o bucată de pâine goală, cam două sute grame, iar la fiecare masă câte o bucată de pâine, la fel ca dimineața și cu o mâncare, iar cei care erau mai mâncăcioși se ajutau cu puțin de la cei care erau mai puțin mâncăcioși. Intendentul era un om tare zgârcit. În clase erau sobe de tinichea. Seara, la meditație, ni se dădeau câte trei lemne verzi, să aprindem soba, pierzând cea mai mare parte din timp cu aprinsul.

De-abia trecuseră vreo două luni de la începerea cursurilor, că se ivește o ceartă între profesori și inspector. Trei profesori au fost dați afară din școală de către inspector care era mai tare la minister. Am continuat înainte cu cei rămași până la sfârșitul anului școlar. Pe la începutul lui Iunie au început examenele. Ele constau din teze și oral la toate materiile.

După ce am isprăvit cu examenele, a venit serbarea de final de an. Școala era compusă din parter și etaj. Patru clase jos și trei sus și cancelaria profesorilor sus; era și o sală mică pentru serbări, unde de-abia am putut pune

douăzeci de scaune. S'a reprezentat o mică piesă în franțuzește și am avut și vizita Valiului – Guvernatorul general al Vilaietului.

După ce s'a terminat serbarea, elevii din împrejurimi, mai ales cei din Nijopole, Tîrnovo și Magarova, care erau la câțiva kilometri de Bitolia, au plecat imediat la casele lor. O altă parte, din Gopeş, Muloviște și Crușova, au plecat a doua zi. Rămăsesem noi din regiunea Veriei și cei din munții Pindului, care erau cei mai îndepărtați și care așteptau să le vină chirigii, ca de obicei, cum veneau în fiecare an.

ÎN VACANȚĂ – LA SELIA MARE

În timpul anului, părinții noștri, neputându-ne trimite scrisorile prin poşta turcă, care era complet dezorganizată și nu eram siguri de primire, ni le trimiteau prin niște negutători ambulanți bulgari care aveau fiecare câte trei-patru măgari; mergeau la Veria, îi încărcau cu mături și veneau cu ele la Bitolia, unde le desfăceau și ne serveau și nouă de poştă. Pentru că nu găseam alt mijloc de plecare acasă, ne-am mulțumit și cu călătoria pe măgăruși. Am așezat calabalâcurile noastre pe ei, am încălecat frumos și am pornit înainte. Până seara am ajuns la un han bulgăresc, unde am dormit liniștiți. A doua zi, cam pe la ceasurile trei, după amiază, am continuat multă vreme drumul pe marginea Lacului Ostrovo care își are o interesantă legendă. Unde se găsește astăzi lacul se găsea, înainte, o câmpie întinsă. Două pârâuri unite care veneau de la munte, străbăteau câmpia până la un punct unde se găsea o gaură care sugea întreaga apă a râului. În timpul primăverii în luna Mai, turmele de oi care păşteau pe câmpie au fost aduse lângă gaură ca să fie tunse. Tocmai când să se isprăvească tunsoarea, începe o furtună nemaipomenită. Lâna a fost luată de ploaie și azvârlită în gaură și a astupat-o complet. Apa râului a început să se întindă și a dat naștere lacului. Cum legenda este adevărată, există în mijlocul lacului până astăzi, o moschee ruinată și câteva case.

Mergând așa călare pe măgari, pe marginea lacului, ne uitam la pescari, cum scoteau din apă năvoadele pline cu somni. Fiind tentați de atâta bunătate

de pește, am cumpărat și noi câteva kilograme cu care ne-am ospătat seara, fiind poposiți la casele chirigiilor noștri din comuna Catranța, așezată pe versantul de Nord al muntelui nostru, iar comuna noastră pe versantul de Sud.

De dimineața, în loc să apucăm spre Neagușțe, ca să facem o scurtime de 7–8 ceasuri, am apucat drumul pieptiș, drept în sus, mergând pe jos, până am ajuns la o potecă, care mergea la întâmplare, fără să știm unde ne duce. Știam însă că, în spatele muntelui nostru se găsea Catranța. Am mers așa vreo două ceasuri, când apare în fața noastră o stână românească, iar un baci român ne-a orientat așa de bine, încât, după un ceas am ajuns la stâna unui sărcăcean de la Muntele Sabanița și al cărui lapte era luat în antrepriză de vărul meu Cola Caranica.

Cum ne-a văzut a și pus căldarea pe foc. După ce am descărcat bagajele, am întins câte o velniță pe iarbă și ne-am așezat pe ele, privind cum fierbea căldarea în clocot. Vărul meu a început să ne pregătească ospățul. A pus întâi două ocale de caș în căldare împreună cu o oca de unt care au început să fiarbă – până s'a topit și cea mai mare parte din caș. A fărâmat vreo patru pâini pe care le-am adus noi de la Bitolia și le-a turnat în căldare. A luat un făcăleț și a început să mestece cu putere, până s'a topit și ultima picătură de caș. Împreună cu chirigii am mâncat la papară, până când n'am mai putut – căci papara este cea mai boierească mâncare a stânei.

Odată a trecut și o franțuzoaică pe acolo și am avut ocazia să asist și eu la stână, când ni s'a servit mâncarea stânei – papara. Își lingea franțuzoaica degetele și striga: „Mais c'est comme gateau, ma chere!"

Am supt la apă rece de la fântâna de alăturea și ne-am întins pe velniță, odihnindu-ne până la ceasurile două, după amiază. În timpul acesta, chirigii ne-au pregătit măgarii și după ce ne-am luat rămas bun de la baci, mulțumindu-le pentru ospăț, am încălecat și am pornit înainte spre casă.

În drum, am trecut pe la colibele tribului fărșerot Hrista Vasile, numită Selia Mică. Am întâlnit pe celnic îmbrăcat în sarica lui albă ca laptele, am schimbat cu el câteva cuvinte și am mers înainte, iar pe la ceasurile șase am fost acasă unde ne așteptau, cu nerăbdare, familiile și prietenii care nu ne văzuseră de nouă luni de zile.

***

Sosind în comuna noastră mult dorită, ne-am pus pe repaos și pe plimbări ca să răsplătim munca depusă la școală. Părinții noștri de-abia ne vedeau. Nu ne lăsau să facem nimic. Așa că, ne întâlneam cu toții, în număr de șase și porneam la plimbare. Cea mai frumoasă din plimbările noastre a fost aceea care mergea pe muchia dealului, plimbare lină și mergea până la *Chinlu al Dicea*.

Sărmanului Dicea îi murise nevasta și-l lăsase cu doi copii. Toată averea lui era un cal. Lunea pleca cu calul la Veria. Marți – zi de târg, își umplea burdufele cu ulei de susan de la uleinițele rudimentare. Miercuri dimineața încărca burdufele pe cal și seara ajungea la orașul Ienige. Joi – zi de târg, la Ienige, vindea uleiul până la prânz și pornea îndărăt la Veria. Vineri seara pleca din Veria și Sâmbătă dimineața sosea în comună. Duminică își pregătea o friptură, măricică la frigare, pe care o frigea sub pin și cu o ploscă plină cu vin petrecea în fiecare Duminică, împreună cu cei doi copii ai lui. Și a rămas de atunci numele de Pinul lui Dicea. Poziția pinului prezintă o panoramă cum n'am mai putut constata nicăieri pe unde am umblat în viață. Cuprinzi cu vederea întreaga câmpie a Salonicului, cea mai lată câmpie din Peninsula Balcanică. Stau ca stâlpii în fața mării, Munții Enige, Murihova, Cafadar, Beleș Planina, Hortiaci, Doxa și zărești și parte din poalele Olimpului. De la o depărtate de peste 70 de kilometri vedeam cum se rostogolea trenul care pleca de la Salonic și mergea până la Verticop, de unde începea regiunea muntoasă și care a mai trebuit doi ani de zile de muncă spre a o putea străbate și a aduce linia până la Bitolia.

De câteva ori am fost și la vânătoare. Dar nu am fost prea norocos. O singură dată am împușcat un mistreț. Pe nesimțite au trecut și bâlciul de la Veria și sărbătoarea mult așteptată a Sfintei Marii. Școala ne chema iar la dânsa.

De rândul acesta numărul nostru n'a mai crescut, decât numai cu unul, și anume Ghiurgula Badralexi, băiatul mult iubitului nostru învățător Tușu Badralexi care, după isprăvirea liceului, a urmat medicina la București. În clasa a doua s'a mai făcut la liceu o mică îmbunătățire. Ni s'au dat saltele ca să nu mai dormim pe blana goală și s'au introdus sobe și în dormitor.

ALTE ÎNTÂMPLĂRI DIN ANII DE LICEU

Și așa a mers cu du-te-vino de la Selia Mare la Bitolia și de la Bitolia la Selia Mare, până am ajuns în clasa a patra. În acest an, când am sosit la Bitolia, am găsit la școală o mare schimbare.

Pe când, până atunci, nu se găsea nici un profesor licențiat și școala se servea mai mult de absolvenți de licee, din care unii făcuseră liceul în București, de data aceasta, trei absolvenți ai liceului nostru care făcuseră studii la Facultatea de litere din București, au venit să-și facă datoria ca profesori la liceu. Aceștia erau I. Arginteanu, Hr. O. Cosmescu și Statu.

Eu, deși ajunsesem în clasa a patra, nu-mi schimbasem portul. Sărăcisem! O afurisită de iarnă ne-a distrus toată averea noastră, ne-au murit toate oile – singura sursă de existență a părinților. Purtam cioareci legați cu bretele mai jos de genunchi și puturi de șaiac, de culoarea oilor roșcate, strâmte pe corp, un fel de vestă de lână, numită *gimândane* și pe deasupra, palton de șaiac de casă. Ceilalți băieți erau îmbrăcați în anterie sau în pantaloni.

Într'una din nopți, unui coleg care tocmai când se găsea în pat, în somnul cel mai greu, i se desface punga de la gât și i se fură două lire turcești (aur). Deși în dormitor, dormeam foarte departe de dânsul, îmbrăcămintea mea sărăcăcioasă, poate și vârsta mea, i-au făcut pe domnii profesori, nou veniți, care erau și compatrioții colegului meu, să cășună asupra mea – că eu trebuie să fiu cel care a furat lirele. M'au chemat de mai multe ori, m'au amenințat cu darea afară din școală și câte și mai câte – să mă nenorocească și pace!

Eram destul de matur. Atinsesem vârsta de 20 de ani. Am ridicat fruntea sus și le-am spus: „Am fost fiu de celnic, ne-au murit oile și am sărăcit. Neam de neamul meu n'a fost hoț! Tata m'a trimis la școală să învăț carte, nu să învăț hoție! Dacă veți constata că sunt vinovat, să mă zvârliți pe stradă, fără nici un pic de milă!"

Totuși nu s'au lăsat. Toate mijloacele le-au întrebuințat ca să mă nenorocească, dar nu au putut. Băncile noastre au fost simple. Nu aveam pupitre.

Sub bănci era o blană pe care țineam cărțile. De multe ori cărțile ni se amestecau. Colegul meu, pus de profesori (compatrioții lui), așeză printre cărțile mele, doi lei de argint, tentație, cu gândul că dacă luam acești doi lei și nu-i arătam, eu trebuia să fiu și hoțul care a furat lirele. Căutând o carte pe sub bancă, văd cei doi lei și, fără să mă gândesc și să bănuiesc ceva, strig în clasă:

– Ai cui sunt banii ăștia?

Dar colegul meu, care era lângă mine și care aștepta, se fâstâcise și zice:

– A! Sunt ai mei, îi uitasem sub bancă!

Am priceput cursa pusă la cale tot de profesori. Din momentul acela am căpătat o reputație nemaipomenită, față de acești doi profesori. Îi uram, dar îmi învățam lecțiile, ca să nu le dau vreo ocazie. Nu puteam să uit lovitura pe care au căutat să mi-o dea. Să mă lovească în cinstea mamei care a știut să-mi dea educație aleasă, era o jignire greu de suportat.

Mama mea nu a fost o femeie cu carte, căci pe vremea aceea, la noi la munte, nici băieții nu învățau cine știe ce – dar femeile! Dânsa însă, era cu mult bun simț și cu o bunătate rară. În viața ei de peste 70 de ani, n'am știut să se certe vreodată cu cineva. Ceva mai mult – aplana cu vorba ei blajină, toate certurile dintre femei. Pe vremea aceea, în comuna noastră, era obiceiul ca, femeile, când aveau nevoie de spălat, să se ducă cu rufele la șipot. Puneau cazanul pe câteva pietre, aprindeau focul și începeau munca. Fiindcă, de multe ori, se întâmpla să fie mai multe, se luau la ceartă, care mai de care, să ia apă mai înainte. Și nu înceta cearta decât atunci când apărea mama. Celelalte femei care priveau cearta, cum o zăreau pe mama, le spuneau: „Tăceți din gură, că vine Sirma!" și cearta înceta imediat.

Mi-aduc aminte că aveam la Veria o vie de un pogon. La sfârșitul lui August tata, unchii și bunica au coborât la câmp s'o culeagă. După ce aranjaseră cu vinul și cu magiunul (petmez), se întoarseră la munte cu doi cai încărcați cu struguri, peste 150 de ocale. N'am apucat să descărcăm strugurii, că în curte și începură să se perinde musafirii cu zecile – unii intrau și alții ieșeau. Și până seara se ducea aproape jumătate din cantitate, iar împreună cu strugurii se duceau și câteva ocale de rachiu. Înspre apusul

soarelui, cum începea să se întunece, mă chema mama și-mi dădea câte o farfurie de struguri plină și mă trimitea, de la una la alta, la peste 40 de familii sărace, ca să guste și ele struguri din via noastră.

După întâmplarea aceasta cu profesorii mei, care mă zdruncinaseră întrucâtva, m'am liniștit și mi-am văzut de lecții. Scăpasem de iarnă. Se împrimăvărase. A început căldura, când, pe neașteptate, se ivește anghina difterică în școală. În două zile, au murit doi elevi. Imediat se suspendă cursurile pentru o lună de zile. Elevii din împrejurimi plecaseră toți. Rămăseserăm numai noi cei din munții Pindului. Eram foarte alarmați. Nu știam ce să facem cu elevii cei mici. Întâmplător, dăm de doi chirigii români care aveau atâția catâri, câți le trebuiau pentru ei. I-am expediat acasă și ne-am liniștit.

Erau două săptămâni înainte de Paște. Cei rămași eram în număr de cinci. Ne plimbam prin piață fără să ne gândim câtuși de puțin la plecare. Întâmplător, ne întâlnim cu doi greci din Veria, care veniseră cu mături; le vânduseră și se pregăteau să plece cu caii goi. Aflând gândul nostru și având tocmai cinci cai, au primit să ne ducă până la Veria, pe un preț derizoriu.

Am plecat imediat. Seara am ajuns la un han bulgăresc. A doua seară, cam pe la ceasurile cinci după amiază, am sosit la Vodena; am tras la un han, unde ne-am așezat bagajele pentru somn și am făcut o plimbare prin oraș ca să-l cunoaștem. A doua zi, pe la prânz am ajuns la Veria. Așa s'a întâmplat ca timp de șapte ani de zile, cât am făcut liceul, un singur an să pot face Paștele împreună cu părinții mei.

***

La Veria aveam școală, dar nu aveam biserică. Mahalalele Aitaxiar erau proprietate a grecilor. Românii emigranți din Epir de la 1819, le ocupau cu chirie, de la Eforia grecească. Se găseau în ele șase biserici, iar biserica Sfântul Nicolae a servit, la început și de școală. Sub pretext că bisericile sunt ale lor, grecii au intervenit pe lângă autoritățile turcești și ne-au oprit de a sluji în ele românește.

În prima zi de Paște, de dimineața, mă întâlnesc cu doi prieteni – cu Tolia Gușacu, fost coleg din clasele primare și cu Nica Muzaca, croitorul elevilor de la Bitolia și bardul nostru, care înveselea mahalalele cu cântecele lui. Ne sfătuim câte-și trei și ne hotărâm să deschidem biserica la a doua Înviere și să chemăm preoții noștri de la munte să slujească. Cu toate acestea, am zis că, înainte de a lua hotărârea definitivă, să-l întrebăm și pe Gheorghe Hagioglu, șeful românilor din Veria. S'au dus dânșii amândoi și i-au spus ce crede dânsul, dacă deschidem biserica? Au motive autoritățile turcești să-i aresteze? Dânsul le răspunde: „Chiar dacă vă vor aresta, eu vă voi elibera numaidecât!"

Atât au așteptat și în zece minute, m'am pomenit cu ei. Repede am chemat preoții și slujba începu în românește. Vestea că s'a deschis biserica a mers din gură în gură și într'un sfert de ceas, se umpluse de lume. Eu, în ziua aceea, devenisem adevărat cântăreț la una din strane. După isprăvirea slujbei, am ieșit din biserica Sfântul Nicolae și am încins o horă mare în curte. După vreun ceas de joc, am desfăcut hora și am pornit, tineretul tot formând o singură ceată, în vizită prin mahalalele noastre. Și cum camerele erau neîncăpătoare, pentru atâta lume, scoteau femeile velnițele afară și le așterneau în curte și acolo veneau tinerele fete să ne cinstească cu rachiu și rahat. Bucuria noastră că se făcuse slujbă românească, în biserică – a fost așa de mare, că semăna cu o adevărată nebunie.

A doua zi, de dimineață, preoții au început slujba și biserica se umpluse de lume. Spre sfârșitul slujbei, prin intervenția Episcopului grec, șeful poliției s'a instalat în fața ușii și, după ce a așteptat cu răbdare să iasă toată lumea afară din biserică, i-a pus sigiliul spunând că nu avem voie să slujim în ea.

Noi însă, ne-am făcut damblaua, căci în câteva zile, plecau la munte toate familiile. Am sărbătorit și Sfântul Toma cu o nuntă a unei verișoare și, după aceea, am pornit iar spre școală.

De rândul acesta am mers ușor – pentru că se așezaseră șinele pe traseul liniei ferate, pe toată lungimea, până la Bitolia și, deși linia nu era pusă încă în exploatare, am putut ajunge la Bitolia cu așa-zisul tren hamal.

Am continuat cursurile până la examen și după serbarea de sfârșit de an, ne-au venit chirigii trimiși de acasă și ne-au luat. Eram cu toții 15.

Ne strângeam în toate zilele să facem excursii neobositoare pentru noi. Eu eram conducătorul – căci Dicea și Carafole locuiau cu familiile la Xirulivad.

***

Într'una din zile, plecăm cu toții înspre pinet. Mergând mereu în scoborâș, fără să ne dăm seama, am ajuns într'o vale foarte adâncă, a joagărelor. În lungul văii mergea drumul care pornește din Neagușțe și ajungea spre câmpia Sarighiol și spre Grebena.

La ce să ne întoarcem îndărăt? Mergem înainte în lungul văii să vedem și noi unde este *Puntea al Caciuli* (Puntea dracului) și facem, astfel, o excursie până deasupra Neagușței, la izvoarele Râului Arapsa, care țâșnesc la temelia Muntelui Pigadachi. De acolo o luăm drept în sus și ieșim la Sipotul Grameni. De aici trecem prin Scutina ruinată în timpul Revoluției de la 1821 și de aici – acasă, ducând cu noi castane și corcodușe foarte bine coapte. La munte, corcodușele se coc odată cu castanele.

Era într'o Joi. O consfătuire are loc între vânătorii șefi, luându-se hotărârea de a se bate unele păduri în care, se știa, după indicațiile ciobanilor, că se găsește destul vânat. Trebuia să fim pregătiți pentru trei zile. Nu se luminase încă bine, că semnalul plecării a și fost dat. Fiecare vânător echipat cu cele necesare și cu pușca la umăr a sosit la locul destinației. Ne-am adunat cu toții. Copoii legați de lanțuri săltau în jurul nostru. Am pornit. Trebuia să batem întâi gavana. Un drum cam lung. Patru ceasuri am mers pe jos până am ajuns la locul unde trebuia să ne despărțim. Țintașii au plecat înainte să ocupe fiecare ținta lui, iar noi, toboșarii, am pornit bătaia tocmai după două ceasuri.

Am dat drumul copoilor și am pornit după dânșii. Cu toate urletele noastre neobosite, când am ieșit din bătaie, ne-am pomenit cu o singură ciută împușcată de vărul meu Dumitruli. Ne-am strâns cu toții în jurul ei, vânători și toboșari. Am stat la umbra unui fag fără ca să mai facem în ziua aceea altă bătaie. Ne uitam cu jind la mezelurile ce se puteau face din măruntaie și mâncam pâine cu ceapă – căci din nenorocire era zi de post.

N’aveam, cel puțin, nici apă rece, căci pădurea pe care am bătut-o, era complet lipsită de apă – era numit Muntele Sec.

Până pe la ceasurile patru, am împărțit carnea și am trimis’o acasă cu un băiat, indicându-i locul unde să vină să ne găsească, a doua zi, cu calul. Înspre seară, am coborât la vale, în comuna dărâmată Dărămani, unde ne-am repauzat noaptea.

Dimineața, după ce țintașii s’au dus și au ocupat fiecare ținta lui, pe noi toboșarii ne-a luat șeful vânătorilor, care era Gheorghe Caraveli. Ne-a așezat pe fiecare la locul de unde trebuia să începem bătaia, iar dânsul s’a dus apoi și și-a ocupat ținta. La primul țipăt, pe care l-am dat, apare un cerb, de care ți-era mai mare dragul, să-l vezi cum mergea mândru, suind muntele cu o iuțeală vertiginoasă și cu două ciute după el. Era departe. Am tras o pușcă fără gând de lovire, căci glonțul nu putea să ajungă până la dânsul. N’au putut țintașii să-l nimerească, căci au ieșit afară din țintă. Dar un alt cerb nimerește tocmai la ținta maestrului în vânătoare – Caraveli, care l-a doborât. În viața lui nu ținea minte să treacă vânat pe dinaintea lui și să nu-l doboare. După ce l-am jupuit, era nevoie să-l transportăm la fântâna din Vrumupigad, unde era să facem popasul nostru de amiază.

Până acolo, era o distanță de un ceas, cel puțin. M’am repezit eu până la stâna de la Vrumupigad și am luat un măgar cu care am transportat cerbul până la fântână. Am aprins un foc mare și am început ospățul cu diferite mezeluri din măruntaie, dar mai puțin ca jumătate, căci ospățul cel mare era să fie seara.

Cerbul avea o greutate de peste o sută de kilograme. Ne-am repauzat la umbra unui ulm până pe la ceasurile patru, în care timp a sosit și băiatul cu calul. Am încărcat carnea pe el și am expediat-o împreună cu doi băieți – spunându-le să se oprească la stâna veche (paliubaci) lângă șipot și să pregătească lemne pentru foc.

Șeful nostru, Caraveli, a plecat înaintea noastră cu vreun ceas, să ocupe o țintă unde știa dânsul că trec foarte des porcii mistreți, iar noi am pornit mai la urmă, țintașii urmând să ocupe țintele, la locul de unde să începem bătaia.

În momentul când escaladam o regiune stâncoasă, iar alăturea era o văgăună, se produce un zgomot. O ciută cu puii ei. Ne-am răspândit la repezeală și am reușit să o înconjurăm. Era un făget tânăr și nu puteam să o vedem; așteptam doar momentul când s'o hotărî să plece. Unul dintre noi se dusese s'o sperie. Când a pornit, a trecut cu atâta repezeală pe lângă fiecare dintre noi, încât cele zece lovituri de pușcă, pe care i le-am tras, nu a fost posibil s'o nimerească. În câteva minute am văzut-o în vârful dealului, făcându-ne necaz. În ultima bătaie a ieșit o ciută și trei mistreți. Ciuta a scăpat, dar mistreții, la auzul puștilor date de noi asupra ciutei, s'au pus în mișcare și au vrut să treacă tocmai pe la ținta unde aștepta șeful; a tras asupra lor și a nimerit unul cam de vreo 30 de ocale. Dânsul, după ce l-a împușcat, i-a despicat burta, i-a scos toate măruntaiele pe care le-a luat la el și apoi l-a așezat cu burta în jos desfăcută ca să se scurgă sângele.

Când s'a isprăvit bătaia și eu am ajuns lângă dânsul, mi-a strigat spunându-mi: „Iotta, vezi colea, mai la dreapta în vâlcea, e un porc, ia-l în spinare și hai cu el la vale!"

Tinerețe, unde ești?

Am apucat porcul de picioare, l-am aruncat peste gât și am pornit-o în repeziș, sărind din stâncă în stâncă, ca și cum nu aveam nimic pe mine. L-am adus așa până la poteca ce ducea la masul de seară. Apoi i s'au legat picioarele, două câte două, s'a trecut un lemn lung printre ele și doi vânători l-au purtat în spinare și l-au adus așa până la locul de destinație.

La stâna veche, la locul de popas, am găsit focul gata făcut, lemne strânse din belșug și pentru ca petrecerea să fie și mai plăcută, am hotărât ca mistrețului, așa cum l-am adus, doar să-i coasem burta, să-l punem la proțap și să-l frigem la jăratec. În timpul acesta, mezelurile pregătite din măruntaie, în mai multe frigări, se învârteau și ele în jurul focului.

Eram cu șubele pe noi și fiecare arunca, din când în când, câte o vorbă, tot despre vânătoare, dar cel care nu ne-a lăsat până după miezul nopții să prindem pic de somn, a fost bătrânul vânător – dascălul Cica. A fost și el pe vremuri, câțiva ani, învățător, învățând pe copii limba greacă – cum se învăța pe atunci.

Dascălul Cica, tatăl colegului meu Gheorghe Cica, profesor de fizică și matematică, a început să ne povestească întâi despre peripețiile din viața aromânilor, despre necazurile suferite din cauza cetelor de hoți albanezi. Nu era an de la Dumnezeu, în care comuna noastră să scape de hărțuiala lor. La urmă a început cu povestirea basmelor porcoase, pe care nu era posibil să le poată isprăvi.

Era neîntrecut dascălul Cica. Când ospățul a fost gata și ne-am îmbucat cu toate bunătățile, a început continuarea povestirilor. Trecuse miezul nopții și tot nu isprăvea. Oboseala prea mare însă ne-a potolit și ne-a obligat să închidem ochii. Tocmai la răsăritul soarelui, am început să ne deșteptăm.

După ce ne-am spălat la șipot și ne-am dezmeticit bine, ne-am așezat la o gustare cu rămășițele mezelurilor de seara. Am împărțit frățește carnea și am plecat acasă.

***

Pe nesimțite au trecut și bâlciul, și sărbătoarea Sfintei Marii cu toate veseliile și așteptam sosirea zilei de 10 Septembrie, hotărâtă pentru plecarea la Bitolia.

De rândul acesta, petrecerea a fost mai zgomotoasă. Era un cer senin peste tot. O zi foarte călduroasă. Aproape comuna întreagă se luase după noi, să ne petreacă. Plecam și mulți – douăzeci de elevi. Între alții, ne însoțea și bardul comunei Nica Muzaca – cu ceata lui mergea alături de noi și cânta:

Plândzi dado și jilea-mi
Că van'i neg dado tu xeani
Tu xeani și tu Rumânie
Ca s'aduc, dado, flurie!

(Plânge mamă și jelește-mă/Că mă duc mamă în străinătate/În străinătate și în România/Ca să aduc mamă galbeni). Așa, cu cântece, ne-au petrecut până la locul de despărțire.

Am sosit la Bitolia a treia zi, la prânz.

Când am fost în clasa a II-a se înființase, pentru prima dată, *Consulatul*

românesc de la Bitolia, cu primul consul Spiru Constantinescu, care a stat trei ani de zile, iar celălalt, Mihail Pineta, ginerele lui Apostol Mărgărit, inspector general, a fost numit dragoman al consulatului.

Până la venirea noilor profesori în școală, a fost liniște relativă. Cum au venit ei, zâzania a început. S'au pus pe lucru împotriva lui Apostol Mărgărit, să-l doboare din Inspectorat și să creeze o Eforie care să conducă școlile din Macedonia și Epir. În jocul acesta s'a amestecat și Consulatul, iar prima lovitură dată lui Mărgărit, a fost darea afară a dragomanului Mihail Pineta.

Partidul Conservator era la putere. Câțiva oameni politici, ca Ionaș Grădișteanu și alții, susțineau crearea Eforiei și atunci consulul s'a declarat fățiș în contra lui Mărgărit.

Noi, sosind la Bitolia, ne-am aranjat frumos paturile și a treia zi, am început cursurile. De rândul acesta, pentru că am ajuns în clasa a cincea, îmi schimbasem și eu aspectul. Nu mai eram spaima lumii: zvârlisem puturii și cioarecii și mă îmbrăcasem și eu în pantaloni de oraș.

Clasa a devenit numeroasă – atinsesem numărul de douăzeci și cinci, căci clasa a patra a Gimnaziului din Ianina a fost transferată la Bitolia, ca să completeze liceul. Eram numai epiroți și verieni, care eram tot epiroți emigranți, așa că ne înțelegeam foarte bine.

De colinde, a trebuit să facem obiceiul și să mergem cu steaua pe la toți profesorii. I-am întâlnit pe toți la Poclitaru, profesor de muzică, împreună cu consulul Spiru Constantinescu. După veselia în care petreceau și după alura feței lor, se vedea că jubilau, că în sfârșit îl vor doborî pe inspector.

Până la Crăciun am dus'o bine când, pe neașteptate, a început un ger cumplit. În dormitor, lemnele care ni se dădeau de către economul Ienache erau ca și nimica. Disperarea de multe ori scoate câte ceva la iveală.

Școala noastră era proprietatea misionarilor catolici. Era o prelungire de case care aveau toate o față legată printr-un zid, de vreun metru și jumătate înălțime, de grădina bisericii. Școala noastră comunica cu grădina printr-o portiță.

Părintele Faveryal, care preda lecții de franceză la cursul superior, venea la școală prin această portiță. Tocmai în toamna trecută s'a întâmplat ca

acești călugării să rămână în două case, iar materialul a rămas vraiște prin grădină.

Unul dintre elevii din cursul superior reușește să potrivească o cheie la portiță și apoi, ține-te! Aproape de miezul nopții, fără să observe nimeni, intrau toți în grădină, prin portiță, luau lemne din dărâmături și au cărat mereu, toată vacanța Crăciunului, încălzind sobele din clasă și dormind mai mult în clase pe bănci decât în dormitor.

Economul amenința că-i furăm lemnele, dar când se ducea în magazie vedea că nu-i lipsește nimic. Misionarii nici nu au simțit lipsa.

După Crăciun vremea s'a mai îmbunat, dar a început însă să se înrăiască situația din școală. Cele două grupe încep lupta pe față, așa că trebuia să ne atragă și pe noi în lupta lor. Până aici, inspectorul Apostol Mărgărit era *factotum* în școală. Profesorii erau numiți în școală la recomandarea lui. Fiindcă persoanele marcante de la București susțineau pe profesori, ei voiau să pună mâna pe elevii liceului, strămutându-i în alt local și eliminând astfel pe partizanii lui Mărgărit.

Ca să poată să atragă școala, trebuiau dați afară unii dintre elevii care puteau să le strice planul. Dintre elevii vizați, primul am fost eu, căci am fost cel mai vârstnic, împlinisem 22 de ani, deși nici prin gând nu-mi trecea că profesorii mei clocesc nenorocirea mea – mai ales că-mi vedeam de treabă.

Certurile din cancelarie au început să fie cunoscute și de elevii. Pe tăcute, fără să facă gălăgie, se cam împărțiseră și elevii în două tabere, dar își vedeau de studii.

Epiroții și verienii înclinau spre inspector, macedonenii spre profesorii licențiați. Cearta dintre cele două tabere se întețise. Nu era zi de la Dumnezeu ca să nu fie ceartă la cancelarie. Marea gălăgie se auzea în sală.

Unuia dintre colegii mei de clasă, ce-i vine, într'o seară, că face în dosul tablei o gaură invizibilă care corespundea tocmai în biblioteca cancelariei. Dacă puneai urechea pe gaură, auzeai clar toată discuția profesorilor.

Eram cu totul indiferent, la aceste certuri și îmi vedeam de lecțiile mele. Într'una din zile însă, din curiozitate, pun și eu urechea la gaură – când colo, ce să aud?

Unul dintre profesori îi spune directorului de internat: „Ca să stabilești liniștea în școală, să dai pe Iotta afară!”

N’am putut să ascult mai mult, le-am spus colegilor ce am auzit. S’au pus alții la gaură și au auzit și numele altora puși în categoria mea, dar directorul internatului, Nicolae Papahagi, i-a răspuns: „N’am nici un motiv să dau băieții afară, pentru că toți își văd de treabă!”

Cearta a durat mereu vreo două săptămâni, cerând cu insistență darea noastră afară din școală. În clasa noastră nu exista nici un macedonean, toți erau epiroți. Între noi, nu existau neînțelegeri. Noi însă, cei vizați cu eliminarea, eram în drept să fim agitați: căci dacă eforiștii puneau mâna pe liceu, aceasta însemna nenorocirea noastră.

Mă gândeam în sine, după ce am pierdut odată șase ani, să pierd acuma încă cinci ani și să mă duc din nou la coada oilor; așa că cei vizați, ne-am hotărât să ne salvăm prin orișice mijloace.

Într’o seară, în ajunul hotărârii, am spus colegilor mei:

„Oamenii aceștia, deși se pretind culți, sunt răi și ambițioși, le lipsește sufletul curat românesc, sunt niște sectari! Ei sunt porniți în contra epiroților; de cade Apostol Mărgărit, noi toți suntem pierduți. Trebuie să scăpăm de ei din școală. Dacă ne asmuțim asupra unuia, nu să-l batem, ci să-l speriem, pleacă toți și astfel scăpăm de ei și rămânem cu ai noștri!”

A doua zi, profesorul de latină, tocmai cel care cerea darea mea afară, intră în clasă, ajunge la catedră și când să scoată carnetul, un elev se repede la el și nici nu s’a atins de dânsul, că scosese un strigăt și zgâise ochii, în așa fel, încât am crezut că-i iese sufletul. Eu care stăteam la marginea băncii de lângă ușă, fără să pierd o secundă deschid ușa și-i spun: „Prea v’ați speriat, poftiți, n’avem nevoie de sfaturile Dumneavoastră!”

Pe sală – scandal, gălăgie în cancelarie – asemenea. Ce au făcut, ce s’au sfătuit și au luat câte-și patru pălăriile și au plecat și duși au fost. Numai așa am putut scăpa de nenorocirea care mă pândea.

Școala se liniștise. Nu trecură multe zile și pentru că ei aveau bugetul în mână, au închiriat un alt local de școală și au retras pe elevii macedoneni cu care au populat școala, iar noi, verienii și epiroții, am rămas pe loc. Iată

că românii au ajuns să aibă la Bitolia, două licee: Liceul Eforiei și Liceul lui Mărgărit.

La București pe atunci, era Ministru al Instrucțiunii Publice – Tache Ionescu și, deoarece în liceul lui Mărgărit au rămas cea mai mare parte dintre elevi, a trebuit să mențină ambele licee.

Profesorii care au rămas cu noi au dublat munca. Din ordinul inspectorului s'a mai angajat un doctor care ne preda chimia, iar pe la sfârșitul lui Martie, au mai fost trimiși, de la București, încă doi profesori, foști elevi ai Liceului din Bitolia, cu studii de la Facultatea de Litere, amândoi epiroți – Iancu Dalametra și Pericle Civică.

Dalametra, profesor de latină și Civică, profesor de istorie și limba română. Am continuat cu dânșii până la examen și după sărbătoarea de fine de an, am luat trenul și am sosit acasă, unde eram așteptați ca întotdeauna.

La București însă, s'a observat nebunia dintre epiroți și macedoneni.

Sterie Ciumetti și Pericle Papahagi, amândoi absolvenți ai Liceului din Bitolia, cel dintâi inginer, iar celălalt cu studii la Facultatea de litere, unul din Veria, celălalt – din Avdela, văzându-și compatrioții rămași ca turma fără păstori, au venit și dânșii la liceul nostru, unde i-am găsit, în toamnă, când ne-am întors, după ce am petrecut vacanța.

Liceul Eforiei a avut o durată de doi ani și jumătate.

Căzând Partidul Conservator de la putere și venind Partidul Liberal cu D. A. Sturdza prim ministru, lucrurile s'au schimbat. Nu s'a înțeles rostul menținerii a două licee. A fost desființat Liceul Eforiei și a rămas Liceul lui Mărgărit.

În clasa a VI-a am urmat cursurile în cea mai mare liniște. Am urmărit cu cea mai mare străşnicie, să mai scoatem din paguba anului trecut, care a fost cel mai zbuciumat an din timpul studiilor mele liceale.

ULTIMUL DRUM CU CATÂRII – DE LA BITOLIA LA SELIA

Terminându-se cu serbarea de sfârșit de an, profesorii noștri Sterie Ciumetti și Iancu Dalametra, amândoi din comuna noastră au vrut să-și mai aducă aminte încă odată de drumul pe care l-au parcurs călare pe catâri, șapte ani de-a rândul cât au fost elevi la liceul și au hotărât ca, în loc să mergem cu trenul, să facem o excursie în număr de 30, călare pe catâri, străbătând încă odată drumul vechi și munții noștri cu stânele care se perindau una după alta.

Pentru mine a fost ultima dată când am mai avut ocazia să-l mai străbat.

Ne-au sosit chirigii, fiind anunțați prin scrisori. Luni dimineața, în urma serbării, ne-am pomenit cu ei în curtea școlii. După un ceas, caravana era gata. Ziua fiind mare, ne-a apucat seara dincolo de Sorovici unde am poposit pe câmp.

Am așternut velnițele pe iarba verde, am îmbucat câte ceva ce ne pregătisem de la Bitolia, ne-am întins pe velnițe, cu fața spre cer, admirând sclipitul stelelor, constelațiile și Calea Lactee, până am închis ochii și am dormit somnul cel mai plăcut, ce-l poate dormi cineva, după ce iese din zăpușeala odăii.

Dimineața, ne-au deșteptat tălăngile catârilor și am încălecat din nou, odată cu apariția soarelui și după un drum de vreo șase ceasuri, am început să escaladăm munții noștri.

Am trecut întâi prin Sapcara, privind la stâna unde cu opt ani în urmă, fiind baci, băteam cu bătătorul butoiul cu lapte câte cinci ceasuri în fiecare zi, să aleg untul.

După un sfert de ceas am ajuns la Fântâna al Caracoța, unde de mai multe ori am avut ocazia să-mi potolesc setea cu apa ei rece.

Aici am făcut un mic popas, am luat masa de prânz și ne-am repauzat vreo două ceasuri, sugând mereu apa rece din fântână.

Pe la ceasurile trei, am încălecat din nou și am pornit înainte, am trecut pe la stâna de la Muntele Ghiena și pe la ceasurile patru și jumătate, am

ajuns la stâna de la Beibunar, muntele familiei Badralexi. O pajişte frumoasă, de câțiva kilometri lățime, acoperită cu verdeață, o iarbă subțire și deasă, adevărat covor de parcă-ți venea milă se te întinzi pe ea. Tocmai la marginea acestei pajişti era așezată stâna.

Oile erau ale celnicului Pitulea, iar laptele era luat în antrepriză de un negutător armean, din Salonic, aducând meșteri din Adrianopol ca să fabrice cașcaval, meserie necunoscută până atunci de-ai noștri.

Am întâlnit aici pe verii mei Gheorghe și Iancu Cearceani, care făceau și ei parte din fâlcarea lui Pitulia, cu oile lor.

Deși aveam timp destul ca să mergem acasă, hotărâsem să petrecem seara la stână. Am trimis un emisar ca să anunțe că am sosit și să vină din comună cu ceva bere și vin, că celelalte, erau pregătite.

Imediat s'au tăiat doi miei mari, s'au aranjat în proțap și au început să se învârtească pe lângă jeratec. S'a așezat căldarea pe foc pentru pregătirea paparei, pentru că nu se putea petrece la stână fără ca papara să figureze în frunte, cașcaval prăjit, lapte, urdă, cu un cuvânt, toate bunătățile stânei.

Tocmai când să scoatem mieii de la jeratec fript, gata a sosit și emisarul cu berea și vinul. Împreună cu ciobanii și cu bacii, am petrecut toată noaptea fără pic de somn, cântând și povestind multe și mărunte.

Dimineața, după ce am luat gustarea necesară, ne-am pregătit de plecare.

Cu vreo jumătate de ceas înainte, le spun celorlalți, cum eram neastâmpărat, să-mi ia catârul meu, pentru că eu mă duc înainte, pe jos, să mai dau cu nasul, pe unde am fost de atâtea ori.

Ajungând la un punct de unde am început să admir anume piscuri, pe unde umblasem altădată, m'am întins pe iarbă și cum eram obosit, că nu dormisem toată noaptea, am ațipit de-a binelea.

Caravana întreagă trece fără s'o simt. Când m'am trezit, trecuse mai mult de trei sferturi de ceas. O iau la sănătoasa, pe nerăsuflate și, într'un sfert de ceas, am ajuns la culmea pe unde trecuseră și dânșii și de unde se vedeau mergând pe podișul lin al Muntelui Plalistra, lung de vreo zece kilometri și lat de vreo patru. Aici avea stâna celnicul Dumitru Caravida.

Ajunseseră la marginea podișului. Am ridicat umbrela desfăcută și m'au

văzut. Unul dintre colegi îmi ia catârul de căpăstru, după catârul lui și în galop ajunge până la mine.

Am încălecat și amândoi în galop, în zece minute, i-am ajuns, iar la ceasurile două eram în mijlocul familiei.

Acum am avut ocazia, pentru prima dată, să petrecem vacanța împreună cu profesorii noștri. Făceam diferite plimbări și excursii mici prin împrejurimi. De mai multe ori am făcut petreceri cu toții la Stanișa și la Ducata, două izvoare cu apă rece, punând câte doi miei la proțap și învârtindu-i pe lângă jeratec – petreceri care nu se pot uita, câtă vreme trăiește omul.

Îmi luasem obiceiul ca întotdeauna să mă duc, din când în când și la vânătoare, după iepuri, dar îmi plăcea mai mult să dau în cocoșari și în porumbeii sălbatici de care era plin pământul nostru.

Într'una din zile, cam în apropierea bâlciului din Veria, după ce am fost de mai multe ori, m'am dus după porumbei la Bara.

Bara era o groapă lungă și lată, în total cam vreo 2000 metri pătrați, iar adâncimea cam un metru și ceva, groapă săpată de ciobani.

În timpul primăverii, când se topesc zăpezile și vin ploile, toată apa se scurge într'însa și se umple, până la margini și servește la adăpatul oilor – căci muntele acesta zis Mirele este cu totul lipsit de izvoare.

În ziua aceea eram tocmai lângă Bara, foarte nădușit și stăteam la pândă sub un pin, când văd un stol de porumbei că se așează în vârful pinului. Ochesc, trag lovitura, porumbelul cade jos și, chiar atunci, mi se pune un junghi în spate. Iau porumbelul și pornesc încet, de-abia putând să-mi țin respirația.

Ajungând acasă, cu tot junghiul, am lăsat porumbelul și pușca și am mers în piață ca să fac mișcări, crezând că prin mișcări mă va lăsa. Dar degeaba. Junghiul se ținea ca scaiul de mine, nu mă lăsa și pace.

Mai erau trei zile până la 1 August, ziua bâlciului și orișicum, nu se putea ține bâlciul fără mine.

De dimineața, în ajunul lui 1 August, împreună cu profesorii mei – Iancu Dalametra și Sterie Ciumetti, cu fratele meu Nicolachi, Iani Ciumetti și George Cica, amândoi învățători pe atunci, am pornit pe jos în excursie spre Veria.

De la Selia și până la comuna Ciornova, jumătate din drum, n'am putut să iau respirația mare.

Se uita fratele meu îngrijorat, la mine, dar eu mă țineam înainte și mergeam în același pas cu dânșii. De la Ciornova temperatura se mai încălzise și junghiul m'a mai slăbit, iar când am ajuns la Veria, m'a lăsat de tot.

În sfârșit, am crezut că am scăpat. După ce am petrecut cele două zile și am târguit tot ce se putea târgui, a treia zi am închiriat câte un cal și am suit la munte, așteptând cu și mai mare nerăbdare sosirea Sfintei Marii, ca în toți anii.

După ce am petrecut cele două zile în larma lăutarilor, vizitând noile perechi și urându-le viață lungă și fericită în căsnicie, a treia zi de dimineață eram cu mama la vărul meu Iani Ciumetti, mamele noastre fiind verișoare bune și crescute împreună, căci părinții lor formau o singură familie și nici nu s'au separat decât după ce le-au măritat pe ele.

Amândoi am început să jucăm, cântând și ele ne sorbeau din ochi de bucurie. După joc m'am așezat cu spatele la fereastra deschisă. Curentul mi-a trimis junghiul din nou. M'am dus acasă și m'am culcat.

Vreo șase zile am mers din rău în mai rău. La munte temperatura scăzuse, la Selia Mare nu exista doctor. Exista un felcer care se intitula doctor. În lipsă de altul, l-am chemat pe dânsul. Înecatul se agață și de un fir de iarbă.

Bietul Peca, căci așa îl chema pe doctorul meu, și-a dat săracul toate silințele, dar dacă nu știa de unde provine răul?

Auzise și el că junghiul se tratează prin *vizicătoare*, dar unde s'o puie, la spate sau în față? Asta era greutatea mare.

Am stat mai mult de 20 de zile, nedând nici înainte, nici îndărăt și cum se apropia timpul plecării la Bitolia la liceu, tata și cu mama m'au pus călare pe cal și înfășurat bine, am plecat la Veria.

Ne-am instalat în casa lor de iarnă și tata s'a dus imediat și a chemat pe doctorul Sachi – aromân care studiase medicina la Atena. M'a ascultat, m'a ciocănit în spate și mi-a pus diagnosticul: pleurezie.

Mi-a aplicat de două ori, câte două vizicători și mi-a scos din spate o jumătate de kilogram de apă.

Peste o săptămână am fost complet întremat. Tata și cu mama m'au condus până la gară, iar apoi ne-am luat rămas bun. Eu am luat trenul spre Bitolia, iar ei s'au întors la munte.

Stăteam la fereastră și mă uitam la locurile unde ciobănisem cu nouă ani în urmă. Am trecut pe lângă locul unde avusesem coliba în care ne adăposteam de intemperii, reamintindu-mi toată mizeria îndurată în acea iarnă afurisită când ne-au murit aproape jumătate din oi.

Am trecut prin orașul Vodena, pe care-l străbătusem altădată călare pe cal și am ajuns la Bitolia cam pe la apusul soarelui. M'am dat jos din tren cu bagajul în mână și am pornit spre liceu.

ULTIMUL AN DE STUDII – LA BITOLIA

Mergând pe drum, când să intru în oraș, pe strada principală, mă întâlnesc cu verișoara mea, Stela Papahagi, ieșind la plimbare împreună cu unchiul ei Ghiți Papahagi, îmbrăcat în port național, cu sarica lui albă ca zăpada, căruia m'a recomandat. Am stat de vorbă câteva minute cu dânșii și, în sfârșit, continuând drumul, am ajuns la liceu.

Acolo, compatrioții, în număr de 30, care sosiseră câteva zile înaintea mea, mi-au ieșit în întâmpinare, bucuroși că m'au văzut sănătos. Mi-am aranjat patul în dormitor și sunând clopoțelul, am trecut cu toții la masă.

După masă, am ieșit cu toții în curte și am început discuțiile cu cei din Epir, arătând fiecare ce progrese a făcut în chestia națională.

A doua zi, Duminică, ultima complet liberă, am făcut o plimbare prin împrejurimi, am străbătut orașul în lung și în lat și ne-am întors la școală la ora mesei.

Am început cursurile ultimului an. Ne-am dat toată silința să fim la înălțime. Nici o tulburare în școală. Liniște completă. Elevii își vedeau de treabă, iar profesorii – la fel.

La Bitolia, în cei șapte ani cât mi-a trebuit să isprăvesc liceul, m'am cunoscut cu două familii, unde aproape în fiecare Duminică, eram primit

cu toată dragostea. Prima – a fost mama profesorului nostru Pericle Papahagi, care din primul an al venirii mele la Bitolia, se stabilise și dânsa la Bitolia, împreună cu fiul său mai mare Iani și cu fratele său Sterie Caraiani, amândoi institutori în localitate. Despa, căreia noi îi spuneam teta Despa, era verișoară cu mama lui Iani Ciumeti și cu tata lui Ghiurgula Badralexi.

Când mergeam la dânsa, ne primea cu atâta bucurie, de parcă eram copii ei, încât amintirea ce o am despre dânsa nu va dispărea din mine decât atunci, când voi închide ochii pentru totdeauna.

A doua familie – a fost acea a lui Gioga Cuțitar. Gioga a fost coleg din clasele primare cu prima promoție care a plecat la Liceul din Bitolia. Fiind sărac și fără tată, s-a retras de la școală. Făcuse numai trei clase.

A intrat la fratele său și a învățat meseria de cuțitar. După ce a învățat meseria, aflând de la colegii lui de clasă, că la Bitolia nu se găsește nici un cuțitar, s'a mutat acolo cu familia. Îi mergea bine și era foarte mulțumit. La dânsul eram ca la noi acasă. La el mergeam și puneam la cale treburile noastre de viitor.

Înspre primăvară, încep pregătirile de război între greci și turci. Soseau trenurile încărcate cu soldați, iar de la Bitolia plecau pe jos spre hotar.

Am isprăvit școala. Mi-am luat *absolutoriul* (maturitatea) și ne pregăteam de plecare acasă. Dar cum? De la Bitolia armatele mergeau pe jos și aveau nevoie de caravane întregi ca să le transporte munițiile și proviziile.

***

Ne-am perpelit o săptămână întreagă până când am dat de niște chirigii care s'au angajat să ne ducă acasă. Au adus catârii pe înserate pe o cale dosnică, de la marginea orașului, iar noi, cărându-ne până la catâri bagajele pe spinare. Am încălecat catârii și am pornit toată noaptea, pe un drum lăturalnic. Înspre dimineață am ajuns la Râul Cerna. L-am trecut pe un pod de lemn, am escaladat Muntele Murihova și pe la prânz , am ajuns la colibele lui Hrista Zega.

Îmbolnăvindu-se unul din elevii mici, anume Toli Caranica, n'am mai plecat înainte. Am rămas seara la colibe și a trebuit să stau toată noaptea

de veghe pe lângă bolnav. A doua zi de dimineața am pornit din nou. Am coborât muntele, am trecut peste linia ferată la Chendrova (Cândrova) și am ajuns la una din stânele din comuna Grămaticova. Am cumpărat cu bani împrumutați de la chirigii două ocale de caș și o oca de unt și am poposit în comună lângă un șipot. Am hotărât să fac o papară ca altădată. Luasem noi materialul necesar, dar ne lipsea puțină pâine.

Într'o anumită ocazie, am cunoscut pe preotul comunei, Papa Tanasi, tatăl avocatului de mai târziu de la Bazargic, Ghiță Papa-Tanasi; m'am dus la dânsul și am împrumutat o căldare pentru papară și o pâine mare și cu ce mai aveam noi, a fost de ajuns.

Am pus căldarea pe foc, cu unt și cu brânză și după ce s'au topit, am turnat și pâinea dumicată, începând să mestec cu făcălețele, așa cum mestecam când eram la stână. Peste 20 de minute, papara a fost gata. Desigur că băieții au mâncat cu poftă, iar cei care mai trăiesc, poate își mai aduc aminte de renumita papară de la Grămaticova.

A doua zi de dimineață, am încălecat și am mers înainte, am trecut prin comuna Drijilova, ruinată în timpul Revoluției de la 1821 și pe la prânz, am ajuns la Neaguște, orășel așezat departe de drumul mare, care mergea spre hotarul cu Grecia. Am stat puțin și am mers înainte.

Pe la ceasurile trei am ajuns la viile din Veria. Am încărcat toate bagajele pe doi catâri și am pornit cu doi chirigii în oraș, iar ceilalți au rămas pe loc cu caii, de frică să nu-i rechiziționeze pentru transportul munițiilor și astfel, am ajuns acasă. Chirigii și-au primit plata de la fiecare băiat și au luat drumul înapoi.

***

La Veria era forfotă mare. Soseau mereu trupe care mergeau pe jos spre hotar și tot așa caravane întregi de catâri, venite din munții Pindului, încărcând provizii și muniții.

Anul acesta a fost norocos pentru mine. Acest noroc mi l-a adus Războiul greco-turc, căci dacă n'ar fi fost războiul, n'aș fi avut posibilitatea să pot pleca la București, la facultate.

Tata, pierzând oile, se ocupa cu *misitia*. Anul acesta, doi evrei din Salonic care lucrau cu neguțătorul cu care lucra tata, au contractat cu statul turc să facă aprovizionarea cu carne, tuturor trupelor care se găseau la hotar.

Atunci tata, a fost trimis să cumpere toți berbecii din munții noștri, vreo patru mii de capete. Fratele meu a fost însărcinat cu conducerea turmelor la hotar, având sub ordinele lui mai mulți ciobani, care, pe măsură ce se îngrășau, se expediau la locurile unde se aflau instalate trupele. Toată lumea era ocupată cu politica, așteptând fiecare să vadă ce va ieși din acest război care se pregătea.

La un moment dat, turcii au năvălit în Grecia. Rezistența din partea grecilor, era egală cu zero și, după intervenția puterilor europene, turcii s'au oprit la Domoco. S'a încheiat armistițiul, iar după câteva luni de zile, s'a încheiat pacea.

Această politică a războiului a făcut să treacă vara pe nesimțite. Lumea se liniștise și Sfânta Maria – așteptata noastră sărbătoare, sosise ca de obicei.

Pe noi, tineretul însă ne preocupa mai mult chestia națională. Toată comuna noastră – de 800 de familii – simțea românește. Școala grecească nu mai exista în Selia. Petrecerile se țineau lanț, iar cel care ne iubea și ne înveselea era învățătorul, flăcău pe atunci, Tolia Tanașoca. A fost și dânsul elev al Liceului din Bitolia. După ce a făcut patru clase gimnaziale, s'a retras acasă.

Fost coleg cu fratele meu, care se retrăsese din cauza de boală, cu doi ani înaintea lui, îi sugerează ideea să plece în România, la București, după vreo ocupație oarecare.

Zis și făcut. Ajunși la București, s'au angajat la diferite prăvălii și au stat numai vreo opt luni de zile, până au făcut banii de drum și au șters'o îndărăt, acasă. Fratele meu a venit acasă, iar Tolia a rămas la Salonic, unde a deschis o cafenea. A funcționat cu acesta cafenea câțiva ani și, cum într'un timp s'a întâmplat să treacă prin Salonic, Apostol Mărgărit – inspectorul școlilor românești din Macedonia, l-a sfătuit să lase cafeneaua și să se ducă ca învățător la Școala din comuna Xirolivad. După doi ani, mi se pare, a fost transferat la Selia Mare, iar la Xirolivad a fost numit Iani Papahagi, din Avdela.

Chirigii români din Samarina
arhiva Manakia

Eram așa de apropiați, aș putea spune nedespărțiți, mai ales că ne încuscrisem: fratele meu luase în căsătorie pe sora lui.

Eram amândoi flăcăi. Atinsesem vârsta de 24 de ani, dânsul cu vreo patru ani mai mare ca mine. Petrecerile împreună cu băieții de la liceu, erau dese, dar petrecerile din cele trei zile, cât ținea sărbătoarea Sfintei Marii, rămâneau de pomină: peste 15 nunți, fiecare cu lăutarii în frunte și cu peste o sută de nuntași, cântând melodii bătrânești și haiducești și răsunând ecoul din toate părțile.

Înspre seară, după ce s'a întunecat și fiecare nuntaș se ducea cu familia să petreacă ca de obicei, eu și cu Tulia am pornit să felicităm pe noii căsătoriți, tocmai când se găseau în toiul petrecerii. Eu cântam pe atunci din piculină și cum auzeau că vine piculina, săreau cu toții în picioare, primindu-mă cu alai.

Stăteam câte o jumătate de ceas, ciocnind cu socrii mari și cu tinerii căsătoriți și porneam mai departe la altul și așa am vizitat pe toți până pe la ceasurile trei după miezul nopții.

Aceasta a fost ultima mea petrecere de flăcău în comuna mea natală Selia Mare. Mi-a plăcut să petrec și să înveselesc lumea, dar băutura – cu măsură. Pentru patima aceasta a beției toată viața mea am avut o adevărată aversiune. Bietului Tolia îi plăcea să bea la petrecere, mai mult, dar ținea. Organism solid. Păcat că n'a putut să trăiască o viață lungă, ca să se poată bucura de marea dragoste a copiilor lui!

STUDENȚIA MEA

PRIMUL DRUM SPRE ROMÂNIA

După terminarea sărbătorilor, pentru că știam că la facultate cursurile încep târziu, nu m'am grăbit. Am stat acasă până la 20 Septembrie.

În sfârșit, sosi și ziua hotărâtă.

Greu îmi venea să mă despart de-ai mei, pentru un timp, fără să-mi dau seama cât de îndelungat va fi, dar nu se putea altfel.

Prevedeam suferința, dar trebuia s'o înfrunt, căci nu aveam mijloace ca să mă pot întreține singur, fără o muncă dublă, să muncesc ca să-mi câștig existența și să învăț la facultate. Tata a avut posibilitatea să-mi dea cinci napoleoni (din aur) pe care i-am strâns bine în buzunar. Biata mama cu lacrimi în ochi mi-a pregătit toate cele necesare, căci plecam acum mult mai departe.

Drumul spre Bitolia fusese o nimica toată față de București.

La Bitolia ajungeam în șase ceasuri cu trenul, pe când ca să ajung la București, trebuiau câteva zile. Am pornit de acasă cu toate rudele și cu toți prietenii și am ajuns la Padina Mică, la vreo trei kilometrii departe de comună.

Ne-am oprit, ne-am îmbrățișat cu toată lumea și am pornit înainte cu chirigiul. După un drum de cinci ceasuri, am ajuns la Veria. Am tras la casa de iarnă a părinților, unde am dormit noaptea.

A doua zi de dimineață, am ieșit în piață și m'am întâlnit cu toți prietenii și cunoscuții de la care mi-am luat rămas bun. La ceasurile patru am luat trenul, ajungând la Salonic, pe care îl vedeam pentru prima dată, la ceasurile șase. Am tras la un hotel unde a trebuit să stau două zile, așteptând vaporul francez *Mesagerie*, care pleca spre Constantinopol.

În aceste două zile am colindat aproape tot orașul. Sosind vaporul, mi-am cumpărat biletul și în ajunul plecării, m'am suit în el. La revărsatul zorilor, s'a dat semnalul și a pornit pe o mare liniștită.

Stăteam pe covertă și admiram țărmurile dinspre Olimp și dinspre Peninsula Calcidică, cu cele trei mici peninsule: Casandra, Logos și Sfântul Munte Athos, care le domină pe celelalte două, dar mai ales m'au surprins salturile delfinilor care se grăbeau să ajungă mai repede la vapor, ca să se ia la întrecere cu dânsul.

Înspre seară am ajuns la portul Dafni, portul mănăstirilor de la Sfântul Munte, unde vaporul a făcut escală și unde s'au dat jos mai mulți călători.

După un ceas, vaporul și-a luat din nou drumul și a început să înconjoare muntele. Când a ajuns în dreptul mănăstirii românești, valurile au început să se întețească și imediat m'a apucat răul mării, așa de tare, că nu am mai putut să mă țin pe picioare. M'am întins pe velniță, având geamantanul – căpătâi.

Am stat culcat toată noaptea, fără să mă ridic, având mereu greață, până la răsăritul soarelui, când mă lăsase greața și răul mării. M'am ridicat și am început să mă plimb. Eram în fața insulei Imbros.

Plimbându-mă, văd doi călugări care vorbeau românește. Pentru mine a fost o mare surpriză, căci până atunci nu auzisem decât grecește și limba vaporului – franțuzește.

Erau doi călugări de la Schitul Lacu, care se îmbarcaseră la Dafni și mergeau în Basarabia, de unde erau originari. Am intrat în vorbă cu ei; eram lihnit de vărsături. S'au așezat amândoi pe niște țoale și au început să mănânce. Între altele, au scos și niște castraveți murați. M'au invitat la masă. Le-am spus că nu pot mănânc nimic așa cum sunt, dar castraveții nu-i pot refuza. Am mâncat vreo doi, care m'au făcut să-mi revin complet și mi-au dat imediat poftă de mâncare.

Am scos din geamantan o turtă de cașcaval, pe care o aveam de acasă, am tăiat-o în două și le-am dat o jumătate, mulțumindu-le pentru castraveți, căci în astfel de momente castraveții murați valorează mult mai mult decât cașcavalul. Aveau lângă dânșii un sac plin, până în vârf.

Stând așa de vorbă, unul dintre ei, cel mai bătrân, spune celui mai tânăr:

– Scoate lubenița ceia s'o tăiem!

Când desface sacul și văd lubenița, am rămas uimit. Fără exagerare, avea peste douăzeci de kilograme. N'am putut să mănânc decât o felioară. Din curiozitate îl întreb:

– Unde cresc lubenițele așa mari, căci eu până acuma n'am mai văzut așa ceva?

Și-mi răspunde:

– După ce desfundăm pământul bine la Sfântul Munte și sădim viță, semănăm și semințe de lubeniță și acolo cresc ele așa de mari!

Din vorbă în vorbă, înspre seară, am ajuns la Dardanele. Aici ne-am despărțit și m'am culcat. A trebuit o noapte întreagă ca să străbatem Dardanelele și Marea Marmara.

Când am ajuns aproape de chei, a răsărit soarele, iar în reflectarea razelor, a apărut Constantinopolul în toată splendoarea lui.

Coborând din vapor cu geamantanul în mână, un epirot grec mă poftește la hotelul lui, cu un franc pe seară camera.

Mi-am pus geamantanul în cameră și am ieșit în oraș, mergând direct la Serviciul Maritim Român. De aici trebuia să iau bilet pentru Constanța.

Cursa Constantinopol – Constanța era deservită de două vapoare – *Meteorul* și *Principesa Maria* (după un an și ceva, *Meteorul* a naufragiat lângă Tuzla).

La Serviciul Maritim Român l-am găsit pe Gușa Cionga, compatriotul meu care isprăvise Liceul din Bitolia, cu doi ani înaintea mea, fiind angajat, aici, ca funcționar, precum și pe vărul meu G. Badralexi, student la Facultatea Turcă.

Îl mai întâlnesc aici și pe Gheorghe Alexiu Zarosi, casier la drogheria și băcănia *Economu*, strada Șelari nr. 4 – București, trimis de patron să cumpere din insula Lemnos o cantitate mare de susan, pentru fabrica de halva, pe care o avea *Economu* pe strada Nerva Traian.

Am petrecut cu ei toată ziua. Am fost și pe la Consulat, de unde am obținut un bilet gratis pe vapor, ca student și a doua zi, pe la ceasurile 12, m'am

suit în vapor. La miezul nopții am sosit în Constanța, am tras la hotel unde am stat până a doua zi, când am luat trenul și spre dimineață, am ajuns la București.

STUDENT ȘI ANGAJAT – LA BUCUREȘTI

Am tras la un hotel unde mi-am lăsat bagajul și, pornind pe străzi și necunoscând pe nimeni, mi se părea că se năruie cerul peste mine. În sfârșit, am ajuns și la renumita noastră cafenea *Macedonia*, unde se întâlneau și se cunoșteau toți macedonenii.

Din cei cinci napoleoni cu care plecasem de acasă, îmi rămăseseră 50 de lei. La cafenea întâlnesc pe fostul meu profesor Pericle Papahagi. Între altele, mă întreabă câți bani mai am. Îi spun că mi-au mai rămas 50 de lei.

Atunci îmi spune: „Du-te imediat și închiriază-ți un pat împreună cu altcineva, sunt peste tot afișe pe străzi, ca să nu stai la hotel, că te costă mai mult!"

Am plecat imediat și am găsit pe strada Izvor – un pat, doi în cameră, cu zece lei pe lună. Mi-am adus bagajul și mi-am aranjat patul. De aici am plecat la brutărie și am văzut că o pâine integrală se vindea cu 15 bani. Mi-am făcut socoteala, că o pâine pe zi îmi era destul. Plec mai departe la băcănie să văd cum se vinde brânza și constat că brânza telemea, bună, se vindea cu 60 de bani kilogramul. Mi-am făcut socoteala și am zis: cu 15 bani pâinea și cu 15 bani brânza pot să trăiesc o zi întreagă, mai ales că eram obișnuit, de la liceu, cu viața frugală – așa că eram asigurat pentru două luni de zile.

După o săptămână, m'am dus la Rectorat și m'am înscris la Facultatea de Litere, anul comun. Deoarece până la începerea cursurilor mai erau destule zile, am început să mă plimb în toate părțile, colindând străzile, ca să cunosc bine Bucureștiul. Într'una din zile, ajung în strada Ciclopi, un fel de fundătură mai largă, care pleca din strada Popa Tatu. Era o stradă cu locuințe mai sărăcăcioase. Zăresc în ea un birt, tot așa de sărăcăcios. Intru

înăuntru, mă așez la o masă cerând o mâncare caldă – căci prea o ținusem mult cu pâine și cu brânză.

Erau trei frați macedoneni care țineau birtul. După vorbă, i-am cunoscut că sunt de-ai mei și i-am întrebat de unde sunt. Îmi spun că sunt din Pleasa, lângă Corița – Albania. Le răspund că și eu sunt de-ai lor.

– Dar de unde? mă întreabă dânșii, sărind câte-și trei cu gura.

– Sunt din Veria! le răspund.

– De la Ciumetti?

– Da! Zic – de la Ciumetti, care mi-e rudă și mi-a fost și profesor la Liceul din Bitolia!

Le spun că am venit să studiez, dar nu prea am bani. Caut să mă aranjez ca pedagog la vreun pension.

– Nu-i nimic – îmi răspund dânșii – vii și mănânci la noi! O mâncare la prânz cu pâine te costă 25 de bani și seara tot așa, 50 de bani în total! spun ei. Te așteptăm noi, până vei găsi ocupație.

Am plătit mâncarea și pâinea – 25 bani și am plecat mulțumindu-le și, din ziua aceea, am început să mănânc la dânșii, plătindu-le numai vreo lună de zile cât am avut bani.

După vreo zece zile s'a întors și Alexiu de la Lemnos și și-a luat funcția în primire. Cum nu începusem încă cursurile, mă duceam des pe la el și stăteam de vorbă. Alexiu a fost compatriotul meu. Casele noastre la Selia Mare erau una lângă alta, aproape lipite. Crescuse împreună cu tata și cu unchii mei și plecase în țară cam la vârsta de 25 de ani. În acest interval, venise de trei ori acasă – când a venit a treia oară, eu eram în clasa a IV'a de liceu.

Într'una din zile, mă întreabă dacă iau masa. Îi spun că am găsit niște birtași de-ai noștri, prieteni cu Ciumetti, birt ieftin și mănânc la dânșii și mi-au mai spus că, chiar dacă nu voi avea bani, mă așteaptă până când voi găsi o ocupație.

– Uite ce! – îmi spune dânsul. La mine ai un credit – 200 lei. Când ai nevoie, vii și-mi ceri bani! Până vei găsi o ocupație, să-ți vezi de facultate!

Alexiu a fost un om cu mult suflet. Deși nu avea decât o leafă de 300 lei pe lună, aranjase din această leafă o sumă de peste o mie de lei, pusă la dis-

poziția studenților din Epir și Macedonia. Se împrumutau toți din fondul acesta și când aduceau unii datoria, luau alții.

Am început cursurile la facultate, mergeam regulat și totodată, căutam să găsesc și vreo ocupație. Când aveam nevoie de bani, luam de la Alexiu, câte 30–40 lei și mai plăteam și la birt. Nu vroiam să creadă că sunt un rău-platnic. Am mers așa, opt luni de zile, fără nici o altă ocupație decât facultatea.

La 1 Aprilie am intrat ca pedagog la Institut, cu firma Pătrașcu, de sub direcția unui profesor numit Popescu. Avea numai vreo 40 de elevi. Aveam casă și masă și permisii de oarecare leafă. Am stat aici până la sfârșitul anului școlar.

Am dat și examenele anului comun și am trecut în anul al doilea, specialitatea – Istorie și Geografie.

Înainte de a se da situația elevilor, domnul Popescu primește vizita domnilor Marcel Brânză și Arghirescu – ambii profesori definitivi, să le vândă firma cu peste 6000 de lei. Am avut și eu noroc, căci mi-au dat și mie 60 de lei cu care m'am dus la birtul meu și mi-am achitat datoria, pe două luni de zile.

Eram complet liniștit. După Sfântul Petru am reușit să mă angajez ca preparator la *Liceul particular francez*, sub direcția a doi directori – Leotey – francez și Lolliot – englez. M'am angajat cu 60 lei pe lună, casă și masă, de la 1 Septembrie. În timpul acesta, am avut și o meditație de 50 lei pe lună, așa că situația materială a început să mi se îmbunătățească, încât acuma nu mai aveam grija foamei, ci grija facultății.

***

În primul an de specialitate – Istoria Românilor – o făceam cu regretatul profesor D. Onciul. Cursul la specializare a început cu Istoria Veche a Românilor – parte care pe mine mă interesa în mod deosebit, căci se studiau mai mult românii din partea sudică a Dunării. La un examen pe care l-am dat cu profesorul D. Onciul și pentru care am scormonit întreaga viață a aromânilor din Sudul Dunării, trebuia să răspund la ultimul punct, dacă *Asăneștii* erau macedo-români sau daco-români.

Institutori români în costum național
arhiva Manakia

Îi răspund: „Domnule profesor, după părerea domniei voastre, Asăneștii erau macedo-români, după părerea mea însă, nu ne putem pronunța dacă erau macedo-români sau daco-români. Chiar astăzi românii din Peninsula Balcanică coboară iarna lângă mare sau mai aproape de mare, iar primăvara fac două săptămâni cu turmele pe drum, până să ajungă în Munții Balcani, unde-și așează stânele. Același lucru se întâmpla și cu românii din Carpați, care coborau iarna la baltă, lângă Dunăre și dacă se întâmpla să afle, că vine o năvală barbară, nemaiputând merge spre Carpați, ei treceau turmele dincolo de Dunăre și porneau spre Balcani. Așa că, Balcanii erau locul unde veneau ei în contact, de aceea nu ne putem pronunța asupra Asăneștilor dacă erau macedo-români sau daco-români!"

„Se poate să ai dreptate!", îmi spune dânsul.

În cursul anului doi de facultate eram foarte mulțumit, scăpasem de datoria de la Alexiu și aveam și ceva pus la o parte – dar tot la Alexiu era casa.

La Institut eram șase preparatori și fiecare dintre noi aveam șase zile libere și una de serviciu. Când elevii erau în clase, noi eram la facultate.

Cam înspre primăvară, cade Partidul Liberal de la putere și vine Partidul Conservator care, pe lângă altele, înființează *Școala Comercială a României* din Salonic și se trimit totodată, noi profesori. Se organizează Liceul din Bitolia. Se înființează un Gimnaziu la Veria și unul la Crușova și o mulțime de noi școli.

***

La sfârșitul anului, am fost angajat la Liceul francez și pentru anul viitor. În timpul verii nu aveam salariu, dar ni s'a permis să stăm la internatul școlii și ni s'a servit și masa gratis. În timpul verii am avut două meditații. Una în comuna Dudești, unde meditam băiatul unui arendaș grec, anume Nicolaide. Venea vizitiul și mă lua cu cabrioleta și după ce isprăveam meditația, mă ducea îndărăt la școală.

Cealaltă, o făceam după-amiază, în strada Nerva Traian, cu nepotul lui Economu.

În primul an când am fost fără ocupație, părinții mei mi-au mai trimis încă trei napoleoni, rupți poate de la gura lor. Acum însă vine rândul să le trimit și eu lor. Cam pe la Crăciunul celui de-al treilea an, primesc o scrisoare de la dânșii, în care îmi scriu că o sută de familii din Xirolivad și Selia s'au hotărât să lase transhumanța și să se stabilească definitiv la un loc.

Vroiau să cumpere moșia Doliani, care a fost și un sat, ruinat la Revoluția din 1821 și că le trebuie pentru o parte, 20 de napoleoni.

Mă sfătuiesc cu Alexiu, la care țineam banii și dânsul îmi spune că el a hotărât ca, după câțiva ani, să se retragă în patrie și că a trimis deja fratelui său bani, să cumpere trei părți pentru dânsul. Atunci am trimis și eu părinților mei bani să cumpere și ei o parte.

În anul acesta am început și noi studenții, să ne mișcăm – să dăm semne de viață. În frunte cu Nuși Tuiliu ne-am hotărât să scoatem o revistă scrisă în dialectul macedo-român, prin propria noastră contribuție și s'o trimitem mai mult gratis, în comunele aromânești din Pind și Macedonia.

Am botezat-o *Revista Pindul*. În primul număr am scris și eu cea dintâi lucrare și cea mai reușită, intitulată *Pastorală*, în versuri, în dialect – un dialog între doi ciobani. Un fost profesor de-al meu, anume C. Cosmescu, primind revista și citind în clasă elevilor *Pastorala* mea, m'a comparat cu Virgiliu din Bucolice. Închipuiască-și cineva – Virgiliu și eu! Prea mare onoare a vrut să-mi dea venerabilul meu profesor! Am mai scris câteva poezii în dialect. Revista însă n'a apărut decât în șapte numere.

După ce am trimis cei 20 de napoleoni părinților, mai dispuneam la sfârșitul anului, de încă vreo 14 napoleoni, căci liceul avea și patru clase primare, cu copiii mici de boieri, aduși aici ca să-i deprindă de mici cu limba franceză. În total eram, ca preparatori, doi macedoneni, doi regățeni și patru ardeleni, cu subdirectorul.

Ardelenii au fost tari în intrigi și ne-au făcut vânt nouă macedonenilor. Atunci mi-am zis: „Decât să stau la București să sorb căldură, mai bine plec acasă să-mi văd părinții – pe care nu-i văzusem trei ani de zile – și petrec vara la munte.”

***

I-am lăsat lui Alexiu cinci napoleoni, ca să mi-i trimită la întoarcere și cu restul, am plecat. Drumul m'a costat 50 de lei. La Salonic mă întâlnesc cu tata, care venise cu o cantitate oarecare de unt și pe care o desfăcuse deja.

A doua zi, am plecat cu tata la Veria și de aici la Selia Mare. După o lipsă de trei ani, bucuria mea a fost prea mare când mi-am văzut casa părintească cu toți cei dragi mie.

Elevii de la liceu sosiseră și dânșii cu vreo două săptămâni înainte.

Inspirați de *Revista Pindul* au început să localizeze unele din piesele lui Moliere, în dialect. Se localizaseră în așa fel, încât publicul, care nu avea idee de așa ceva până atunci, le gusta cu multă plăcere.

Înjghebaseră un fel de scenă rudimentară și acolo dădeau reprezentațiile. Au dat câteva reprezentanții la Selia Mare, iar în ziua de Sfântul Ilie, trupa întreagă s'a mutat cu întreg bagajul la Xirolivad și a dat și aici o reprezentație, pe câmp liber, unde a luat parte comuna întreagă.

Am stat la Selia Mare până am sărbătorit Sfânta Maria, cu nunțile și, a patra zi, împreună cu vărul meu Ghiurgula Badralexi, care studia Medicina și care venise acasă cu vreo zece zile înaintea mea, am pornit pe drum petrecându-ne neamurile și prietenii, ca de obicei.

Am trecut prin Veria și cu trenul, la Salonic. Aici am stat două zile. De la Salonic am luat trenul pentru Constantinopol, cu vaporul la Constanța și de aici, la București, reluându-ne fiecare ocupația.

***

Începuse să bântuie criza.

M'am angajat ca preparator la *Liceul particular Brânză Arghirescu*, numai pentru casă și masă. N'aveam salariu, dar eram mai liber, căci începând cursurile la facultate, puteam să-mi pregătesc mai ușor examenele, să asist mai des la cursuri și să frecventez biblioteca.

În acest timp criza a ajuns la apogeu. 8.000.000 lei aur deficit în buget. A fost în anul 1900 o secetă nemaipomenită. Recolta de grâu și de porumb a fost distrusă de secetă. Partidul Conservator, neputând face față crizei,

cade de la putere și vine Partidul Liberal, cu D.A. Sturdza prim ministru care, ca să salveze țara de la faliment și de control străin, începe să facă economii, tăind în carne vie câteva mii de funcționari rămași pe drumuri…

Se desființează Gimnaziul din Veria și cel din Crușova. Școala din Salonic a rămas numai cu trei clase, un an de zile, până a trecut criza. De atunci, o parte din învățătorii români din Macedonia – fiind tăiați din buget, au apucat drumul Americii, unde s'au pricopsit deschizând drumul elementelor fără carte. Unul dintre acești învățători, anume Teja, actualmente este ministru în Brazilia.

La *Institutul Brânză Arghirescu* se găsea – între alți elevi – și băiatul Generalului Candiano Popescu. Într'o seară, împreună cu un coleg de-al lui, mai tânăr, pleacă din institut și se duc în vizită la o doamnă, anume Iarca. În momentul când doamna cânta la pian și el dansa singur, bagă pumnalul în ea și o omoară.

Mare scandal. Institutul compromis. Trebuia o platformă care să salveze situația. Se face o tranzacție între vechii directori și Ottescu – profesor de matematici, care primește pensionul întreg și-l strămută la noul local închiriat de dânsul – așa că am fost și noi mutați. Acolo am funcționat până la sfârșitul anului școlar.

ABSOLVIREA FACULTĂȚII ȘI CĂSĂTORIA ÎN ROMÂNIA

Isprăvisem frecvența de patru ani și în anul cinci pregăteam restul examenelor pe care le mai aveam de dat. Eram angajat și pentru anul cinci la Ottescu, unde am rămas până la Crăciun. Apoi, un prieten de-al meu, Grigorie Lăcusteanu, mă recomandă unei verișoare, să-i pregătesc cei doi băieți, unul în clasa a II-a și unul într'a IV'a, seara, după ce veneau de la școală.

Convenindu-mi mai bine această situație, am părăsit institutul și m'am mutat la dânsa. Aici am cunoscut-o pe soția mea, care venise în vizită la

mătușa ei, fiind cumnată cu tatăl ei. Ne-am înțeles amândoi și de Paște, m'au chemat la Râmnicu Vâlcea.

După ce am făcut Paștele împreună, am plecat la București, să mai dau un examen și să pregătesc actele pentru ofițerul stării civile. Dădusem, cu câteva săptămâni înainte, actul meu de naștere care era turcesc să mi-l traducă în românește unui albanez cu care mă întâlneam toată ziua, la Cafeneaua Macedonia, fără să știu că era spion turc. Poliția l-a simțit și într'o zi, i-a ridicat toate hârtiile și împreună cu ele, și actul meu de naștere. Zece zile de-a rândul am bătut scările poliției, trecându-mă năduşelile, până ce, în sfârșit, am dat de el. Dar mai vine și altă piedică.

Pe timpul acela, nimeni nu se putea însura fără consimțământul părinților. Numai după ce trimiteai părinților actele respectuoase, puteai să te căsătorești. Dar prin ce mijloc să trimit eu aceste acte respectuoase, tocmai în Macedonia?

După multă frământare de cap, am găsit în sfârșit mijlocul. Am scris o scrisoare unui prieten de-al meu – Pavel Hagigoga, la Salonic, să-l ia pe tatăl meu, să meargă la Consulat și să declare în fața consulului că-mi dă voie să mă căsătoresc și așa, peste o săptămână, am primit actul de la Salonic.

La 16 Iulie 1902 – stil nou, am făcut nunta și m'am stabilit în Râmnicu Vâlcea, în casele pe care părinții soției, ni le-au dat de zestre, formând astfel cu toții o singură familie. Pe la 15 Octombrie am plecat la București să dau ultimele examene. Frecvența fiind terminată, mă consideram absolvent al facultății.

După ce am scăpat de ultimele examene, am înaintat o cerere la Minister să fiu numit profesor de Istorie și Geografie la *Școala Superioară de Comerț din Salonic*. Fiindcă cererea a fost înaintată târziu, nu s'a putut să fiu numit și m'am întors la Râmnicu Vâlcea, unde a trebuit să aștept până în Septembrie viitor.

La 25 Martie mi s'a născut primul meu copil. Toată vara mergem pe dealuri cu o pușcă cu capse, de la 1877, și împușcam la păsări, căci vânatul era liber.

PROFESORATUL ȘI ZBUCIUMUL ÎNTRE DOUĂ PATRII

PROFESOR – LA ȘCOALA SUPERIOARĂ DE COMERȚ – DIN SALONIC

La 1 Septembrie, ca absolvent al Facultății de Litere, am fost numit la *Școala Superioară de Comerț* din Salonic, ca profesor de Istorie și Limba Română, ca mai târziu, să iau Geografia – specialitatea mea.

Deoarece copilul era mic, m'am sfătuit cu soția și cu socrii mei ca anul acesta să plec singur, până ce copilul mai crește nițel. Așa că soția a rămas la Râmnicu Vâlcea, împreună cu părinții ei.

Ajungând la Salonic, am închiriat o cameră la o grecoaică, soacra lui G. Zugravu, învățător român. După ce am aranjat cu locuința, am plecat să-mi văd părinții, care se instalaseră definitiv la Doliani.

M'am întâlnit și am discutat cu toți învățătorii care erau nemulțumiți – căci criza din 1900–1901 le redusese simțitor salariile. Reducerea salariilor a fost peste tot. Pe când profesorii din țară erau salarizați cu 380 lei lunar, noi, la Salonic, eram retribuiți cu 180 lei lunar.

După ce am vizitat și Selia Mare, ca s'o văd pe sora mea, m'am întors la Doliani și, îndărăt, la Salonic. Mai aveam câteva zile până la începerea cursurilor.

Prima vizită pe care am primit-o, a fost aceea a învățătorului Dina Canacheu, împreună cu încă doi români din comuna Livezi, comuna lor natală. Acest Dina Canacheu a fost un fel de Badea Cârțan al macedonenilor. Umbla ca și Badea Cârțan, îmbrăcat în portul lui național, într'o țipune (ipingea) albă, soioasă, pe deasupra o sarică – tot așa de soioasă, cioareci la fel, un fes în cap, poate de peste 20 de ani, legat cu basma neagră și mai

soioasă, dar român înfocat. Pe când Badea Cârțan nu știa cine știe ce carte, Canacheu al nostru era tobă de carte. Toată opera lui Homer o recita pe dinafară, ca pe apă. Când l-am cunoscut eram în clasa a V'a la liceu.

Într'una din zile, după ce am terminat orele de clasă, ne pregăteam să mergem la masă. Văd un bărbat îmbrăcat în niște pantaloni strâmți, haina tot așa de strâmtă, haină de șaiac, lucrat de femeile aromâne, stând la o parte, foarte jenat, cu un copil de prin Meglenia.

A sunat clopoțelul de masă și ne-am așezat fiecare la locul lui. După puțin timp, văd că vine pedagogul cu această persoană și o așează în capul mesei copiilor de clasa întâi. Avea vârsta de peste 30 de ani și mi-am închipuit că este un învățător român, care făcuse școala greacă și vine să învețe românește și apoi să se ducă în comuna lui, ca dascăl român, să învețe pe copii românește.

M'am scandalizat de lipsa de bun simț a pedagogului, mai ales că și dânsul era cam de aceeași vârstă. În loc să-l pună la prima masă, l-a pus cu copii cei mici.

S'a sfârșit masa și am ieșit în curte. M'am apropiat de dânsul și l-am întrebat de unde este. S'a recomandat și mi-a spus că este din comuna Livezi și că a fost învățător grec și a venit să învețe românește, limba lui.

Îl întreb ce studii are și-mi răspunde:

– Liceul grecesc.

I-am dezlegat întrucâtva limba – parcă era speriat.

– Hai cu mine, îi spun, în clasa mea!

Mergem sus și-l recomand la toți colegii mei.

-Domnia ta, îi spun, vii seara aici la meditație cu noi!

La masa de seară îl așez la prima masă, vis'a-vis de mine. Trece pedagogul, se uită la el, curios, dar nu zice nimic. Dacă ar fi îndrăznit să-i spună ceva, eram gata să mă iau la harță cu dânsul. Și a stat acest Canacheu opt luni de zile. Cunoștea limba greacă veche la perfecție. Când vorbea grecește, vorbea în limba lui Homer.

***

O întâmplare de-a lui Canacheu din timpul Primului Război Mondial merită să figureze aici, pentru ca să mai râdem nițel.

Se stabilise frontul Antantei în Peninsula Balcanică, în Munții Murihova și Cafadar.

În portul Salonicului se descărcau vapoarele încărcate cu provizii și cu tot felul de armamente și, cum Grecia nu e o țară agricolă, se aduceau din America cantități mari de făină și se depozitau în oraş. Cel care o distribuia era însuși Guvernatorul General al orașului, înconjurat de o mulțime de funcționari. Toată lumea care avea nevoie de făină, trebuia să se prezinte în fața Guvernatorului să ceară verbal și el dădea ordin să se dea bonuri.

Canacheu ce s'a gândit, că ar fi bine să se prezinte și el la guvernator, să ceară și el un sac de făină, poate i-o da și lui. Ajunge la poarta palatului, încearcă să intre, dar soldatul, văzând cum era îmbrăcat, nu-l lasă să intre. Degeaba se ruga de soldat în limba lui Homer, de care soldatul habar nu avea.

Dar în timpul când se ciorovăia cu soldatul, vine un maior și auzindu-l cum vorbește, spune soldatului să-l lase să intre. Rugămintea pe care trebuia să o facă Guvernatorului, ca să obțină un sac de făină, Canacheu a ticluit-o în limba lui Homer. Când i-a venit rândul și s'a prezentat în fața Guvernatorului, spunându-i rugămintea, Guvernatorul, uimit, îl întreabă:

– Cine ești?

– Sunt un dascăl român, răspunde Canacheu.

– Dar de unde știi grecește?

– Am făcut liceul grecesc.

– Dar cunoști bine pe Homer?

– Pe Homer îl știu pe tot, pe dinafară!

– Ai putea să ne reciți un cânt? spune Guvernatorul.

– Cum să nu?

Și Canacheu începe să recite primul cânt din Homer, iar funcționarii rămân toți cu ochii holbați la dânsul. După ce a isprăvit de recitat, Guvernatorul a dat ordin să i se dea un bon pentru un sac de făină, dar funcționarii

au strigat într'un singur glas: „Domnule Guvernator, pentru că a recitat așa de frumos, îl rugăm să ne mai recite încă un cânt!"

Canacheu însă le spune:

-Vă mai recit încă un cânt, însă cu o condiție, să-mi mai dați un sac de făină!

– Îți dăm, îi răspund toți!

Așa că, după ce a recitat și cântul al doilea, i s'a dat bonul pentru doi saci de făină, cu care Canacheu a plecat acasă vesel că are cu ce potoli familia.

După ce a învățat românește, pe ziua de 5 Mai 1895, i-am încărcat calul cu două desăgi pline cu cărți didactice, l-am condus întreaga noastră clasă, vreo doi kilometri în afara orașului și ne-am luat rămas bun, urându-i succes.

***

Sosind la Salonic, prima lui grijă a fost să vină să mă vadă și totodată, să-și arate și doleanțele. Îl întreb ce mai face? Îmi spune că are între alte neajunsuri, și nemulțumiri din partea revizorului școlar Dumitru Dan. De când cu criza de la 1900 – salariile învățătorilor au fost reduse, de la 60 lei lunar, la 40 lei lunar. Așa că învățătorii toți aveau aceeași leafă. Revizorul a găsit cu cale să oprească de la fiecare învățător și câte zece lei pe lună, sub diferite pretexte.

Probabil că revizorul, care avea un salariu de 300 de lei lunar – salariu în care erau cuprinse și drumurile pe care le făcea în diferitele comune, își făcuse socoteala ca aceste drumuri să le scoată de la învățători și de la preoți, ciupind de la fiecare suma de zece lei lunar. Canacheu mi-a adus la cunoștință această găinărie și altele mai mari.

După ce am mai cercetat și m'am convins că cele relatate de Canacheu au fost adevărate, i-am întors spatele revizorului școlar. La școală însă, eram coleg cu vărul său Jean Dan, profesor de Limba Franceză. Se plânge acestuia că nu-l salut și i-am spus, să-i transmită că nu stau de vorbă cu oameni incorecți, și-i relatez faptele. A doua zi, vărul său îmi spune că vrea să aibă o întrevedere cu mine. „Să poftească, îi spun, împreună cu domnia ta, la cafeneaua lui Iani și eu am să vin cu Pavel, profesor de Drept."

Tabloul de absolvire al unei serii de elevi al căror profesor a fost Iotta Naum Iotta
arhiva familiei Iotta

A doua zi, ne-am întâlnit la cafenea. A căutat să se scuze. I-am spus: „Faptul e fapt. Orice-mi vei spune, nu te poți scuza. Trebuie să știi că pe noi, o mână de oameni, ne-a mânat aici un ideal și acest ideal nu-l putem atinge prin măsurile acestea pe care le întrebuințezi domnia ta. Noi trebuie să ne purtam în așa fel, ca să fim iubiți și de învățători și de preoți – căci în primul rând ei sunt stâlpii pe care ne putem baza pentru reușita noastră. Destul de rău i-a lovit criza, reducându-le salariile, să-i mai ciupim și noi? Dacă pierdem stâlpii, pe ce ne mai sprijinim? Să croim de la început o cale dreaptă pe care să mergem! Trec cu vederea tot ce s'a făcut, rămânem prieteni, cu condiția să nu se mai repete ce s'a făcut!"

Cinci ani de zile cât a mai fost revizor în regiunea Salonicului, am fost buni prieteni, căci a fost la locul lui, probabil știind că învățătorii și preoții erau mereu în contact cu mine și a putut să se abțină. După cinci ani, a fost transferat la Ministerul de Externe, ca șef de birou la chestia macedo-română.

Dar o să vedem mai târziu, că năravul din fire nu are lecuire.

***

Am început cursurile la școală. Director a fost Mihail Dimoni, instalat de nașul său Paulică Brătășanu, mare senator conservator. Dimoni era o fire ciudată. Nu concepea ca Școala Superioară să meargă fără ca el să fie director.

La sosirea mea, profesorii erau împărțiți în două tagme: tagma directorului și tagma lui Pocletaru, profesor de muzică. Cea mai mare parte nu era preocupată decât de interesul social. Chestia cu care ne adăpasem în cei șapte ani de liceu, pentru dânșii era floare la ureche. Nou venit, nu puteam înțelege această divergență. Nu le dădeam nici o importanță. Eram preocupat de ceva mai important. Îmi făceam datoria și mă purtam în așa fel cu elevii, ca să vadă în mine un adevărat părinte, iar după prânz să fiu liber.

În fiecare zi, după ce luam masa, mă instalam la Cafeneaua Egipt, unde luam cafeaua, fiind înconjurat de toți aromânii (azi de unii, mâine de alții) de prin toate împrejurimile Salonicului, Veriei, Caterinei și Casandrei – căci în aceste împrejurimi își iernau ei oile.

Niciodată n'am lăsat să-și plătească ei cafelele care nu costau cine știe ce, cinci bani românești, dar tot erau o contribuție de un leu pe zi pe care trebuia să-l scad din salariul meu de 180 lei lunar, căci am înțeles că aceasta era menirea mea la Salonic, venind în contact cu aromânii.

Sărmanei mele soții îi trimiteam cam 40 de lei pe lună, dar trăind împreună cu părinții ei, nu ducea lipsă de bani. Socrul meu avea și dânsul o pensie cât salariul meu.

Sosind vacanța Crăciunului, am părăsit Salonicul. Luând trenul, am ajuns la Veria, iar de aici, călare pe cal, am sosit la Doliani, în noua casă a părinților mei.

La Doliani am stat câteva zile în casă, fiind timp de iarnă. Când se întâmpla să fie o zi frumoasă, atunci începeam în grup vizitele, de la mine până la tine, discutând toată politica Europei și a lumii întregi și am dus'o așa vreo două săptămâni. În ziua de Sfântul Ioan am părăsit Doliani și seara am fost la Salonic, pentru ca a doua zi să încep din nou școala.

Școala Superioară a României la Salonic avea următorii profesori: frații Capidan, unul profesor de Desen și Caligrafie, celălalt, absolvent al Seminarului din București, profesor de Limba Germană; Sava Saru – profesor de Limba Greacă, în contact cu toată lumea aromânească, a cărui casă era deschisă tuturor colegilor; Pavel Hagigoga – profesor de Drept, de asemenea, în contact cu toată lumea aromânească; D. Gaga – profesor de Limba Turcă, studiase la Constantinopol Școala de Administrație, după ce a isprăvit Liceul Românesc din Bitolia; Ion Dan – profesor de Limba Franceză; Pocleteanu – a cărui soție era directoarea Școlii primare, amândoi din țară, care în anul următor au plecat în Bitolia. Profesor de Contabilitate și director al internatului era Vasile Diamandi.

Într'una din zile mă duc și eu la internat, să văd cum se prezintă copii la masă, amintindu-mi de viața de liceu de altă dată. Directorul lipsea. Când a aflat că am fost la internat și încă la masa copiilor, s'a scandalizat și s'a exprimat față de un coleg.

Atunci i-am spus colegului să-i spună așa: „Dacă s'a scandalizat că de ce am fost eu la internat, atunci se vede că la internat trebuie să fie o mare găinărie."

Au trecut lunile una după alta și ne apropiam de examene.

Ca profesor de Limba Română trebuia să pregătesc, cu copii din clasa a IV'a, o piesă teatrală pe care s'o reprezinte la serbarea de fine de an.

Mă iau la discuție cu directorul, spunându-i că în privința aceasta nu știu ce piesă pot să pregătesc pentru asemenea ocazie. Dânsul îmi spune: „Pregătește *Casa de vânzare*, de Alecsandri!"

Am stat nedumerit și nehotărât și am ieșit în oraș gândindu-mă. Înspre seară, m'am întâlnit la o berărie cu un funcționar de la Consulat, anume Pitișteanu și cu revizorul școlar Dumitru Dan.

Începuse *Revoluția bulgară*, cu Sarasof în frunte. Bande de comitagii cutreierau Macedonia și auzeam mereu de luptele care se dădeau între ei și armatele turcești, însă văzând că nu pot ca să le stârpească, au apelat la o stratagemă: au ațâțat pe greci să aducă și ei bande de *antarți* (mercenari) în Macedonia, sub ocrotirea secretă a autorităților turcești ca să se bată cu bulgarii. Pe de altă parte, grecii luptau și împotriva noastră, a aromânilor.

Stând la berărie cu cei doi prieteni, mi-a venit ideea despre lupta celor trei naționalități din Peninsula Balcanică și atunci am zis revizorului școlar: „Deseară mă apuc să scriu o piesă teatrală alegorică, în versuri, în dialectul macedo-român. Mâine dimineață să vii să-ți citesc primul act!"

La 8 dimineața, am fost gata. A venit Dan, i-am citit primul act. A rămas cu gura căscată, căci nu credea. Ne-am despărțit. Eu am plecat la școală, dictând elevilor din clasa a IV'a rolurile, ca să le pregătească. A treia zi, le-am dictat actul al II-lea, iar a cincea zi, actul a III-lea.

I-am pregătit în clasă, arătându-le modul cum trebuia declamat fiecare rol și în ajunul serbării, am făcut repetiția. Consulul, fiind informat probabil de Dan, și-a exprimat dorința de a asista la repetiție. Bineînțeles că a asistat și dânsul, fiind un literat.

A doua zi, am dat reprezentația. Scena a fost estrada unei catedre pe care se perindau actorii. Au asistat și profesorii bulgari, cărora profesorul Saru, care cunoștea la perfecție limba bulgară, le dădea explicațiile necesare.

Lumea, care până atunci nu avusese ocazia să asiste la o piesă aromânească, chiar pe o scenă așa de mică, a fost încântată.

Piesa cuprindea următoarele personaje: *Romana* – reprezenta populația românească din Macedonia, amenințată să fie deznaționalizată de greci. *Gheorghițis* – care trebuia să se căsătorească cu Romana – reprezenta Grecia, care vrea cu orice chip să-i deznaționalizeze pe aromâni; *Afrodita*, reprezenta populația grecească din Macedonia, care făcea pe pețitoarea, căutând s'o convingă pe Romana ca să-l ia pe Gheorghițis de bărbat. *Romulus* reprezenta România care împreună cu Tulea – reprezenta și Transilvania; după mai multe peripeții, prin care trece Romana, vine și o scapă. *Goga* reprezenta bulgarii care, după cum se va vedea mai departe, la un anumit moment, au fost de ajutor românilor din Macedonia.

DIN NOU ACASĂ – LA RÂMNICU VÂLCEA ȘI REVENIREA CU FAMILIA LA SALONIC

După ce am isprăvit serbarea de fine de an, creierul meu a fost așa de concentrat asupra plecării și ajungerii mele cât mai repede în țară, încât nu mai țin minte când am plecat din Salonic și pe unde am trecut, că m'am pomenit la gara din Pitești, unde mă aștepta soția împreună cu cumnata mea.

Am stat două zile la Pitești și a treia zi, împreună cu cumnata mea și cu copii ei, în două trăsuri, prin Dealul Negru, am ajuns la Râmnicu Vâlcea.

Am găsit copilul meu sănătos, ceea ce mi-a produs o mare bucurie, văzându-l cum aleargă pe piciorușele lui.

M'am repauzat trei luni de zile, făcând plimbări prin oraș, dar mai ales în grădina mea, la care am ținut atât demult, admirând pomii fructiferi. În privința pomilor fructiferi am fost pătimaș în timpul copilăriei. Când ajunsesem la vârsta de zece ani, doream foarte mult să am pomi în grădină. La munte însă, la o înălțime de 1200 metri deasupra nivelului mării, nu creșteau decât cireși și corcoduși. În fiecare toamnă mă străduiam să sădesc câțiva cireși și corcoduși. Dar cum în primăvară familiile cu oi, care nu locuiau la Veria, ieșeau la munte, la întâi Mai puneau caprele la păscut în grădină și distrugeau totul.

În toată copilăria mea nu a fost posibil să înjghebez un pom. De aceea, la Râmnicu Vâlcea, eram în elementul meu. Dar, de regulă, timpul trece pe nesimțite și noi trebuia să începem pregătirile pentru plecare.

***

Ne-am luat și noi rămas bun de la bătrâni și am pornit pe drumul Salonicului. Ne-am oprit o zi la București, ca să vizez pașaportul la Consulatul turcesc și a doua zi am luat trenul și am ajuns la Constanța unde, imediat, ne-am suit în vaporul *Regele Carol*. După o călătorie de 12 ceasuri, am ajuns la Constantinopol.

După ce am coborât din vapor, ne-au luat pe toți cei coborâți ca pe o turmă și ne-au dus sub escortă la vamă, iar după ce s'a isprăvit cu vama, tot așa ne-a trecut la stația de cale ferată. La stație ne întâlnim cu un prieten – anume Vuloagă, institutor român la Bitolia și care era totodată, membru în comitetul de redacție a *Revistei Lumina*, redactată la Bitolia și tipărită la București.

Discutând cu dânsul îmi spune că citise într'o gazetă din țară despre reprezentarea piesei *Romana* și că ar dori să o citească. Fără să știu cine a dat-o în gazetă, îi dau bucuros manuscrisul, cu condiția să mi-l înapoieze prin poștă.

La Bitolia, probabil, manuscrisul a fost citit la comitetul de redacție al revistei, căci mă pomenesc cu o scrisoare de la fostul meu profesor Sterie Ciumetti, rugându-mă să-i dau voie, să publice piesa în *Lumina*. I-am răspuns să facă cum crede și astfel s'a publicat lucrarea în numerele din Decembrie 1904 și Ianuarie 1905 ale revistei.

La stația căilor ferate, am stat până la ceasurile șase după amiază, când am luat trenul și după o călătorie de 24 de ceasuri, am ajuns la Salonic. La gară ne-a așteptat fratele meu Nicolachi. Am luat o birje și am tras la *Hotelul Magiari* – căci Vanci Magiari a fost președintele comunităţii românești din Salonic. După două zile mi-am găsit o locuință vis'a-vis de școala noastră. Fratele meu plecase și dânsul după câteva zile la Doliani. Mă pomenesc cu o scrisoare de la dânsul că tata e bolnav rău și vrea să mă vadă neapărat.

A doua zi de dimineața, am luat trenul și am ajuns la Veria, iar de acolo călare pe cal, seara la Doliani. L-am găsit pe tata rău bolnav. A treia zi, a trebuit să ne despărțim de tata pentru totdeauna, căci după o săptămână, am primit știrea că a încetat din viață. Atâta i-a fost bucuria.

ÎN TOIUL REVOLUȚIEI. ATENTATELE BANDELOR DE ANTARȚI ȘI REZISTENȚA NAȚIONALIȘTILOR ROMÂNI

În primul an de profesorat, fiind liberalii la putere, de la 1 Septembrie, inspectorul general Apostol Mărgărit a fost scos la pensie și a fost chemat în locul său Lazu Duma, care a fost până atunci dragoman la Legația română din Belgrad.

În al doilea an de profesorat, la sosirea mea la Salonic, găsesc o schimbare la direcția școlii. Directorul Dimonie este înlocuit cu Victor Lazăr, luptător ardelean, care după ce a fost închis la Seghedin șase luni, a trebuit să se refugieze în țară, fiind mereu urmărit.

Atât dânsul, cât și soția au fost niște caractere alese. Între familiile noastre se legase o așa prietenie, că numai moartea ne-a despărțit. Nu aveau copii. Copiii școlii erau și copiii lor.

Atmosfera în școală se schimbase. După munca de toate zilele, de sărbători, o duceam în sindrofii. Mai jucam, din când în când, câte un *mausin*.

În cursul anului am ținut la școală două conferințe în fața publicului românesc, conferințe în dialect, despre originea noastră, a aromânilor. Începuse să se simtă ura grecilor împotriva românilor.

Luni, a doua zi, după lăsatul de sec, populația din Salonic, mai ales Creștinii, au obiceiul să iasă, să se plimbe la o dumbravă de la marginea orașului, numită *Caragaci*. Diamandi, directorul internatului, a avut chef să iasă și el cu băieții, iar bietul Victor Lazăr a fost nevoit să se ducă și el la *Caragaci*, să fie lângă băieți.

Ajungând acolo, Diamandi, în mulțimea aceea, mai mult împestrițată de greci, asmută băieții să cânte, ca un fel de sfidare la adresa grecilor.

Atât a fost, destul ca să se pornească din toate părțile o droaie de pietre asupra băieților și asupra directorului Lazăr, care stătea nemișcat, primind loviturile. Diamandi a șters'o, iar băieții au căutat să se salveze fiecare cum a putut. Bietul Lazăr, din cauza loviturilor, a dat în tifos și puțin a lipsit ca să-și piardă viața.

Am continuat până la 20 Martie când, soția mea fiind gravidă m'am hotărât să o duc la Doliani, ca să facem Paștele împreună. Nu trecuseră nici șase zile de la întoarcerea mea la Salonic, când sosește o știre de la Veria că o bandă de antarți, de o sută de inși, au trecut pe lângă Doliani; atât și nimic mai mult.

A doua zi de dimineață, am luat trenul și de la Veria călare pe cal, la Doliani. Am aflat mai târziu cum s'a petrecut totul. Erau hotărâți să atace Doliani, dar având cu ei doi chirigii aromâni, cu patru cai pe care aveau încărcate muniția și puștile, i-au întrebat pe ei ce comună este aceasta, cum se cheamă. „Doliani" – răspund chirigii. Văzând casele cele mai multe cu etaj, îi întreabă din nou cu se ocupă ei. „Mai toți sunt vânători," răspund chirigii.

Când au auzit că toți sunt vânători și-au continuat drumul înainte și au lăsat Doliani în pace. A doua zi mi-am luat copilul și soția pe doi cai, am ajuns la Veria și de aici cu trenul îndărăt la Salonic. Și așa m'am liniștit. Pe data de 10 Mai, soția mea a născut o fetiță.

Am ajuns la sfârșit de an și pentru serbare băieții au pregătit piesele *Doctor fără voie* și *Pastorala*, în românește. Inspectorul general Lazu Duma, care era în Salonic, a găsit cu cale să ne afișăm în oraș și atunci s'a închiriat pentru serbare grădina teatrului *Berăria Colombo* în centrul orașului. Grecii însă mocneau și pregăteau răzbunarea.

După trecerea câtorva luni, într'una din zile, când inspectorul Duma se găsea la masă împreună cu viceconsulul Petre Trifon, un individ grec intră în restaurant și observă cum stătea Duma lângă fereastră; iese afară și cum era noapte lipește pe geam gura unui trombon cu mai multe gloanțe și-l descarcă spărgând geamul și rănindu-l pe Duma în piept. Duma a trebuit

Familia fratelui său, Niculache Iotta
arhiva familiei Iotta

să stea în clinica doctorului Hristovici, vreo trei săptămâni, până s'a vindecat. De atunci, fiecare dintre noi era cu multă băgare de seamă, viața fiindu-ne în pericol.

***

După serbarea de fine de an, am rămas cu soția și cu copii la Salonic.

Căldurile au început să se întețească, au ajuns insuportabile, mai ales țânțarii erau cea mai teribilă plagă. Mă sfătuiesc cu soția și hotărâm să mergem la Doliani, fie ce-o fi. Plecăm dimineața de la Salonic și din Veria, seara, călare pe cai am ajuns la Doliani. Le-am asigurat copiilor aer curat.

Ceata de o sută de antarți greci, care trecuse pe lângă Doliani, era condusă de Acrita. Mai târziu, Generalul Mazarachi se instalase la Neaguște, sub ochii autorităților turcești, dând bandelor sale, care veneau mereu, diferite ordine.

Într'una din zile, ne pomenim că vine de la Neaguște un spion de-a lui Acrita să afle ce armament avem. Cu vreo două luni de zile înainte, grecul acesta a fost angajat de comună și făcuse canalizarea apei.

Ai noștri au priceput scopul vizitei sale. Nu aveam în momentul acela, în comună, decât două puști grele cu încărcarea pe la spate. Am chemat pădurarul și i-am arătat itinerariul vizitelor ce aveam să le facem cu grecul și am stabilit să plimbe pușca, de la casa din care plecăm în următoarea casă, în care vom intra, așa încât grecul, în orice casă va intra, să vadă pușca atârnată, ca să creadă că fiecare familie are o pușcă.

Cauza pentru care vroiau să distrugă Doliani a fost că nu voiam să închidem școlile românești și să citim grecește în biserică. Au început amenințările. Între timp am trimis câțiva băieți în comunele turcești din Sarighiol și au cumpărat vreo 20 de puști și cartușe, încât cu puștile care le aveam, puteam face față unui atac.

Noaptea soția mea stătea cu mama mea, iar eu împreună cu tineretul din comună patrulam în jurul ei să nu fim luați prin surprindere. O lună de zile am dus'o așa, până când consulul român din Salonic a intervenit pe lângă Valiu – Guvernatorul general al Salonicului – și a trimis un căpitan cu vreo 40 de soldați să păzească comuna. Din acest moment ne-am liniștit.

Acestea au fost amintirile pe care biata mea soție le-a avut din Macedonia.

Pe la 15 Septembrie când trebuia să înceapă școala, împreună cu mai mulți din comună și cu cinci soldați după noi, am plecat călare la Veria, iar de aici la Salonic. Închiriasem o casă împreună cu G. Ghiurgunda, care ținea un mic restaurant, unde câțiva profesori fără familie luau masa la dânsul. Român neaoș. Dânsul stătea la parter și eu – la etaj.

Atmosfera se înăsprea din ce în ce mai mult. Pe de o parte erau bandele de comitagii bulgari, urmărite cu cea mai mare strășnicie de către armatele turcești, iar pe de altă parte, bandele de antarți greci, favorizate de autorități și asmuțite contra bandelor bulgare. Bulgarii ocupaseră toate colibele de pescari din partea de Nord a bălții Enige Vardar, pentru că era locuită numai de bulgari, iar grecii ocupaseră partea sudică a bălții, fiindcă era locuită de greci.

Fiind în ea foarte multă trestie, o armată turcească nu-i putea ataca pentru că nu avea mijloace de transport. Acolo, comitagii aveau locul lor de aprovizionare și de acolo porneau în această regiune bandele, pe uscat. De multe ori, grecii și bulgarii se băteau din apă sau din bărci. Armatele turcești nici nu se băgau în aceste lupte.

La 20 Septembrie, cade Partidul Liberal de la putere și vine Partidul Conservator. La Ministerul Instrucțiunii Publice vine ca ministru Mihail Vlădescu – fostul profesor al domnului Dimoni.

Și cum Dimoni nu înțelegea să fie alt director la Școala Comercială, pleacă imediat la București și interveni pe lângă ministru, întrebuințând mijloacele de care era capabil și este numit director. Eforia școlară din Salonic și toată lumea românească, care era foarte mulțumită de liniștea care domnea în școală, supărată de această perturbare produsă de Dimoni, trântește o telegramă Ministrului Vlădescu, menționând: „Dacă Dimoni vine director, noi închidem școlile primare!”

Primind telegrama, ministrul îl cheamă pe Dimoni și-i spune: „Bine Dimoni, așa te bucuri tu de dragostea compatrioților tăi?” Și imediat a fost înlocuit cu doctorul Șunda, care a căutat să îmbuneze situația.

Unii dintre profesori, mai ales revizorul, au vrut să-i amestece și pe elevi în aceste certuri și chiar îi pregătiseră pe elevii din clasa a VII-a să-i dea o bătaie lui Dimoni. Elevii țineau la fostul director, iar acesta habar nu avea de ceea ce se pregătea.

Portarul școlii – care a fost recomandat de mine lui Lazăr, află toată această pregătire a elevilor și mi-o relatează cu vreun ceas înainte de a intra la ore, în clasa a VIII-a. Intru în clasă, urc la catedră și stând în picioare, mă uit la ei și le spun:

– Vă rog să-mi spuneți cinstit, cum mă considerați voi pe mine că sunt, un profesor care ține la voi, vă dorește binele sau vă dorește răul?

Au sărit toți:

– Domnule profesor ne sunteți ca un părinte!

– Da, atunci, uite ce: am aflat că pregătiți să faceți ceva care nu cadrează cu calitatea voastră de elevi, ceva care din toate punctele de vedere compromite școala și va avea urmări triste pentru elevi. De aceea, vă atrag atenția că, dacă veți căuta să aduceți la îndeplinire ceea ce alții v'au pus la cale, am să fiu tiran, contra voastră. Voi ați veniți aici să vă amestecați în neînțelegerile dintre profesori sau să învățați carte? Cartea și numai cartea, asta trebuie să fie deviza voastră, m'ați înțeles?

– Da, domnule profesor!, răspunde clasa întreaga.

Astfel am evitat scandalul care putea să fie lamentabil. Cu toate acestea, revizorul nu s'a lăsat. A pus pe un bătăuș compatriot de-al său, spaima Salonicului, să vină într'una din zile la școală și să-l maltrateze pe bietul Dimoni.

Doctorul Șunda, cu tactul lui blajin, a reușit să aducă liniște în școală și am ajuns cu bine până la sfârșitul anului școlar.

În timpul acesta, situația internă a Macedoniei a devenit aproape insuportabilă. Luptele între bandele bulgare și cele grecești se întețesc.

Situația agravându-se și fiind cu toții periclitați, m'am gândit că nu era timpul să mă duc cu familia la Doliani, să petrec cele două luni de vacanță. Deși comuna era păzită de cei 40 de soldați, drumurile însă nu erau sigure, după cum se va vedea mai departe.

De aceea, m'am sfătuit cu soția și i-am spus: „Hai dragă să plecăm în țară, să te las cu copii în siguranță la Râmnicu Vâlcea, la părinții tăi, iar eu mă voi întoarce singur, până se va vedea ce va ieși din acest haos!"

***

Luându-mi rămas de la familia Lazăr, cu care legasem o prietenie rară, ne-am suit în tren și a doua zi de dimineață, am sosit la Belgrad. Am tras la un hotel pe țărmul Râului Sava și a doua zi am luat vaporașul austriac și am debarcat la Turnu Severin. Am luat apoi trenul și a doua zi, am sosit la Râmnicu Vâlcea.

Am stat vreo două săptămâni de m'am odihnit, dar eram neastâmpărat. Se deschisese *Expoziția 1900* și am vrut și eu să mă duc s'o vizitez și să văd ce fac ai noștri, la București. Atentatul asupra inspectorului Lazu Duma și alte câteva omoruri comise de greci, în contra aromânilor, ațâțaseră spiritul tineretului aromân ce se afla la studii.

Se organizaseră și scot gazeta *Vipera*, sub direcția lui Tașcu Pucerea și răspund cu aceeași măsură în contra grecilor din România, comițând chiar câteva atentate. Dar atitudinea aceasta a îndârjit și mai mult omorurile în Macedonia, care au devenit mai dese.

După ce s'a isprăvit vacanța, mi-am luat rămas bun de la bătrâni și de la soție și copii și, știindu-i în siguranță, am plecat la catedra mea de la Salonic. Am trecut pe la Constanța, unde m'am întâlnit cu Victor Lazăr, care-și dăduse demisia de la Școala din Salonic și se aranjase la Constanța.

Inspectorul Lazu Duma, în urma atentatului, a fost transferat la București, ca Șef al chestiunii macedo-române la Ministerul de Externe, iar în locul lui au fost numiți doi inspectori: Nicolae Batzaria, inspector al Școlilor române din Regiunea Salonicului și Nicolae Tacit – în Regiunea Bitolia și Epir.

La Selia Mare unde populația, fiind oieri și având turmele în munți, a fost amenințată de bandele grecești, în frunte cu Acrita, care rezida la Neaguște: ori se leapădă de aromânism, ori de turmele lor. Selia Mare a fost îngenunchiată. Au rămas numai Doliani și Xirolivad care au rezistat până la sfârșit.

În Selia Mare nu au mai rămas decât vreo 30 de familii care nu aveau oi și care nu s'au lepădat de aromânism. Dar în timpul iernii, când comuna era pustie, o bandă de antarți se duce în comună și arde toate casele.

În același timp, o altă bandă de antarți se duce la moșia naționaliștilor Al Iani, moșia familiei Hagigogu din Xirolivad, unde iernau caprele și oile lui și ale taifei și ucid peste 200 de oi și capre; omoară pe un cioban bătrân, iar pe un altul – tânăr, de vreo 19 ani, anume Apala, îl iau cu dânșii și după ce-i fac o tăietură în gât, îl azvârlă în râul Vistrița, să moară, scurgându-i-se sângele. Dar înecat, și-a legat gâtul ca să oprească sângele și a pornit la sănătoasa, ajungând acasă la Veria. După puțină îngrijire medicală, Apala a scăpat cu viață.

Anul 1906–1907 a fost cel mai teribil în omoruri. În timpul acesta, un tânăr absolvent a trei clase comerciale de la școala din Salonic, anume Cola Nicea, care era angajat ca chelner, la Restaurantul Ghiurgunda, neputând suferi atrocitățile bandelor grecești, pleacă de la restaurant, pune mâna pe pușcă și iese la munte. Se unește cu încă trei, între care și Apala, cel azvârlit de antarți în Bistrița.

Într'una din zile, când preoții români se duceau la biserică, să înceapă slujba, s'au tras focuri de la ferestre asupra lor. Popa Nacea moare în mijlocul străzii, iar Popa Ripidon este rănit. După câteva timp, Dumitru Palicarghia este atacat în mijlocul pieții și rănit grav. Tocmai atunci un șef de bandă român, care opera împreună cu bandele bulgare în regiunea Vodenei, auzind ce se petrece în regiunea Veriei, se separă de bulgari și vine în Regiunea Ceriei, cu ceata lui de nouă inși, între care doi din comuna aromânească Kendrova.

Gheorghe Mucitană – șeful, era din Crușova. Ei vin la Doliani, se unesc cu Cola Nicea și fac planul să atace în două părți deoadată. Cola, cu cinci inși pândește drumul Cojani – Veria. Trei neguțători din Cojani sunt omorâți și li se pune un bilet în care se spune: *Dacă veți îndrăzni să mai omorâți un român, pentru un român vom omorî zece greci!*

În aceeași zi, Mucitană cu ceilalți băieți pândește pe zarzavagii care veneau de la Neaguște să vândă zarzavat la Selia Mare și i-au ciopârțit pe toți, 12 la număr, punând același bilet, ca și la cei din Cojani.

Familia Iotta: soția, Irina și fiul Alexandru
arhiva familiei Iotta

Lumea înnebunise. Ființele care mureau erau poate cele mai nevinovate, dar nu se ținea seama de nimic. Era un fel de sete de sânge. Când au văzut că nu este glumă – că și românii pot să facă ceea ce fac dânșii, s'au potolit un timp, ca să înceapă din nou apoi.

Într'una din zile, când socrii fratelui meu se găseau la ogor prășind, o bandă de antarți iese din pădure, îi omoară și dispare. Atunci ceata lui Cola, pleacă imediat în comuna grecească Ciornova și răspunde la fel. Patru tineri din Doliani, care-l chemaseră și pe fratele meu să meargă la târg, la Veria și care a refuzat, fiind prea de dimineață, au fost prinși în mijlocul drumului dintre Doliani și Veria și omorâți. Văzând haosul acesta, am luat măsuri și l-am trimis pe fratele meu, împreună cu doi veri buni, în America. Nimeni nu era sigur de viață.

G. Mucitana se retrăsese înspre Crușova, Cola Nicea cu ceata lui de trei inși umbla în toate părțile regiunii noastre.

Într'una din zilele anului 1907–1908, când familiile erau la munte, se înțeleg cu tineretului din Xirolivad să iasă pe înserate, înarmați și cu toții, în număr de vreo 30, să se ducă la stânele aromânilor din Selia Mare și să, amestece oile tuturor, formând o singură turmă.

Ciobanii, văzând noaptea o mulțime de oameni, au fugit toți de frică, părăsind oile la întâmplare și alarmând comuna că s'au umplut munții de comitagii români.

În timpul acesta, Meglenia era și dânsa în foc. Zilnic se aduceau arestați bulgari și români de prin aceste părți. Mulți dintre ei și-au lăsat oasele prin închisori.

***

Mă întorc iar la Dina Canacheu, dascălul de la Livezi: de la început a reușit să deschidă școala românească, dar împrejurările din urmă și mai ales autoritățile turcești corupte și care țineau cu grecii, i-au închis'o. Atunci Canacheu, având un frate tânăr, l-a trimis comitagiu în banda bulgărească a lui Apostol.

El vine la Livezi cu toată banda, în frunte cu Apostol și-i amenință pe cel-

nici că, dacă nu se duc cu toții la Salonic, să ceară autorităților turcești autorizația pentru deschiderea școlii românești, praful se va alege de dânșii.

M'am pomenit la Salonic cu Canacheu în fruntea lor. Am făcut seara o petrecere la Restaurantul Gherganda. A doua zi, prezentându-se cu toții la autorități, li s'a dat autorizația pentru deschiderea școlii și de atunci, s'a cimentat românismul în această comună.

În timpul acesta, Turcia era considerată „omul bolnav" care trebuia să moară. Nu era altă scăpare decât Constituția. Încep să se formeze *Comitetele Secrete June Turce* pentru introducerea Constituției în împărăția turcească, singura salvare a românilor persecutați de greci. La Bitolia, doctorul Filip Mișea intră în acest Comitet Secret; la Salonic, inspectorul școlilor române, Nicolae Batzaria și Iancu Dalametra, directorul școlii primare de la Veria, fac același lucru.

Nu trece mult și revoluția izbucnește în anul 1908 și Sultanul Abdul Hamid este nevoit s'o primească. Dar sultanul Abdul Hamid vrând să întroneze din nou absolutismul, a fost detronat și închis în vila Alatini din Salonic. Acum fiecare nație avea libertate absolută în școală și biserică. Noi românii jubilam.

De la 1 Septembrie ne-am pomenit cu un nou director, recomandat de Dimoni, ca fiind și profesor de contabilitate. De la început însă elevii au constatat că e un cretin și o nulitate patentată și au sesizat ministerul, care l-a înlocuit cu un alt specimen.

Cel dintâi a trebuit să rămână până la sfârșit, cu salariul la jumătate, pentru ca elevii să nu piardă un an din studiul contabilității. Nu făcea absolut nimic, dar era român din țară. Specimenul nou era cumnatul lui Delavrancea și pentru că nu s'a găsit *sinecură* și pentru dânsul, în țară, l-au trimis ca director la Salonic fără catedră, cu 600 lei pe lună, iar noi, cei care munceam, aveam 200 lei lunar. Nici nu se putea o sfidare mai mare. Își cumpărase un cal frumos, venea la școală călare și făcea în fiecare zi cavalcade.

***

În anul 1907–1908, după ce am lăsat familia la Râmnicu Vâlcea, m'am întors singur la Salonic, cam prin luna lui Martie. Mă îmbolnăvesc. Un afurisit de abces îmi provoca niște dureri surde, în fiecare zi, până la opt ceasuri, dureri care m'au ținut mai mult de o lună de zile. Îmi luaseră somnul. Noaptea întreagă nu puteam închide ochii. Ajunsesem schelet și totuși nici o absență la școală. Veșnic la catedră. Colegii, văzându-mă în halul acesta, mă îndeamnă să plec. Am rezistat cât am rezistat, dar când am văzut că nu mai merge, am plecat. Colegii mei îmi și mâncaseră coliva, ca să ajung eu acuma s'o mănânc la toți.

Am plecat din Salonic. Douăzeci și patru de ceasuri până la Constantinopol. Picătură de somn. De la Constantinopol la Constanța și până la București, nici gând de somn. La Cafeneaua Macedonia întâlnesc pe vărul meu Ghiurgula Badralexi – doctorand. Îmi spune: „Să mergem la mine ca să poți dormi nițel până pleacă trenul!"

Am mers acasă la el, dar degeaba – n'a fost posibil să închid ochii.

La ora două am luat trenul pentru Râmnicu Vâlcea. Când am ajuns aproape de Leordeni, am ațipit. Probabil, schimbarea climei. Am ajuns acasă. Deși ajunsesem aproape schelet, simțeam că tot mai aveam puteri – căci zilnic puneam mâna pe topor și pe hârleț. Începusem să mă îndrept, mai ales după ce abcesul se transformase în fistulă.

Dar într'o zi, când făceam ceva prin grădină cu hârlețul, debordez din gură peste un kilogram de sânge. Ca să-l pot opri a trebui să beau două pahare cu sare.

Se îngroșase gluma, zic, trebuie neapărat să plec la București, să fac operație la fistulă, crezând că tot răul vine de acolo.

La Cafeneaua Macedonia mă întâlnesc cu vărul meu, Nicolache Badralexi, student în anul al doilea la Medicină și extern la Spitalul Colentina. M'am instalat la spital, ca să-mi facă operație la fistulă.

A doua zi, când m'au chemat la operație, spre norocul meu, de emoție, am început să scuip sânge (hemoptizie).

Când am ajuns la sala de operație, spun doamnei doctor Rainer:

– Doamnă, renunț la operație! Chestia văd că e complicată!
– Așează-te, îmi spune, să văd fistula!– și-mi lărgește gura, să respir mai ușor – ceea ce mi-a făcut mult bine.

Dacă făceam operație jos, după spusa de mai târziu a prietenului doctor Zamani, putea să apară fistula în gât. Sosind doctorul Racoviță – șeful spitalului și spunându-i-se că am avut hemoptizie, mi s'a spus să plec imediat la munte.

Înainte de a ieși din spital, spun vărului meu să cheme un intern, să mă asculte și să-mi spună ce am. Internul constată că am o infiltrație la vârful plămânului drept. După ce am aflat că sunt atins la plămân, m'am întâlnit pe drum cu doctorul Pucerea, rugându-l să-mi spună la ce oră îl găsesc acasă, ca să mă examineze serios. Mi-a dat orele patru. La ceasul fixat sunt la dânsul, mă examinează și caută să se codească. Când îi spun însă că dacă nu-mi spune ce am, mă supăr rău, atunci mi-a spus că am două infiltrații la vârful plămânului drept.

Întorcându-mă la Cafeneaua Macedonia, între alții, mă întâlnesc și cu prietenul doctorand Tola, pe care de atunci nu l-am mai văzut. Îmi spune: „Mă Iotta, nu te speria! Mănâncă ouă, mănâncă câte patru ouă pe zi!"

Am obținut de la Minister, prin Lazu Duma, după indicațiile doctorului Pucerea, un concediu de un an de zile și am plecat la Râmnicu Vâlcea.

Ajungând acasă, spun soției mele, între altele, că un prieten de-al meu, doctorand, mi-a prescris să mănânc câte patru ouă pe zi – două la prânz și două seara. Atât a fost destul, ca soția mea să-mi dubleze porția. Vedeam la masă că farfuria era plină vârf și-i spuneam că e prea mult, dar dânsa mă convingea că nu sunt decât două și atunci trebuia să le mănânc. În realitate erau patru. Mai mâncam și friptură, lapte, încât mă miram eu singur unde intră atâta mâncare.

M'am cântărit, după ce am ieșit din spital, aveam greutatea de 63 kg, iar după două luni de zile, am ajuns la 75 kg. Mă îngrășam cu câte o litră pe zi.

Însănătoșindu-mă complet, am renunțat la concediul de un an și împreună cu soția și patru copii, cel mare fiind de cinci ani, am plecat prin Sofia și am ajuns la Salonic, la datorie. La școală am mai găsit un nou

coleg – Achile Pineta – licențiat în Drept și Litere, ca profesor de Limba Română.

Acum, pentru mine, vine altă nenorocire. De-abia m'am instalat în casa pe care am închiriat-o, că mi se îmbolnăvește fetița cea mare de meningită și în două săptămâni, o pierd. N'au trecut patru luni de zile și cade bolnavă a doua fetiță, tot de meningită și în câteva zile, o pierd și pe ea. Disperat să-i scap pe ceilalți, expediez soția cu fetița în țară, la părinții ei, iar pe băiat îl duc la mama mea, la Doliani. Soția mea a rămas la Râmnicu Vâlcea până în Octombrie, a lăsat fata la mama ei și a venit singură la Salonic. Eram foarte mulțumiți. Am adus și băiatul de la Doliani. În timpul acesta se produce din nou o schimbare.

Specimenul care sfida pe profesori cu cavalcadele lui, prin intervenția consulului, a fost înlocuit cu Achile Pineta, făcându-se totodată și o economie în buget, de 600 lei lunar, pe care îi încasa acest trântor trimis aici ca să-și bată joc de noi.

Acum tulburările încetară, căci trăiam sub Constituție. Am dus'o liniștiți până aproape de Paște, când primesc o scrisoare de la Rîmnicu Vâlcea, că soacra mea a încetat din viață și fetița a rămas singură, cu socrul meu, om bătrân, neputincios. Expediez soția în țară și copilul, iar la Doliani. Paștele l-am petrecut împreună cu ai mei. După Paște m'am întors la datorie.

***

În anul acesta – 1910 – s'a întrunit primul Parlament turcesc. Eram acum și noi, aromânii, considerați ca nație deosebită, având un deputat în Camera turcească, pe doctorul Filip Mișea și un senator, pe Nicolae Batzaria.

După Sfântul Petru s'a anunțat ținerea Congresului Corpului Didactic din Macedonia și Epir, la Bitolia. Era o bucurie generală, căci trăiam adevărata libertate. Aici ne-am cunoscut cu cei din Epir, cu cei din regiunea Salonicului și a Bitoliei. Congresul a ținut cinci zile, la care s'au dezbătut diferite chestiuni didactice și mai ales, chestiunea salarizării, fixându-se un salariu modest pentru învățători, cât și pentru profesori. Congresul s'a terminat cu o petrecere la una din grădinile publice de la marginea orașului.

În anul 1910, șeful Chestiunii macedo-române – Lazu Duma – de la Ministerul de Externe, a încetat din viață și a rămas Dumitru Dan, ca șef de birou.

După terminarea Congresului de la Bitolia, o altă preocupare mă frământa. După atâtea necazuri aveam o datorie sacră de îndeplinit: nunta surorii mele, care a fost logodită de repauzatul meu tată, de șase ani de zile. Am făcut toate preparativele; am cumpărat pentru dânsa tot ce a trebuit, ca s'o văd la casei ei și după serbarea de fine de an, m'am instalat la Doliani.

Am fost de mai multe ori la Selia Mare, unde românii care se lepădaseră de aromânism, la un moment dat, acum erau definitiv lepădați de grecism. Venise și bâlciul de la 15 August, la care nu luasem parte de 11 ani și la 15 August – ziua de Sfânta Maria, am făcut nunta surorii mele.

După ce s'a terminat vacanța de două luni de zile, am lăsat copilul la Doliani și am venit la Salonic. Consul a fost Conțescu. La București, sub ministeriatul doctorului Anghelescu, la Instrucția Publică se formează o comisiune, în frunte cu Iuliu Valaori – secretar general, să reguleze situația materială a Corpului didactic din Macedonia. Dar acești câțiva, care formau comisiunea, nu știu ce concepții vor fi având, dar prea au căutat să cântărească salariile acestui Corp didactic cu cântarul de la farmacie, ajungându-se la o situație insuportabilă și jignitoare pentru unii profesori și învățători – deși ministrul a fost foarte larg în concepții. Când ne duceam la dânsul să-i cerem ceva, ne spunea: „De aceea vi l-am dat pe Valaori al vostru, să facă cum e bine!”

N'am avut parte să trăiască Lazu Duma, care fusese doi ani la fața locului și știa ce suferă Corpul didactic. Valaori nu avea habar de așa ceva. Pe când profesorii din țară aveau 420 lei lunar, plus gradație de 60 lei lunar, nouă ne-au creat o astfel de situație, încât profesorii să se dușmănească între ei. Până aici, aveam toți aceleași salariu – 200 lei lunar. Comisia ne-a împărțit în categorii. Așa că, un profesor licențiat era trecut cu 200 lei lunar, pe când un profesor de la București sau Craiova figura în bugetul nostru cu 180 lei lunar, plus după cinci ani, o gradație de 20 lei, iar un profesor cu bacalaureat și absolvent al Facultății de Litere, era trecut în buget cu 160 lei.

Eu, am fost ca și Sava Saru – absolvent al Facultății de Litere și amândoi neam considerat retrogradați. Îmi raportează Saru că a avut o discuție cu consulul în această chestie și i-a spus că dacă nu e mulțumit, să-și dea demisia.

Eram la școală. Vine Conțescu – mă întreabă de una de alta și în urmă îmi spune ce cred de noua situația creată. Eu îi răspund:

– O să am nevoie de un concediu, să mă duc la București, să-mi aranjez situația la facultate spre a mă prezenta la licență!

– Dar, cu situația asta nu ești mulțumit?

Îi răspund:

– Chestia asta nu o discut, pentru că nu vreau să supăr pe nimeni!

– Nu – îmi spune dânsul – vreau să discut cu domnia ta!

– La ce bun, nu vreau să vă supăr, am nevoie de concediu!

– Nu, îmi spune, să vii la mine la consulat, că vreau să discutăm!

A doua zi mă prezint la consulat. Abordând chestiunea, îi spun:

– Domnule Consul, nu știu din cine e formată comisia care a creat această situație, dar vă spun un singur lucru: un absolvent a cinci clase comerciale, să zicem că este egal cu un absolvent de bacalaureat, dar eu nu sunt numai absolvent de bacalaureat, ci sunt și absolvent al Facultății de Litere, cu patru ani de studii în plus și atunci cum se poate ca eu, absolvent al unei facultăți cu patru ani de studii în plus să fiu retribuit cu 160 lei lunar, iar absolventul a cinci clase comerciale retribuit cu 180 lei lunar? Pot eu să suport această situație? De aceea, vă rog domnule consul, să binevoiți a-mi acorda concediul, ca să vă dovedesc că sunt în stare să-mi iau licența, căci de la absolvență până la licență, nu e decât un pas?!

Nu s'a supărat, cum s'a supărat cu Saru, a recunoscut că am dreptate și mi-a acordat concediul ca să-mi aranjez situația la facultate.

Am luat copilul pe care-l aveam la mama și am plecat la Râmnicu Vâlcea. Am lăsat copilul cu soția și aranjându-mi situația la facultate, m'am întors la catedră.

În anul 1908–1909, Nicolae Batzaria a scos gazeta săptămânală *Deșteptarea*, în dialect și a durat aproape un an, până când acesta a fost numit senator în Parlamentul turcesc. Gazeta se trimitea gratis în comunele aromânești.

După dispariţia acestei reviste, împreună cu directorul şcolii A. Pineta, cu Naşi Diamandi şi alţi câţiva profesori, ne-am hotărât să scoatem o altă gazetă, scrisă în dialect şi s'o trimitem gratis prin comune.

Nași Diamandi – neguțător de tutun, a pus la dispoziția lui Pineta un fond care asigura apariția gazetei un an de zile. Gazeta apărea săptămânal și am botezat-o *Dreptatea*.

Din cauza gazetei am intrat în conflict cu consulul care, fiind un om foarte ambițios și care vroia ca tot ce se face, să se facă numai prin el, s'a supărat. Cum am îndrăznit să scoatem o gazetă fără să fie dânsul întrebat?

Dintr'un lucru de nimic, se naște conflictul între noi și consulat. Consulul atotputernic. Chestia ajungând la Minister, Pineta este dat jos din Direcție și înlocuit cu Capidan.

Eu care umblam prin țară vara, când veneam la familie, aflu că și colegul Udrea a primit avertismente, iar Pineta a fost mutat în țară. Pineta, prezentându-se în fața ministrului Titu Maiorescu i-a spus: „Locul meu, domnule ministru este în Macedonia, nu în țară!" – și i-a întors spatele și a plecat direct la Salonic, ca simplu gazetar.

Încă un an de zile, cu sprijinul lui Nuși Diamandi și cu abonamentele pe care le făceam eu vara, în țară, a continuat să apară gazeta, până a plecat și consulul Conțescu de la Salonic, fiind înlocuit cu S. Constantinescu.

La 10 Mai am obținut un nou concediu de o lună de zile. Am plecat la Râmnicu Vâlcea, să-mi văd soția și copii. La 20 Iunie m'am prezentat în fața profesorilor mei D. Onciul și S. Mehedinți, care după ce m'au examinat, m'au declarat licențiat, cu două bile albe și una roșie.

După ce am isprăvit definitiv cu facultatea, m'am întors acasă la Râmnicu Vâlcea, unde am petrecut toată vacanța, în mijlocul familiei.

La 15 Septembrie n'am mai vrut să deranjez familia – aveam doi băieți și o fetiță. Stăteau destul de bine la casa lor. Mi-am luat rămas bun de la ei și m'am întors singur la catedra mea.

Războiul Balcanic se sfârșise. La Salonic se instalaseră grecii. Prin Pacea de la București s'a recunoscut autonomia școlară și bisericească a românilor din Macedonia. Numai grecii au respectat această autonomie, în tot

timpul cât a trăit marele diplomat grec Venizelos și până la începerea celui de-al Doilea Război Mondial. Sârbii n'au respectat acest angajament și au închis toate școlile și bisericile românești din Macedonia sârbească.

M'am întâlnit cu colegii la Salonic, bucuroși că se schimbase cu totul atmosfera. Nu mai eram acum – noi și grecii, dușmanii de altă dată, sălbăticiți și unii și alții, pentru dorul de libertate. Am devenit cu adevărat prieteni. Cu desăvârșire se uitase trecutul lamentabil. Cu doi ani înainte se clădise localul de școală pe strada Miaulis, în Salonicul nou, având tot confortul, căci până aici localul de școală era cu chirie. Am început cursurile și vremea a trecut pe nesimțite până la 25 Martie, marea sărbătoare națională a Greciei, dublată cu cucerirea Macedoniei. Salonicul a trăit în această zi o adevărată feerie. Bucuria generală era o exaltare fără margini a populației. Visul de veacuri a fost împlinit.

După terminarea serbării de sfârșit de an, mă pregăteam să plec în țară la familie. De regulă, călătoream în clasa a III-a. Aveam un coleg ardelean Ion Udrea, cu care jucam, din când în când, table. Dacă se întâmpla să nu-i meargă zarul, se supăra foc și când el se supăra, eu râdeam în hohote, De altfel, prieten bun.

De regulă, era foarte boieros și după examene, pleaca și el în Ardeal. Ne-am hotărât să plecăm împreună, via Belgrad. Și-a dorit să fie în compartimentul vagonului cu mine. În viața lui nu călătorise decât în clasa a II-a. Cum să meargă acum în clasa a III-a? S'a hotărât cu greu. Intrăm în compartiment. Vine conductorul. Îi dau doi franci și ne închide pe amândoi până la hotar. Ne dăm jos la vamă și conductorul grec ne recomandă conductorului sârb, care închide compartimentul să nu intre cineva; așa închiși am ajuns la Belgrad. I-am așternut o velniță să stea, ca și în clasa a II-a și m'am culcat.

Ne-am deșteptat dimineața la Skopie, unde ne-am dat jos, și am luat câte un pahar cu lapte în fața gării și apoi, intrând în compartiment, ne-am închis din nou.

Înainte de a sosi la Belgrad, am început să-mi fac cruce, mulțumind lui Dumnezeu că m'a scăpat de o mare belea. Dânsul, văzând că-mi fac cruce, sare sus și mă întreabă:

– De ce faci cruce?

– Cum să nu-mi fac cruce, îi spun, și să nu mulțumesc lui Dumnezeu? Dacă se întâmpla să vină cineva în compartiment să te deranjeze, tu ai fi fost în stare, pentru deranjul care l-ai fi avut, să pui mâna pe mine și să mă azvârli pe fereastră, pentru că te-am convins să mergi în clasa a III-a cu mine?

– Du-te dracului, îmi spune, multe mai născocești și tu!

Am sosit la Belgrad, ne-am dat jos, am intrat în restaurantul gării, am ciocnit câte o halbă de bere și ne-am despărțit. El a continuat drumul cu trenul spre Ardeal, iar eu am luat vaporașul pe Dunăre și am debarcat la Severin. A doua zi, am pornit cu trenul la Râmnicu Vâlcea.

Găsind soția și copii sănătoși, căci se mărise numărul cu încă un băiat care se născuse la 14 Mai, am fost liniștit. Am stat vacanța de două luni de zile împreună cu dânșii și în Septembrie, din nou la catedră.

N'am vrut să-mi mai deranjez copii. Aveam oroare de clima Salonicului pentru ei. Chiar mie nu-mi prii clima deloc, dar după cele 15 zile pe care le petreceam la Doliani, vacanțele Crăciunului și Paștelui, mă întorceam la Salonic refăcut.

Sosind la Salonic, deoarece mai aveam vreo cinci zile încă până la începerea cursurilor, am plecat la Doliani să-mi văd mama și nepoții; m'am suit și la Selia Mare să-mi văd surorile și m'am întors în ajunul începerii cursurilor.

Pe când eram încă în țară, înainte de a porni spre Salonic, Austro-Ungaria declară război Serbiei, pe ziua de 28 Iulie 1914 și războiul devine mondial, între Antanta și Tripla Alianță, cele două mari grupe din Europa. Lumea era alarmată, fiecare neștiind ce o să iasă din acest haos. Din cauza războiului, urmărind mereu gazetele ca să ne facem idee de evenimentele războiului, timpul a trecut pe nesimțite și am ajuns la sărbătoarea de sfârșit de an.

Am luat trenul de Belgrad, am ajuns până la Niș, unde am schimbat trenul de Belgrad și am luat trenul de Negotin, căci la Belgrad se dădeau lupte în continuu. De la Negotin se formase o linie ferată provizorie, care

mergea până în localitatea Prahova, pe țărmul Dunării. De aici, am luat vaporașul și am debarcat la Severin, de unde am luat trenul și am ajuns la Râmnicu Vâlcea.

După ce am ajuns acasă, nu trece mult și Bulgaria declară război Serbiei. Încep frământări mari în toată țara. Toată lumea nu avea altă vorbă decât: „Războiul. Intrăm și noi sau nu intrăm?"

După ce s'a isprăvit vacanța, situația mea era cam încurcată, încât nu știam încotro s'o apuc. Să plec la Salonic, la catedră, dar pe unde să merg?

Unul dintre colegii mei – Petre Marcu, profesor de Limba Franceză, a plecat prin Giurgiu să meargă la Salonic. L-au plimbat cu trenul prin toată Bulgaria și până la urmă l-au aruncat tot la Giurgiu, cu o gălbinare care l-a torturat aproape un an întreg.

Eu, sosind la București și văzând pățania colegului meu, m'am dus la Ministerul Educației Naționale și am fost numit suplinitor la o catedră de istorie, la Turnu Severin, pentru clase de liceu și patru clase la Școala elementară de comerț.

Din cauza situației internaționale, începuseră și la noi concentrări. Directorul liceului – Oprescu, îmi propune să primesc direcția internatului, pe care am primit-o, mulțumindu-i. L-am întâlnit aici pe Teodor Zarma – fost coleg de clasă la Liceul din Bitolia și pe fostul meu profesor de la Bitolia – Statu, cu care am avut un conflict când eram în clasa a V'a și care s'a terminat cu plecarea lui și rămânerea mea în școală. Am stabilit și cu dânsul legături colegiale, dar când ne uitam unul la altul, poate că amândoi ne aduceam aminte de cele întâmplate.

Cei care se instalau cu slujba într'un oraș, mai ales profesorii, aveau obiceiul să facă vizite colegilor, pe nepoftite. Eu însă, nu m'am putut împăca cu acest obicei. La noi în Macedonia, când cunoști pe cineva nou stabilit în orașul tău și ești în contact cu dânsul, după ce trece un timp oarecare, îl poftești să vină și pe la tine, și așa se stabilesc legături strânse. Eu însă, în afară de Zarma, n'am fost poftit de nimeni. Se strângeau la Teodor Zarma, care era în vizită cu toți colegii și cu cucoanele și discutau politica la ordinea zilei – dar niciunul nu m'a poftit.

Cam prin luna Mai – moare Regina Elisabeta. Se suspendă cursurile și se ia hotărârea ca profesorii, fiecare cu câte o clasă, să facă excursii în împrejurimile orașului. Am ieșit cu băieții din oraș și atunci văd că vine spre mine colegul meu Pârșcoveanu, profesor de Istorie, ca și mine, și-mi spune:

– Domnule Iotta, hai să împreunăm clasele și mergem până la via mea. Acolo lăsăm băieții să petreacă și noi mergem la conacul viei, unde luăm masa împreună și cu colegul Chiriac!

Am mers câte-și trei până aproape de vie, am lăsat băieții să petreacă și noi ne-am instalat la masa pregătită de doamna Pârșcoveanu, care venise la vie cu mult înaintea noastră. Am petrecut așa de frumos, mai ales că nu te puteai sătura de glumele lui Chiriac. Petrecerea aceasta, în trei, așa de intimă, nu se poate șterge așa de ușor din memoria mea. Pe la ceasurile patru, împreună cu elevii, ne-am întors la oraș, în cântece ieșite din elanul tinereții. După o săptămână am făcut o vizită acasă colegului Pârșcoveanu, așa de gentil! După serbarea de fine de an, în grup de vreo 15 colegi am mers la berărie prima și ultima dată. Am băut fiecare modest și am chemat chelnerul la plată.

Le spun că nu las pe nimeni să plătească, căci la noi în Macedonia este obiceiul, ca cine pleacă, să cinstească pe cei rămași și, cum eu plec, îmi execut obiceiul și am achitat. Numai unul, institutorul Coravu, îmi spune:

– Mi se pare că ne-ai cam dat peste nas!

– Nicidecum, îi spun, îmi execut obiceiul la care țin așa de mult!

A doua zi, am luat trenul și am ajuns la Râmnicu Vâlcea. Aici, aceeași fierbere. A sosit momentul să luăm Ardealul. Asta era vorba la ordinea zilei. În piață, la cafenele, nu discutam altceva decât politică și eram ahtiați, în fiecare zi, să vedem cum merg operațiile de război.

La 15 August, se decretează mobilizarea, cu declarația noastră de război în contra Austro-Ungariei. Încep operațiile. La început înaintăm, dar sosind trupe prusace și primind lovituri și dinspre Nord și dinspre Sud, din Bulgaria, începem retragerea. Lumea alarmată, o parte pleacă spre Moldova – locul de retragere al armatei noastre. Cea mai mare parte rămâne pe loc. În piață și la cafenele apar cei cărora le plăcea să trăiască în huzureală, fără deranj.

Un maior pensionar – Filip Georgescu începe să vocifereze la cafenea și peste tot: „Unde sunt cei care voiau România Mare, să le sparg capul cu bastonul?"

Un altul, Nae Bogdănescu, fost diriginte de poștă, îi lua pe toți în zeflemea cu vorbele: „Ei, hei, he! Să cucerim, ce avem de cucerit!"

Când am văzut în ce atmosferă mă găseam, mi-am zis: „Oamenii aceștia, pe mine, care am fost cam prea gălăgios în privința intrării în război, ar fi în stare să mă dea pe mâna nemților, așa că nu-mi mai rămâne decât să-mi iau familia și să plec în Moldova."

A doua zi, plec la București, mă duc direct la Minister și mă întâlnesc cu cel pe care îl consideram adevărat prieten – Dumitru Dan – șef de birou al Chestiei macedo-române. Iau salariul pe luna Septembrie și-i las o ordonanță iscălită în alb să-mi ia leafa pe Noiembrie și pe Decembrie; s'o păstreze dânsul, ca atunci când voi trece spre Moldova cu familia, să nu fiu nevoit să umblu pe la Minister, ci să iau banii direct de la dânsul și să plec mai departe.

La 15 Noiembrie trec pe la București. Expediez familia la Chitila și eu rămân în oraș să-mi iau leafa. Mă duc acasă la Dan și-mi spune că n'a luat decât 400 lei, pe care i-am luat și am plecat imediat la Chitila. De aici, cu trenul de marfă, am ajuns la Tecuci, iar cu un alt tren ne-am întors la Galați.

Familia stătea în gară și eu am ieșit pe stradă să văd ce mai este, când colo, dau de Vanghelie Mișicu, actualmente director al Școlilor de meserii,

cunoscut și compatriot, căruia îi arăt situația. Când îi spun că vreau să mă refugiez la Huși, îmi spune: „Am eu un pat vagon pe care îl expediez pe seară la Iași. Să veniți să vă bag în el, ca să mergeți până la Crasna și de acolo, luați trenul mic care merge regulat!"

După un ceas, ne-am instalat în el și am pornit. Mișicu era pe atunci inginer la C.F.R. Ajungând la Crasna, am intrat în trenul mic și am ajuns la Huși. Am dormit noaptea la hotel.

REFUGIUL LA HUȘI

Când am plecat din Râmnicu Vâlcea, am încărcat bagajele într'o căruță să vină după noi, dar vacile nu au vrut să se miște din curte – așa că am rămas toți numai cu îmbrăcămintea de pe noi. Am început să alergăm după casă cu chirie. Oriunde ne duceam, ne spuneau că nu avem două *oghiale*, ci numai una. Cum să acoperi tu patru copii și pe socrul meu – căci venise și dânsul cu noi, în total șapte persoane, cu o singură plapumă?

Am găsit totuși două odăițe, cu o plapumă, o canapea și o scoarță veche, mai lungă, cu care a trebuit să ne mulțumim. Casa era acoperită cu stuf, iar pe jos – lut. Am cumpărat niște saci din care am înjghebat un fel de saltea lungă, pe care am umplut-o cu foi de porumb și am așternut-o pe jos. Totodată, am cumpărat câteva grămezi de viță ca să avem ce arde momentan, căci frigul a început să se întețească. În câteva săptămâni, Hușiul se umpluse de refugiați.

Aflasem de la cineva că s'ar fi dat lefurile pe trei luni de zile. Eram nedumerit. Cam pe la sfârșitul lui Noiembrie, aflu că fostul meu compatriot și profesor Sterie Ciumetti, inginer de poduri și șosele, se găsește la Huși.

Mă duc la Serviciul tehnic și-l găsesc. Prin intervenția lui, am făcut rost de niște lemne și după ce am făcut Crăciunul, a doua zi, am plecat la Iași, pe acoperișul vagonului, cu două zile înainte de catastrofa de la Ciurea.

Mă duc la Minister și-l găsesc pe compatriotul N. Velo, dragoman pe atunci la Consulatul din Rusciuc și repartizat la minister.

Îi spun: „Dragă Velo, uită-te și vezi ce lefuri s'au primit de la minister cu numele meu!" Verifică la contabilitate și constată că Dan, cu ordonanța pe care i-am lăsat-o, iscălită în alb, mi-a luat leafa pe cinci luni de zile, în sumă de 1500 lei, dându-mi din aceasta numai 400 lei, crezând probabil că am să mor în refugiu, împreună cu toată familia.

Înainte de a pleca la Iași, profesorii școlari și refugiați au organizat o agapă la care au luat parte prefectul și directorul Prefecturii. După plecarea prefectului, au început toasturile, de la care nici eu nu m'am dat la o parte. Cu această ocazie, l-am cunoscut pe directorul prefecturii.

Cum am ajuns la Iași, am început să mă învârtesc prin piață, doar-doar voi găsi vreun cunoscut cu care să mă consult, ca să găsesc vreun mijloc asupra dormitului. Iașul era înțesat de lume. Întâmplător, dau de un cunoscut de la Severin, anume Misirliu, tânăr neguțător, care stătea într'o cameră de bucătărie, pe care o transformase în cameră de locuit și mai adusese trei soldați rătăciți ca și dânsul.

Proprietarul era un evreu, anume Silver, legător de cărți, un adevărat socialist. Mașina de gătit o trecuse Silver în camera de dormit, iar lângă mașină, o canapea lungă. Spunându-i că nu știu ce este de făcut, că n'am unde dormi, îmi spune:

– Hai cu mine!

Mergem acasă la Silver, unde-și exercita meseria. Silver mă primește, dar fără plată.

– Nu primesc fără plată!, îi răspund.

– Atunci vorbește cu cucoana!

Și am aranjat cu dânsa. O femeie foarte blajină. Am dormit pe o canapea, îmbrăcat, două săptămâni, lângă mașina de gătit și nu știam cum să răsplătesc bunătatea acestor bătrâni față de mine, în astfel de împrejurări.

Au fost așa de buni, încât cei patru soldați care stăteau în bucătărie, pe lângă faptul că nu-i plăteau nimic, dar de două ori pe săptămână făcea câte o mămăligă mare cu brânză și-i chema la masă, ospătându-i. Dorința lor a fost să se vadă în Palestina.

Din discuțiile care le aveam seara, am simțit că avea foarte mare lipsă de

zahăr. Mergând mereu la cercul profesorilor, am aflat că doctorul Istrati – Ministrul Lucrărilor Publice, dăduse profesorilor un vagon cu zahăr. M'am adresat și eu președintelui cercului și mi-a dat și mie un bon de zahăr pentru zece kilograme. Am plecat imediat la madam Silver și i-am spus să pregătească o pungă pentru zahăr – cinci pentru mine și cinci pentru domnia lor. Mă simțeam foarte mulțumit că le răsplătesc bunătatea lor.

La Iași am stat aproape două săptămâni. Deoarece eram mobilizabil – m'am interesat în oraș unde se găsește cercul meu de recrutare. Debandada însă a fost așa de mare, încât n'a fost nimeni în stare să mă lămurească. Unii spuneau, poate la Gorun, alții – la Poeni.

Am pornit în drum spre Gorun, dar acolo am găsit Regimentul 2 Vâlcea, care habar nu aveau unde se găsește Regimentul 42 cu cercul de recrutare. Am dormit în aceeași cameră cu ofițerul Juga, la o țărancă a cărui bărbat era mobilizat. Seara mi-a prăjit o tigaie de carne de porc, pe care am mâncat-o cu mămăligă, cu atâta poftă, după atâta osteneală prin zăpadă, încât din când în când, tot mi-o mai aduc aminte.

Dimineața mi-a mai făcut o tigaie și după ce am mâncat-o și i-am dat femeii cinci lei, am pornit înainte spre Poeni, dar nici acolo n'am găsit nimic.

Am făcut un înconjur de 50 km. Când mă întorceam, cam pe la ceasurile patru, am ajuns la Socola. Întâmplător, mă întâlnesc cu Niculescu, fost mai târziu prefect de Vâlcea, care mă întreabă unde am fost. Îi răspund:

– Umblu de ieri după cercul de recrutare și nu-l găsesc nicăieri!

– Cercul de recrutare este la Ciurea, îmi spune.

A doua zi, eram așa de supărat, încât n'am mai dat pe la cercul de recrutare.

M'am dus pe la Ministerul Educației Naționale și am cerut să fiu numit instructor al unei cohorte de cercetași din orașul Huși. Am primit numirea și după ce Velo m'a asigurat că leafa mi-o trimite la întâi Februarie, am plecat la Huși.

Ajuns acasă, constat că abia mai aveam lemne pentru câteva zile. Ningea mereu și zăpada ajunsese până la genunchi. Mă întâlnesc cu Verusi, un

macedonean care era mobilizat cu căruța lui, cu doi cai voinici la Corpul tehnic și-mi spune: „Să mergem mâine în pădure, să tăiem trei căruțe de lemne, două pentru mine și una pentru Corpul tehnic!”– unde era inginerul Ciumetti.

Am tăiat cu atâta strășnicie, încât mi s’a zdruncinat întregul organism, mai ales că a fost un ger cumplit. A doua zi, am căzut bolnav de febră recurentă. Dădusem ochii cu moartea. Am chemat pe doctor Dragoș a patra zi, când mă credeam mai ușurat. Am avut 40 grade și 6 diviziuni, temperatură. Soția m’a ținut în frecții cu oțet aromatic, fără repaos, ziua și noaptea, după prescripția doctorului, dar mi-a fost tot rău.

Inginerul Ciumetti a venit să mă vadă în cocioaba în care stăteam. Vorbeam cu dânsul, dar abia îl vedeam. A doua zi, după vizita lui Ciumetti, vin să mă vadă trei tineri macedoneni mobilizați pe lângă Corpul tehnic, anume Tache Nibi, N. Tanașoca care mi-a fost elev la Școala comercială din Salonic și Gușa Caranica.

În momentul în care au intrat în cameră, eu mă perpeleam grozav – călduri sufocante. Vorbeam cu ei, cu ochii închiși. Când au ieșit afară, vorbeau între dânșii, după cum mi-au spus mai târziu: „Săracul de el, îl ducem la locul de veci!” Ironia soartei: ei câte-și trei, cu mult mai tineri decât mine, s’au dus demult, în lumea cealaltă, iar eu merg încă înainte, pe lumea aceasta.

După o tortură grozavă, de două săptămâni, am început convalescența. Afară era un ger cumplit. Teribila iarnă a lui 1917. Soba ardea necontenit, fără stingere – o adevărată baie, mai ales că odaia nu avea decât două ferestruici mici, pe unde venea puțină lumină. Dar lemnele au început să se reducă. Scăpasem de boală, dar eram amenințat să mor de frig.

Cam pe la 1 Martie, m’am gândit la colegi. Numai ei puteau să-mi vină în ajutor. Îi scriu o scrisoare directorului liceului – Al. Holban, spunându-i să facă tot posibilul să-mi trimită o căruță cu lemne și o plătesc cât o fi. O comisie de colegi, în frunte cu prietenul meu Remus Caracaș, profesor de Limba Română, se prezintă la directorul Prefecturii, pe care îl cunoscusem la agapa profesorilor, cerându-i o căruță de lemne pentru mine, fiind

bolnav. Tiron – directorul s'a arătat gentil și colegul Pupăzescu s'a însărcinat să-mi aducă curăța, cu un om al prefecturii. Bietul Pupăzescu intră în strada Cotroceni, unde stăteam, întreabă pe unu, întrebă de altul, dar nu se găsise nimeni care să mă cunoască.

Înaintează cu căruța până la capătul celălalt al străzii, în noroi, cu bocancii plini până la gleznă și se întoarce îndărăt, când dă de fetița mea care, din întâmplare, ieșise pe stradă.

– Fetițo, îi spune, nu știi cumva unde stă pe strada asta, un domn profesor Iotta?

– Aici stă, eu sunt fata lui!

Bucuria bietului Pupăzescu, că scăpase de nămol. Într'adevăr nu există, cred, în toată țara, un oraș cu mai mult nămol ca în Huși. Omul de serviciu a descărcat căruța și a plecat cu ea. Pupăzescu a intrat în casă, i-am mulțumit și i-am spus să mă ierte pentru neplăcerea ce-i pricinuisem cu glodul și devenisem de atunci cei mai buni prieteni. Era un om foarte pudic și el nu știa să se certe cu nimeni.

Ajunsesem piele și oase, dar tot simțeam că aveam în mine vlagă. Pe la 5 Martie a venit deodată primăvara cu căldură. Streșinile curgeau într'una, topindu-se zăpada de pe acoperișuri. Razele soarelui au început să fie arzătoare. Mă îmbrăcam bine și coboram cele câteva trepte și mă plimbam prin curte, iar când mă întorceam și vroiam să urc treptele, parcă mă trăgea de pulpă cineva. Încetul cu încetul a început să-mi vină puterea.

PROFESOR LA HUȘI

De la 1 Februarie a început să funcționeze liceul, singurul liceu din Moldova care funcționa în chiliile Episcopiei. La 25 Martie m'am restabilit. Două luni de zile de stat în casă, fără să poți schimba o vorbă cu un prieten! Nu mai puteam.

Mi-am luat inima în dinți și am pornit la liceu să aflu și eu ce se petrece în țară – doar eram în război!

Colegii mei m'au primit cu drag când m'au văzut în picioare, iar bietul Caracaş, colegul meu de facultate, spunându-mi: „Dragă Iotta, credeam că nu te mai văd, aşa de mult mă speriase doctorul Dragoş cu cuvintele lui! Dacă are constituţia sănătoasă scapă, dacă nu, se duce...".

Eram la Huşi peste 30 de profesori. Aici, în acest colţişor al ţării se adunaseră peste 100 000 de oameni refugiaţi. Lipsă de toate. Călătorii care veneau în trecere, prin oraş, trebuiau să-şi potolească foamea cu floricele, pe care le vindeau ţărăncile şi fostele servitoare prin piaţă. Pâinea – la cartelă, numai pentru orăşeni. Rafturile prăvăliilor complet goale, lipsă completă de alimente. Hala de carne, închisă. Fasolea ajunsese mâncarea cea mai nobilă. Singurii care trăiau ca în paradis au fost ofiţerii şi maiorii de la partea sedentară.

La liceu mi s'au dat şi mie două ore de Geografie, în clasa a V'a şi Franceza în clasa a III-a, ca să mă găsesc în muncă, deşi în nici un oraş din Moldova nu funcţiona nici un liceu.

Se răspândeau mereu ştiri neliniştitoare de pe front, până când s'a aflat, în sfârşit, că frontul s'a stabilizat. Încetaseră luptele. Această mare mulţime de oameni, cea mai are parte fără nici o ocupaţie, decât cu speranţa de a se întoarce cât mai curând pe la casele lor, se plimba toată ziua pe stradă, ronţăind în gură seminţe de dovleac sau floricele. În timpul acesta, viaţa era a militarilor şi a familiilor lor care se lăfăiau în toate bunătăţile. Ne uitam cu jind la depozitele care le aveau în oraş. Cum luau de toate, iar noi civilii nu puteam să atingem nici o bucăţică de zahăr.

La liceu ne vedeam de treabă, iar acasă cu familia, ne mulţumeam cu fasolea sau cu cartofii fierţi; aşa era situaţia.

Într'una din zile, directorul liceului – Holban, este chemat la Iaşi, la Minister, mai ales că era singurul liceu care funcţiona. A avut ceva şi pe la intendenţa armatei, unde trona colonelul Zaharia. Ajungând în faţa comandantului Zaharia, pe care îl cunoştea, o ia înainte ş-i spune:

– Domnule Holban, te rog, am un nepot care are numai trei clase şi-i trebuie patru clase, ca să-l pot înscrie la Şcoala militară de la Botoşani, să-l fac ofiţer!

Holban îi răspunde:

– Domnule colonel, eu nu sunt singur. Eu am acolo 30 de profesori care, în împrejurările actuale suferă, de nu au nici de unele. Singur nu pot face nimic!

– Fă-mi dragă o listă cu toți, spuse colonelul, să le dau tot ce am!

Holban sosește la Huși, intră în cancelarie, bucuros și ne spune:

– Colegi! Ne înfruptăm și noi din bunătățile ofițerilor, dar trebuie să facem ceva ca să-l satisfacem pe colonelul Zaharia! Are un nepot și trebuie să facem așa, ca să ia clasa a IV'a!

– Lasă, domnule Holban, îi spun. Nu e lucru greu să facem dintr'un vițel un bou!

L-am examinat cu toții. Eu i-am dat să-mi facă harta Angliei (insulele britanice). Mi-a desenat două broaște. I-am dat un cinci și am zis în gândul meu: „Oricât de mare ofițer o să te facă unchiul tău, tot bou ai să rămâi!"

După începerea atacului de la Mărășești atmosfera devenise și mai încurcată. Mulți dintre profesori și civili plecau în Rusia, de frică să nu vină nemții peste noi, în Moldova. A început să se vorbească de triunghiul morții în care era cuprins și județul Huși. Am hotărât că, orice s'o întâmpla, nu mă mișc din loc.

După luptele de la Mărășești a fost o pauză. În timpul acesta se îmbolnăvește socrul meu, aproape să-și dea sufletul, iar când eu și cu soția mea îl păzeam, deschise ochii și ne spune:

– N'am trecut încă dincolo?

– Nu tată, ești aici cu noi! repetă soția mea.

– Am auzit la Iași că s'a făcut pace, ne spune și a închis ochii pentru totdeauna.

De-abia se crăpase de zi. După ce l-am aranjat, am plecat la școală. Am spus colegilor că mi-a murit socrul meu și ultimele lui cuvinte din delir, „Am auzit la Iași că s'a făcut pace."

Seara a sosit vestea de la Iași că s'a încheiat armistițiul. De atunci nu neam mai gândit la nimic, decât să se isprăvească cât mai repede, ca să putem pleca la casele noastre. După ce se făcuse legătura cu Muntenia și a început să circule corespondența am plecat și eu la Iași, ca să obțin pașaportul

de trecere la Mărășești. Am stat câteva zile la Iași, dormind împreună cu vărul meu Alecu Badralexi, funcționar la Ministerul Educației Naționale, după ce a fost demobilizat.

Mă gândeam cum am să plec în Muntenia, căci nu aveam de nici unele, absolut necesare pe drum. La Huși nu se găsea nici pâine.

După ce am obținut pașaportul, plimbându-mă într'o zi cu vărul meu Iancu Mihaia, îmi spune despre un ofițer român, care a făcut Școala Comercială din Salonic, însărcinat cu distribuirea alimentelor la ofițeri.

– Știi cum îl cheamă?

– Nu știu! îmi răspunde.

– Atunci, hai să facem o plimbare până acolo, poate o să-l recunosc!

Am avut mai mulți elevi din țară la Salonic. Plecăm, intrăm pe strada lui și-mi arătă biroul. Era la parter, cu fereastra deschisă spre stradă, căci era căldură. Ridică capul și văzându-mă începe să surâdă.

Îi spun:

– Mă, da mare ai ajuns tu, ca să împarți numai bunătăți la atâta lume!

– Da, domnule profesor!

– Bine, bine dar mă pot înfrupta și eu cu câte ceva din ele?

– Se poate, domnule profesor, să nu fie, mai ales pentru domnia ta?

Am stat de vorbă cu el vreo jumătate de ceas, mi-a făcut formele și mi-a umplut un sac cu de toate: zahăr, halva, orez, nici nu mai țin minte ce, dar mai ales 30 găleți cu făină, cu care am putut pleca din Moldova, căci la Huși, de trei luni de zile, mâncam numai mămăligă, neexistând pâine pentru refugiați.

Am luat sacul cu alimentele, i-am mulțumit și ne-am despărțit. De atunci, n'am mai avut fericirea să-l mai întâlnesc pe acest scump elev al meu de la Focșani, pe care îl chema Pădure.

***

Sosind la Huși, am mai stat câteva zile și la 20 Septembrie am pornit spre Muntenia. La Mărășești a trebuit să schimbăm trenul, iar la Chitila ne-am oprit și a trebuit să dormim pe câmp, neavând altă posibilitate.

A doua zi, am luat trenul de trei după-amiază și am ajuns la Râmnicu Vâlcea, spre dimineață, găsind casa pustie, ușile deschise și despuiată de tot ce lăsasem în ea. Până și scândurile care formau podul casei au fost smulse de vecină, furt în toată regula. A trebuit să o luăm *d-a capo*, strângând una câte una ca să ne putem reface gospodăria la loc.

Din cauza lipsei de hrană, ajunsesem și eu și soția parcă două stafii – oase și piele, așa de rău slăbisem! În Muntenia populația nu suferise ce suferisem noi în Moldova. În oraș se găseau aproape de toate, mai ales lăptării din belșug. Așa că încetul cu încetul, ne-am refăcut.

La Ministerul Educației Naționale, ministeriatul era îndeplinit de Marghiloman; a fost numit ca director al învățământului secundar – Cezar Papacostea – compatriot și prieten intim.

La plecarea din Iași i-am spus să mă numească suplinitor la o catedră de la Râmnicu Vâlcea, unde am stat până la sfârșitul lui Decembrie, când a venit titularul, iar eu am trecut la o catedră de la liceu – liberă, unde am rămas până la sfârșitul anului școlar.

***

Într'una din zile stăteam la cafeneaua de pe terasa orașului Râmnicu Vâlcea și sorbeam cinstita cafea, când văd că se apropie de mine un domn și mă salută în dialectul macedo-român: „Bună dzua, Lale! (Bună ziua, nene!) și se recomandă: Pictorul Gabadaef.

Îl întreb de unde este și-mi răspunde, din Anhialos. Atunci îi spun: „Lămurește-mă! Nu știu cum să fac apropierea între „Bună dzua lale, Anhialos și Gabadaef!" și s'a explicat.

„Bunicul meu a plecat din Samarina din cauza lui Ali Pașa cu 5000 de oi și zece familii după dânsul, a străbătut întreaga Peninsulă Balcanică și s'a pomenit la Anhialos. Am făcut liceul bulgar și mi-au pus un „ef" în coadă, iar bunica mea – care a trăit 90 de ani – n'a vrut să vorbească cu noi decât dialectul aromân și cum vezi, grație ei, nu mi-am pierdut limba.

PROFESOR LA SILISTRA

Pe la 20 August am plecat la Bucureşti, la Minister, să aflu despre situaţia profesorilor care n'am vrut să ne întoarcem în Macedonia. O parte din colegi au fost numiţi la Liceul din Bazargic, dar cei mai mulţi împreună cu mine, la Liceul din Silistra, sub direcţia profesorului Pericle Papahagi.

După ce am primit numirea, m'am repezit la Silistra şi am închiriat o casă ca să mă strămut cu familia, căci destul stătusem la Salonic singur, ani de zile, venind acasă, la Râmnicu Vâlcea numai vacanţa de vară. Pe la 1 Septembrie am luat un vagon de la C.F.R. Mi-am pus în el toată gospodăria – două paturi de dormit şi am pornit spre Silistra.

Ajungând la Chitila, a trebuit să stau trei zile, până când funcţionarii de la C.F.R. şi-au făcut pomană să ne expedieze cu vagonul la destinaţie. Pe la jumătatea drumului, altă pacoste! Se defectează maşina şi trenul rămâne pe loc. Aşteaptă încă două zile, până vine altă maşină şi urneşte trenul din loc. În sfârşit, am ajuns la Ciulniţa, iar cu trenul local Călăraşi, am ajuns în port.

Am transportat bagajele din vagon într'o maşină legată de vaporaş şi în jumătate de ceas am ajuns la Silistra. Am scos bagajul, l-am încărcat în câteva căruţe şi l-am descărcat în curtea locuinţei închiriate.

La Silistra am avut fericirea să mă întâlnesc cu foştii mei profesori, acum colegi: Cosmolei care m'a examinat la admitere în clasa I-a de liceu, Pericle Papahagi, Vanghele Constantinescu, Mihail Pineta, Gheorghe Cica, colegul meu de liceu, George Zuca şi alţi câţiva din ţară, de care numai mi-aduc aminte.

Am trăit în tot timpul anului într'o atmosferă foarte plăcută, mai ales că prin crearea României Mari – entuziasmul crescuse. Bucurie generală peste tot. Ce ne descuraja, era numai scăderea vertiginoasă a leului, care ajunsese de la valoarea aur, o sută bani – la trei bani aurul. Am dus'o aşa până la sfârşitul anului şcolar.

În vacanţa Paştelui am făcut un drum până la Râmnicu Vâlcea, având anumite chestii, mai ales că la plecarea mea, închiriasem casa pentru localul de şcoală. M'am înţeles cu primarul, căruia îi închiriasem casa, dacă-

mi permite să stau în timpul vacanţei, cât timp e goală. Permiţându-mi, m'am întors la Silistra, iar după sfârşitul anului şcolar, mi-am luat familia şi am revenit la Râmnicu Vâlcea, la răcoare.

Într'una din zile, unul dintre copii mei, mergând pe drum, în urma unei trăsuri, când să se dea la o parte, dă o motocicletă peste el şi-i fracturează piciorul. Am fost nevoit să-l duc la spital. Rana însă a fost de aşa natură, încât doctorul îmi spune că micuţul va trebui să stea în spital cel puţin două luni de zile.

Văzând că nu era chip să mă pot întoarce cu familia la Silistra, căci timpul se scurgea şi cursurile şcolii trebuiau să înceapă, m'am înţeles cu primarul să-mi restituie locuinţa, recomandându-le în acelaşi timp o altă locuinţă mult mai avantajoasă şi cu acelaşi preţ. În locul ei este astăzi Şcoala medie din Cetăţuie.

Tranzacţia fiind făcută, am plecat la Silistra să-mi aduc bagajul.

Ajungând la Călăraşi, am închiriat un vagon de la gară, de la şeful staţiei să mi-l pună la dispoziţie a doua zi, în port. Am încărcat de la Silistra tot bagajul într'o maşină şi la Călăraşi îl încarc în vagon. Mă întind şi eu în pat şi pornim spre Ciulniţa, cu trenul local. Aici, mă dă pe o linie moartă, în faţa unei cârciumi, aşteptând trenul de Constanţa, până a doua zi, să mă ia şi pe mine.

Lângă cârciumă, cârciumarul avea o pepenărie în toi. Am cumpărat întâi câţiva pepeni şi i-am băgat în vagon. Neavând ce face, mă plimbam de unul singur. Dar când am intrat cu cârciumarul în pepenărie şi am văzut atâta bogăţie de pepeni, cum nu văzusem niciodată, m'au tentat în aşa fel, că am cumpărat o sută de bucăţi, cu gândul să-i mulţumesc pe toţi prietenii mei din Râmnicu Vâlcea.

A doua zi, trenul de la Constanţa m'a luat şi pe mine, iar la Chitila, m'a ataşat la trenul de Râmnicu Vâlcea, unde am sosit la revărsatul zorilor.

M'am dat jos, am închis vagonul şi am plecat acasă. Pe la ceasurile şapte, am luat câteva căruţe, împreună cu băiatul cel mare, am plecat la gară, am descuiat vagonul, am încărcat căruţele cu bagajul, pepenii pe deasupra şi am pornit spre casă. Pe drum îl întâlnesc pe Titu Ghiboviceanu – magis-

trat și pe Eftimie Metaxa – directorul Școlii Normale.

„Stați, le spun, vreau să mergeți acasă încărcați cu pepeni!" – și le dau cât pot să ia. Am mai întâlnit pe drum și alți prieteni – căci am dat vreo douăzeci. Am descărcat căruțele acasă, ne-am aranjat odăile și m'am liniștit.

Am hotărât să-mi las familia la Râmnicu Vâlcea și la toamnă să plec singur la Silistra.

Când am plecat la 1 Septembrie 1919, ca profesor la Liceul din Silistra, Școala Normală din Râmnicu Vâlcea trecuse sub direcția lui Eftimie Metaxa, iar Ion Nisipeanu, fusese numit inspector secundar. În vacanța Crăciunului, am venit acasă la familie și m'am întâlnit cu Nisipeanu, care mi-a fost prieten.

I-am spus să facă tot posibilul, în comisia de inspectori și să mă transfere la Râmnicu Vâlcea, la Școala Normală, unde am familia și locuința mea proprie.

ACASĂ – LA RÂMNICU VÂLCEA

La 1 Septembrie 1921 după atâtea peripeții prin care am trecut, 15 ani în Macedonia, la Salonic, prin atâtea revoluții, Primul Război Mondial, refugiul de la Huși, cu toate mizeriile, am putut în sfârșit să mă văd stabilit în Râmnicu Vâlcea, la casa mea – spre completa mulțumire a soției mele, unde mă găsesc și astăzi, 1961.

Ion Nisipeanu a fost inspector numai doi ani, în al treilea an venind la catedra lui de Pedagogie, la Școala Normală, ca director al Școlii de aplicații. Atmosfera în care trăiam noi profesorii era foarte satisfăcătoare.

Dar după trecerea unui an și jumătate, cineva, un profesor de la liceu, își vâră coada să strice această armonie plăcută. Acesta a fost profesorul Bulat. Nu se mulțumea numai cu pensionul particular pe care îl conducea, voia să mulgă și vaca de la Școala Normală – să fie director al acestei școli. Deci Metaxa să fie trimis la catedra lui de la liceu și el să-i ia locul.

S'a vârât în pielea lui Nisipeanu și alți câțiva și aproape era gata să facă schimbarea. Eu nu mă prea băgam în cancanuri de felul acesta, dar când

Familia Iotta – soția, Irina și copiii:
Alexandru, Maria, Florin, Ilie
arhiva familiei Iotta

am auzit că vrea să-l aducă tocmai pe Bulat, întâmplător, m'am întâlnit cu Nisipeanu pe stradă și-i spun:

– Dragă, pregătiți schimbarea de Direcție?

Dar dânsul îmi răspunde:

– Bine dragă, să fie mereu același director, să mai fie și alții! Să fii și domnia ta director!

– Dragă Ionică, îi spun, eu nu sunt croit pentru director! Eu sunt profesor și rămân profesor. Eu înțeleg să se facă schimbări, dar acela care va veni în locul lui Metaxa să fie un *Om*. Tocmai Bulat, polițaiul din timpul nemților, care a traficat tot felul de afaceri – până și negoțul de oi, în dauna țăranilor? Acesta să fie director?

Nisipeanu care era un om cinstit și care nu știa nimic din toate acestea a rămas perplex. Ne-am despărțit, eu spre casa mea, el spre a lui.

A doua zi aveam ore la liceu, la extrabugetari. După cum am aflat în urmă, Bulat care umbla cu limba scoasă să pună mâna pe Direcție, se duce la Nisipeanu, probabil să-și pregătească mai repede numirea, dar Nisipeanu îi spune:

– Domnule Bulat, domnia ta nu poți fi director la Școala Normală, întrucât ai fost polițai pe vremea nemților!

– Dar cine ți-a spus? îi zice.

– Mi-a spus Iotta!

Furios, căci era foarte încrezut, pleacă de la Nisipeanu. Având ore, vine la liceu. Stăteam în cancelarie la unul din colțurile mesei, vorbind cu Grecescu și cu părintele Bănescu.

Intră în cancelarie, stă în picioare la celălalt capăt al mesei, cu capul plecat, uitându-se pe masă și bolborosind cuvintele: „Mahalagiu, mahalagiu, mahalagiu," fără să se uite la niciunul din noi.

Eu l-am înțeles numaidecât și-i spun foarte liniștit:

– Ce e domnule Bulat?

Dar el, furios, se întoarce spre mine și-mi spune:

– Ești un mahalgiu!

Mi-am zis în gând: „Provocare și legitimă apărare."

La aceste cuvinte, îi răspund, tot așa de liniștit, să creadă că nu mai pot de frică:

– Domnule Bulat, nu crezi că avansezi?

El, cu și mai mult curaj repetă:

– Ești un mahalagiu!

Tot cu aceeași liniște îi răspund:

– Domnule Bulat nu crezi că ai avansat prea mult?

– Ești un mahalagiu! – răspunde și mai furios.

Îi răspund liniștit, dar gata de atac:

– Atunci să-mi dai voie, domnule Bulat, să-ți spun că secătură scârboasă ca tine eu n'am văzut până acum!

La auzul acestor cuvinte, furios, s'a repezit înspre mine. Până să ajungă la mine, îi plesnesc o palmă și într'o secundă, punând mâna pe un scaun, am țipat:

– Dacă vei mișca, canalie, praf îl fac scaunul de capul tău!

N'am văzut atâta lașitate. A lăsat mâinile în jos, a aplecat capul și a stat nemișcat, mai mult ca un minut. Când am văzut că nu mișcă, am lăsat scaunul, am luat catalogul și am intrat în clasă. Nici n'a așteptat să sune clopoțelul de ieșire. A șters'o înainte și astfel i-am potolit setea de a mai râvni direcția Școlii Normale.

Stabilindu-mă definitiv la Râmnicu Vâlcea și necunoscând moravurile țării, m'am hotărât și eu să fac politică, așa cum făcea toată lumea.

Dar, pe când în mine domina altruismul și dreptatea, a trebuit după câtva timp, să constat că peste tot domina egoismul, nedreptatea și interesul feroce, îmbogățirea cu orice preț.

M'am înscris în Partidul Poporului, sub șefia lui Averescu, căruia i s'a făcut atâta reclamă, încât am crezut că va fi cu adevărat *partid al poporului* și se va ține seama de el, dar deziluzia mi-a venit repede, imediat ce partidul a venit la putere.

La Râmnicu Vâlcea, a venit la putere Mihăileanu Gogu, numit prefect al județului, Tetoianu, director al Prefecturii, Lăzărică Popescu și Tomiță Rădulescu – candidați la senat.

Într'una din zile, sunt chemat la prefect și-mi dă însărcinarea să prezidez o comisie în doi: eu și învățătorul Nicolaescu de la Școala primară. Era un examen pentru o bursă pe care prefectura o acorda unui elev, pentru Școala de meserii din Craiova.

La examen s'au prezentat doi băieți: băiatul Oprișor, al cărui tată era șofer la Prefectură și băiatul Fundătureanu, al cărui tată era mare partizan averescan.

Ținem examenul: Oprișor capătă nota 8, iar Fundătureanu – 4. Nicolaescu, mult mai bătrân ca mine și care cunoștea moravurile, îmi spune:

– Domnule Iotta, eu cred că n'ar trebui să dăm notă de trecere lui Oprișor, ci lui Fundătureanu!

Pesemne că a fost dăscălit mai înainte. Îi răspund:

– Atunci, ce rost mai are examenul?

După ce am dat situația și Fundătureanu aflǎ că copilul lui a căzut, îmi trimite pe Tetoianu, care mă acostează și-mi spune:

– Domnule Iotta, trebuie neapărat ca bursa să fie dată băiatului lui Fundătureanu!

– Bine, zic, dar băiatul lui Fundătureanu nu știe nimic. Cum pot eu să iau dreptul acelui copil foarte bun și să-l dau unei nulități?

– Da, îmi spune, dar așa-i politica!

– Cum, zic, politica trebuie aplicată și copilașilor nevinovați? Copilașilor de zece ani? Dacă așa stă situația, de ce nu i-ați dat bursa din oficiu, fără să mă înjosiți? Ăsta e Partidul Poporului? Așa dă dreptate Partidul Poporului oamenilor din popor? E o rușine, îi spun, și i-am întors spatele.

Examenul meu a fost anulat și bursa a fost dată lui Fundătureanu, dar profesorii de la Craiova, văzându-l cât de prost este, l-au trimis acasă.

Cum am început, așa am și isprăvit cu partidul averescan.

Dar ca să fiu în ritmul vremii, am crezut că poate celelalte partide sunt mai breze și m'am înscris la liberali. Am constatat că nu era nici o deosebire între ele.

După doi ani de zile, m'am lăsat cu desăvârșire de acest sport, am rămas un simplu spectator, văzându-mi numai de catedră.

În orașul Râmnicu Vâlcea politica era pe mâinile așa zișilor Ungureni. Un frate – liberal, celălalt – țărănist. Când venea Partidul Liberal la putere, în Râmnicu Vâlcea erau Ungurenii la putere, când veneau țărăniștii, erau tot Ungurenii la putere. Adevărații vâlceni depindeau de acești parveniți.

Totul în politică trebuia să treacă prin mâinile lor. Dacă aveai nevoie de vreo slujbă pentru vreunul dintre copii tăi, dacă nu erai partizan sau chiar dacă nu făceai politică, puteai să primești **slujba la calendele grecești**.

Persecuțiile între aceste două partide ajunseseră la culme. Când erau alegeri era aproape război civil; bătăi cu spargeri de capete și vărsări de sânge. Înjurăturile între frați, unul liberal și altul țărănist, era distracția cea mai plăcută pentru cei care nu făceau politică. Dar pe când partizanii se băteau de se sminteau, a doua zi, frații se pupau.

Băiatul meu, Sandu, isprăvise facultatea, luase licența în litere și fusese numit profesor de Limba Franceză la Școala Normală, așa că am fost amândoi la aceeași școală.

POVESTIRE ISTORICĂ

DIN VIAȚA ZBUCIUMATĂ A AROMÂNILOR – ÎN TIMPUL SATRAPULUI ALI PAȘA TEPELEN

Turcii, care de la năvălirea lor în Europa au fost în stare să meargă din victorie în victorie și să ajungă până sub zidurile Vienei, datorau victoriile lor, în cea mai mare parte, armatei lor de ieniceri, o armată de soldați călugări, formați din copii de Creștini, răpiți de la familiile lor și crescuți în legea lui Mahomed, al căror părinte erau Sultanul.

Câtă vreme acești soldați-călugări erau necăsătoriți, Împărăția turcească mergea mereu înainte. Când au început și ei să simt gustul bunului trai, să se căsătorească și să aibă familii, atunci a început și decadența Împărăției.

Armata ienicerilor devenise un mare pericol. Se instalaseră cu familiile în cazărmile de la Constantinopol. Doborau sultani și-i ridicau pe cei doriți de ei. Revoltele dese ale ienicerilor au zguduit Împărăția din temelii.

Au început să se formeze bande de revoluționari Creștini, în toate provinciile turcești din Europa, cu scopul de a scutura jugul turcesc: în Bulgaria, în Serbia, în Bosnia, Muntenegru, Macedonia, Grecia veche, Tesalia și Epir.

Ceva mai mult, unii dintre pașii turci, guvernatori ai anumitor provincii, s'au răsculat și ei în contra sultanului.

Între aceștia a fost și Ali Pașa Tepelen, de origine albanez, marele satrap al Epirului, cu capitala în orașul Ianina.

Pe la sfârșitul secolului al XVIII-lea, Ali Pașa a fost numit Pașă de Tricala (Tesalia). A reușit însă să ia locul pașei de la Ianina, unde avea interese mari, întreținând legături cu toți beii atotputernici din Albania septentrională.

Prin mai multe lupte date, el a reușit să ocupe Delvino și să supună definitiv pe *sulioții* (albanezi și români Creștini) celor șapte sate, care i-au rezistat până la 1808. Sublima Poartă i-a recunoscut toate aceste cuceriri și chiar pașa de la Salonic a fost pus sub ordinele lui.

Fii săi au luat parte la războiul de la 1806–1812. La întoarcere, unul dintre ei a pus stăpânire pe o parte din țărmul Adriaticii, împreună cu Avlona și Berat. Moreea și Tesalia au fost încredințate familiei lui Ali Pașa.

În modul acesta, toate ținuturile locuite de greci și în mare parte de aromâni au căzut în mâinile puternicului Pașă de la Ianina.

Epirul era o provincie locuită în mare parte, de aromâni; aici au înflorit și înfloresc și astăzi comunele aromânești: Mețova (Aminciu), Seracu, Samarina, Perivole, Zmixi, Avdela, Turia, Băiasa, Laca, Laișta și altele – grație libertăților de care se bucurau de veacuri, în schimbul unui dar pe care fiecare comună îl trimitea anual Sultanei Valide (mama sultanului) la Constantinopol.

Erau comune care dispuneau de peste 150 000 de oi. În timpul iernii, turmele lor împânzeau toată Tesalia, unde iarna era dulce și oile – afară de iarba câmpului, n'aveau nevoie de altă hrană specială.

În timpul primăverii, apucau drumul spre Munții Pindului care erau destul de numeroși, ca să le poată servi de pășunat.

Venirea acestui satrap în capul vilaietului Ianina, a cărui stăpânire se întindea până la râul Vardar, a produs o mare perturbare în gospodăriile aromânești din aceste părți.

Înainte de venirea lui, paza comunelor era făcută de *armatoli*, care se recrutau din locuitorii lor. Ali Pașa însă desființează gărzile de armatoli și se înconjoară de cete de albanezi mahomedani, cărora le dăduse drept conducător pe faimosul Veli Ghega.

La rândul lor armatolii, văzându-se desființați, au încins spada și au ieșit la munte, formând mai multe cete de haiduci (clefti) și dând lupte continue împotriva cetelor de albanezi ale satrapului.

Cel mai vestit dintre acești eroi a fost Caciandoni, care petrecea iarna în insula Sfânta Maura din Marea Ionică, ce aparținea Angliei, iar în timpul

primăverii, debarca pe continent și ieșea cu toată ceata lui, de peste 80 de voinici, în Munții Pindului, dând lupte necontenite în contra cetelor lui Veli Ghega. Chiar în una din aceste lupte, dată corp la corp cu Veli Ghega, acesta a fost omorât de Caciandoni.

Situația aceasta nu putea să convină populației aromânești din Pind, care fusese până aici stăpână pe munții acestui ținut. Cetele lui Veli Ghega se plimbau din comună în comună, jefuind și schingiuind populația.

REFUGIUL GRĂMOSTENILOR ȘI ÎNTEMEIEREA COMUNEI LIVEZI

Ali Pașa, unul dintre cei mai șireți și mai perverși oameni pe care a putut să-i dea nația albaneză, a fost cel mai habotnic mahomedan în ceea ce privește viața conjugală. În privința aceasta el a căutat să întreacă, cu mult, chiar pe Mahomed legiuitorul. Nu putea să fie mulțumit numai cu câteva femei. Haremul lui număra peste 40, iar cele mai multe erau fete tinere de creștini, mai mult grecoaice, luate cu forța din sânul familiei. Spiona toate comunele și cum afla că în vreuna din ele se găsea vreo fată frumoasă, trimitea imediat emisari, urmați de cete de albanezi, ca să i-o aducă în harem.

Într'un rând, aflase că în orașul de munte – Gramoste, care număra 3000 de case, celnicul Hagi Sterie avea o fată frumoasă – anume Tana. Ali Pașa, în persoană, în fruntea unei mari cete de albanezi, apare în fața Gramostei.

Hagi Sterie, împreună cu toți ceilalți celnici și aproape cu întreaga populație bărbătească a orașului, îi ies întru întâmpinare, primindu-l cu mare alai. Berbecii au început să sosească de la stâne, ca să ospăteze pe măritul Pașă.

După ce au petrecut vreo trei zile, Ali Pașa îl trage pe Hagi Sterie la o parte și-i spune: „Am auzit că ai o fată frumoasă și cuminte, pentru asta am venit, s'o iau în haremul meu. Cred că lucrul acesta îți face mare onoare!"

Deși la aceste cuvinte inima lui Hagi Sterie a fost adânc rănită, el nu-și pierdu cumpătul. Răspunde prefăcând-se, fără să fie priceput, că nici nu

se aştepta la o onoare aşa de mare din partea paşei. Primeşte cu cea mai mare bucurie propunerea.

Dar, deoarece lumea din oraş este curioasă, ca să nu se facă zarvă, întrucât suntem de religii diferite, deşi pentru dânsul personal aceasta nu are nici o importanță, roagă pe altețа sa, să nu se grăbească. Peste trei zile cel mult, de la plecarea sa, va lua fata fără știrea nimănui și o va aduce în harem.

I-a vorbit cu atâta putere de convingere, încât Pașa a crezut și a fost foarte încântat. N'a aşteptat să treacă nici o zi, de la plecarea Pașei și Hagi Sterie a dat ordin de plecare, spre drumul Bitoliei prin Munții Viciu.

La revărsatul zorilor și turmele și familiile (taifa lui) erau pe drumuri. Trebuia să meargă prin astfel de poteci și de păduri, ca Ali Pașa să nu le poată lua urma. După mai multe peripeții prin Munții Viciu, foarte greu de străbătut, au ajuns la trecătoarea Pisuderi, peste 1000 metri deasupra nivelului mării, trecătoare care făcea legătura între Câmpia Bitoliei și Câmpia Coriței. De aici au coborât la Florina, au apucat în josul malului stâng al râului Cerna, au trecut prin orașul Pârlep și au ajuns la Grațes, pe malul Vardarului.

De aici au luat-o în josul râului Vardar și după câteva popasuri, au ajuns în orașul Ghevgheli, de unde au trecut Vardarul, pe malul stâng. Mai târziu, împreună cu alți celnici refugiați, s'au suit pe Munții Enige și au pus temelia comunei *Livezi*, care are astăzi peste o mie de familii.

Astfel, au putut să salveze onoarea familiei aromânești și curățenia sufletească a bietei Tana.

Prin spionii care îi avea pretutindeni, Ali Pașa a aflat chiar a treia zi de plecarea taifei lui Hagi Sterie. O mulțime de albanezi călări, în cete înarmate până în dinți, au fost trimise în toate direcțiile, pe unde credea că poate să apuce Hagi Sterie, dar numai pe drumul Viciului, n'au crezut că poate pleca.

Acestea mi-au fost povestite de septuagenarul *Mihali Papazi*, auzite de la tatăl său, care era pe atunci flăcău de 18 ani și care luase parte la această odisee.

Așadar, populația aromânească putea să rabde jafuri și schingiuiri, numai onoarea lor de familie să nu fi fost atinsă și cum satrapul nu renunța

la mijloacele lui neomenești de a-și guverna supușii, aromânii nu au mai putut să sufere și s'au hotărât să se pregătească de plecare.

EXODUL CELNICILOR BADRALEXI, GHIZARI ȘI ZEANA DAȘU

Era în anul 1819, August 15, ziua de Sfânta Maria Mare – zi de nunți și de petreceri în comuna Avdela Pindului.

Mai mulți celnici de prin comunele învecinate ca Samarina, Perivole, Smixi și altele, sub pretext că vin să petreacă, au ținut împreună cu celnicii din Avdela o consfătuire la care s'a dezbătut situația critică în care se găseau din cauza satrapului Ali Pașa, care le luase toate drepturile câștigate de veacuri și care, prin mijloacele pe care le întrebuința, îi aduce începutul cu încetul la sapă de lemn.

Din comuna Avdela au luat parte următorii celnici: Exarhu, Caraiani, Papahgi, Alexi Bardă zis mai târziu Badralexi, Zeana Dașu, Ghizari din Smixe, Hagibira din Samarina, Varduli din Perivole și alții.

În timpul acesta, la Constantinopol se pregăteau mari schimbări.

În anul 1817 s'a ridicat pe tronul Împărăției Otomane un sultan foarte capabil, în persoana lui *Mahmud*. Imediat începe să organizeze o armată regulată după sistemul european, pe care să se poată sprijini la nevoie și se hotărăște să zdrobească, cu orice chip, dominațiile locale ale diferitelor pașale, foarte periculoase pentru unitatea Imperiului. Astfel, a trimis la Salonic un pașă nou, ca Guvernator, om mai de ispravă, scoțându-l totodată, de sub ascultarea lui Ali Pașa. Ea hotărât să introducă reforme largi în imperiu, dar piedica cea mare o întâmpina din partea ienicerilor care trăiau împreună cu familiile lor în cazărmile din Constantinopol și care tulburau mereu Împărăția cu pretențiile lor.

Toți celnicii adunați la consfătuirea de la Avdela erau convinși că Ali Pașa nu va înceta, până nu-i va zdrobi economicește.

Pe de altă parte, tiranul se leagă și de ceea ce aromânii au mai scump

– onoarea familiilor lor. De aceea, ar fi bine ca mai curând, decât mai târziu, să părăsească Munții Pindului și să caute un alt adăpost, într'una din multele provincii ale Împărăției.

Mai toți aromânii din comunele arătate mai sus, coborau în fiecare toamnă în Câmpia Tesaliei.

Deoarece Ali Pașa știa că aromânii nu pot ierna cu oile, la munte și că trebuie neapărat să coboare la câmpie, în Tesalia aflată sub ascultarea sa, nu le punea nici o piedică la plecare. Așa luaseră toți hotărârea, ca în primăvară să apuce în alte direcții.

Numai Badralexi, Zeana Dașu, Veru și o parte din familia Cariani, la care s'a atașat și celnicul Ghizari, cu taifa lui din comuna Smixi, au apucat altă direcție. Până la *Grebena* au coborât cu toții împreună. De la Grebena, în loc să apuce înspre Tesalia, au apucat drumul spre râul Vardar, pe care trebuia să-l ajungă și să-l treacă, căci până la Vardar se întindea stăpânirea lui Ali Pașa.

Toată *fâlcarea* lui Badralexi se compunea, împreună cu Ghizari, din vreo 200 de familii, dar Badralexi era conducătorul tuturor.

Distanța de la Avdela și până la Vardar era de aproape două sute de kilometrii.

La 1 Octombrie 1819, turmele de oi și capre, de peste 40000 și hergheliile de iepe, de peste 400 capete, au pornit înainte pe drumul indicat de celnic, iar familiile cu gospodăriile lor, încărcate pe catâri, mergeau în urmă.

În această mare învălmășeală, căci nu se vedeau în toate părțile decât turme de oi și herghelii de iepe, Ali Pașa și oamenii lui de pază, nu și-au dat seama că o parte din celnici o să apuce alt drum, decât cel al Tesaliei, ca de obicei.

Primul oraș pe care l-au întâlnit a fost Cojani, așezat înspre capătul de Sud al Câmpiei Sarighiol. După aceea, au început să escaladeze pantele nordice ale Muntelui Doxa și apoi, coborând înspre Răsărit, au trecut între orașele Veria și Neaguște – așezate pe niște terase minunate. Au luat-o apoi înspre partea de Răsărit a orașului Vodena, spre Râul Moglen, pe care l-au trecut fără multă greutate; de aici au apucat prin partea Sudică a Munților Enige, ajungând la Râul Vardar, la 70 km de gura lui.

Eroii de la Pind. Armatolii români din Perivole,
Munții Pind (Epir)
arhiva Manakia

Pentru că toate podurile existente în timpul acela, dar mai ales podul care lega orașul Veria cu Salonicul, erau păzite de oamenii lui Ali Pașa, ei trebuiră să treacă prin vad.

În tot timpul acestui exod, Zeana Dașu și Ghizari mergeau înaintea familiilor, cu vreo 20 de flăcăi înarmați, pe cât era posibil în aceste vremuri grele, gata să înfrunte orice piedică li s'ar fi ivit înainte. Badralexi, cu vreo 30 de inși – forma ariergarda familiilor.

De la podul de peste Vardar și până la gura lui, nu sunt decât câțiva kilometri. Tocmai plouase și apele Vardarului cam crescuseră. Câțiva flăcăi au încercat vadul, călare pe cai și apoi, sub paza lor, trecea fiecare familie călare pe catâri. Turmele și hergheliile apucaseră mai la deal și trecuseră și ele printr-un alt vad.

Când s'au văzut pe malul stâng al râului, n'au mai făcut nici un pas înainte: au descărcat catârii, au ridicat *purăvile* și au întins *tendele* (corturile). Preotul Dumitru Ciumeti, care-i însoțea cu familia și cu oile lui, s'a îmbrăcat în sfintele odăjdii și a început să citească o sfeștanie.

Toată fâlcarea a îngenunchiat, făcând mereu la mătănii și mulțumind lui Dumnezeu că i-a scăpat de tirania lui Ali Pașa.

Șase zile a ținut această odisee a celnicului Badralexi și a fâlcării sale. A fost o călătorie cu popasuri scurte. Catârii nu se descurcau. După ce se adăpau, li se punea de gât traista de orz și după ce-și mânca fiecare porția, pornea înainte, iar oamenii mâncau din picioare sau călare.

Câteva zile după plecarea lor din Grebena, au fost simțiți de oamenii lui Ali Pașa care a și trimis o poteră mare, de cavalerie în urma lor să-i prindă și să-i aducă îndărăt. Ei au crezut că Badralexi va încerca să treacă podul dintre Veria și Salonic.

Și într'adevăr când potera lui Ali Pașa a ajuns pe podul de la Vardar, Badralexi trecea pe malul stâng al Vardarului, dar la o depărtare de 65 de km în sus. Pe malul stâng a Vardarului, Badralexi nu avea de ce se teme – căci aici se găsea pe un teritoriu stăpânit de sultanul Mahmud. De aceea, o săptămână au stat nemișcați, ca să se odihnească și ei, și catârii și turmele gonite și nemâncate o săptămână întreagă.

***

În sfârșit, au început să se pregătească de plecare. În primul rând, era grija pășunatului de iarnă, pentru oi, capre și herghelie. Pentru aceasta trebuia să se apropie de ținuturi unde nu cade zăpadă în timpul iernii.

După ce au dat drumul turmelor și hergheliilor, au încărcat gospodăriile pe catâri și au pornit mai departe, având ca punct de reper orășelul Langaza, locuit de o populație grecească și așezat lângă lacul cu același nume, partea de Nord a Peninsulei Calcidice, peninsulă care e despărțită de continent de două lacuri – Langaza și Beșic.

După mai multe popasuri, căci nu aveau nici o grabă, au ajuns la Langaza.

De aici, Ghizari se desparte de Badralexi, cu 50 de familii și cu 100 000 de oi și o herghelie mai mică și ajunge la Lacul Tachino. Găsește aici loc bun pentru pășunatul turmelor și se hotărăște să petreacă iarna acolo.

Ceilalți, împreună cu Badralexi au apucat înspre Sud, de-a lungul Peninsulei Calcidice și, după un drum cu câteva popasuri, au ajuns la țărmul mării, în Peninsula Casandra, loc destul de prielnic sub toate aspectele.

Se găseau aici tufișuri de măslini sălbatici pentru capre, iar alăturea o mulțime de delulețe prevăzute cu livezi de măslini, iar cea mai mare parte, acoperite cu iarbă minunată pentru pășunatul oilor, cailor și catârilor.

Nu mai era vreme de pierdut. După descărcarea gospodăriilor de pe catâri, fiecare familie și-a întins *tenda* și aceasta a fost locuința, în tot timpul iernii.

Și totuși, erau foarte mulțumiți.

În timpul acesta, toate pământurile Macedoniei erau moșii ale beilor turci și ale pașalelor. Deși la venirea turcilor, ele aparțineau locuitorilor băștinași – aceștia însă, ca să scape de împilările ce le îndurau din partea soldaților și bașbuzucilor, au trecut cu pământ, cu tot, sub protecția unui bei sau a unei pașale, care primea de la fiecare locuitor câte o dare oarecare, pentru protecția ce-i acorda.

Cu timpul însă, beii și pașalele au devenit stăpânii pământurilor.

Până la venirea aromânilor în aceste părți, pășunatul acestor pământuri nu era decât rar întrebuințat, pentru că nu existau decât foarte puține turme de oi și de capre, iar veniturile pe care le realizau beii și pașalele,

erau foarte reduse. O dată cu venirea numeroaselor turme ale aromânilor, veniturile lor au început să crească.

Cum au ajuns la Casandra, prima lor grijă a fost ca să afle care sunt beii proprietari ai pământurilor pe care le ocupaseră cu turmele lor. Li s'a spus, de către locuitorii băștinași, că beii își au reședința la Salonic.

Badralexi, împreună cu Zeana Dașu au încălcat pe caii lor negri, au luat cu ei galbenii de care aveau nevoie și au pornit spre Salonic.

Ajungând la oraș, au tras la un han al drumeților străini, numit *Patera Han*, așezat pe partea de Nord a orașului, la Vardar Capu. Hotelurile pe atunci mai că nu existau.

Drumul a durat două zile. După ce s'au odihnit, a doua zi, împreună cu patronul hanului – care făcea și pe misitul – s'au prezentat în fața beiului.

Îmbrăcați în costumul lor național, cu sarica lor albă ca zăpada, semnul distinctiv al celnicului, au impresionat adânc pe bei, mai ales când a văzut că Badralexi vorbea limba turcă la perfecție. Beiul însă a rămas și mai încântat când i s'a arătat și motivul acestei vizite neașteptate.

Pentru pământul necesar tuturor turmelor, adică 30 000 de capete și 300 de cai, iepe și catâri, au oferit beiului – 200 galbeni, sumă destul de mare pentru vremea aceea.

După încheierea contractului, care consta dintr'o simplă chitanță scrisă în turcește și cu pecetea beiului, Badralexi și cu Zeana Dașu n'au mai putut să plece imediat spre casă, căci beiul i-a oprit trei zile ca musafiri ai săi, plimbându-se împreună cu dânșii prin toată Piața Salonicului.

A treia zi, i-a dat drumul numai lui Zeana Dașu, iar Badralexi a fost oprit spre a fi prezentat Pașei, Guvernatorul general al Salonicului, care era un om nou și numai de câteva luni aflat în capul vilaietului.

În aceste trei zile, Badralexi a avut timp destul să descrie beiului suferințele îndurate de aromânii din partea „revoluționarului" Ali Pașa și peripețiile prin care a trecut, împreună cu toată fâlcarea lui, până să se vadă pe pământul sfânt al Majestății sale – Sultanul Mahmud.

Haidar bei, căci așa îl chema pe bei, ocupa una din funcțiile cele mai însemnate în administrația vilaietului. El a adus la cunoștința Guverna-

torului toate cele istorisite de Badralexi. Guvernatorul, care era de curând venit și care avea însărcinare specială din partea sultanului să se intereseze de procedeele lui Ali Pașa, pe care îl bănuia demult că tinde spre independență, și-a exprimat dorința să-l vadă pe Badralexi.

A doua zi, s'a prezentat în fața Guvernatorului, împreună cu Haidar bei.

De la primul salut al faimoasei *temenele* și a modului cum s'a prezentat Badralexi în fața lui, Guvernatorul și-a dat seama că are de-a face cu un om „subțire," deși fără cultură. Când a început conversația, nici nu-i venea să creadă că are un fața lui un valah care-și petrece mai mult viața la munte, între ai săi – așa de bine vorbea limba turcă.

După ce s'a întreținut cu dânsul asupra mai multor chestiuni referitoare la cele suferite din partea lui Ali Pașa, pe care Guvernatorul îl considera ca cel mai mare vrăjmaș al imperiului, s'a adresat lui Badralexi, spunându-i:

„Orice nevoie vei avea, vei veni direct la mine și ori de câte ori vei veni la Salonic, doresc să vii să mă vizitezi!"

Era epoca nouă, epoca reformelor ce începeau în Turcia, iar guvernatorii aveau instrucții să se poarte delicat cu Creștinii pașnici.

De la Serai, Badralexi s'a întors la *Patera Han*, unde a întâlnit mai mulți celnici fugari, ca și dânsul și care, ca prin minune, au putut să scape de urmăririle lui Ali Pașa. Așa au fost Hagi Sterie și Papazi din Gramoste, Giaca și Tica din Moscopole și alții cu care s'au întreținut și au petrecut toată noaptea, mulțumiți că au scăpat din gheara lui Ali Pașa.

În împrejurimile Casandrei, care este o peninsulă înconjurată din trei părți de apă, își făcuse apariția, de câteva zile, o bandă de clefți (hoți), compusă din vreo 40 de inși, sub conducerea unui oarecare căpitan Caramiciu.

Când potera turcească se nimerea să le descopere ascunzișul, ei aveau o corabie cu pânze, se suiau în ea și pluteau pe mare, înconjurând peninsula, iar când potera se retrăgea, ei debarcau din nou pe uscat.

Își făcuseră întâi apariția la *fâlcarea* lui Badralexi și au cerut să le dea pâine. Forțată, fâlcarea a trebuit să le dea. La întoarcerea lui Badralexi spre Casandra, tocmai când ajunsese la câțiva kilometri de *tende*, este oprit de câțiva oameni de-ai lui Caramiciu și dus la căpitan. Se împrietenește cu

Caramiciu, le promite că le va da tot ce va putea, numai să fie cu băgare de seamă, pentru că potera să nu simtă că se ia hrană de la fâlcarea lui. Se făcea frate și cu dracu, numai ca să treacă puntea. Așa au fost împrejurările.

Toată iarna lui 1819–1820 au dus'o bine. O iarnă blândă. Oile și caprele au ieșit bine din iernat. Primăvara se anunța veselă. O altă grijă începea însă să-i frământe. Unde *să-nvereze*, unde să așeze stânele?

La câmp nu era posibil. Să pornească spre Vardar, să-l treacă și să se așeze pe Muntele Doxa, nu se putea, pentru că ținuturile de dincolo de Vardar erau încă sub stăpânirea satrapului de la Ianina.

Atunci nu le rămânea, pentru anul acesta, decât s'o pornească spre munții Beleș Planina, care se întindeau într'o parte și în cealaltă a comunei Proi, pe care îi văzuseră chirigii care făceau transporturi între Salonic, Drama și Cavala.

Până a venit primăvara, celnicul Badralexi a făcut mai multe drumuri până la Salonic.

Erau diferite nevoi și ale lui și ale fâlcării. De cu iarnă, trebuia să se intereseze unde să învereze cu numeroasele lui turme – căci toată această grijă era în sarcina lui.

La Salonic s'a interesat de proprietarii munților din Vilaietul Salonic. Se înțelege că după cum șesurile aparțineau beilor și pașalelor, tot așa și munții cei mai mulți. Haidar bei – proprietarul Casandrei și bun prieten, l-a pus în contact cu toți proprietarii munților.

Aproape de Săptămâna Mare, înainte de Paști, Badralexi, împreună cu Zeana Dașu și Caraiani, au încălecat câte-și trei pe caii lor negri și au pornit în diferite direcții ale munților, interesându-se și văzând cu ochii lor proprii, care din ei ar fi mai nimeriți ca să-și așeze stânele și să poată duce o viață mai tihnită în timpul verii.

După o cercetare de o săptămână și mai bine, s'au hotărât pentru munții de la Proi, care purtau diferite denumiri, iar în ansamblu – Beleș Planina.

***

Trebuia să așeze opt stâne. După ce au încheiat contracte cu toți proprietarii munților, au pornit veseli înspre Casandra. Ajungând la *tende*, tocmai la prânz, cu două zile înainte de Paști, sosiseră și cărvănarii cu catârii lor, cu tot felul de bunătăți de prin locurile pe unde căraseră mărfuri în tot timpul iernii.

Peninsula Casandra era în întregime proprietatea lui Haidar bei. În ea se găseau mai multe sate locuite de o populație grecească care excela în mizerie. Trăiau în niște case care nu semănau nici cu colibe, și nici cu bordeie. La câteva din ele se găsea câte o biserică, cu câte un preot.

În toată peninsula Casandra erau trei biserici. Toate erau clădite din piatră care se găsea din belșug. Locuitorii se ocupau puțin cu agricultura, aveau livezi de măslini și stupi de albine. Dar erau obligați să plătească beiului o dijmă mărișoară.

Din ajun, hotărâseră la care dintre biserici să asculte sfânta slujbă a Învierii lui Hristos. La sate însă, nu se ieșea cu Învierea la miezul nopții, ci înspre dimineață.

Încă de Vineri seara, mieii au fost înțărcați de mamele lor, iar a doua zi, de dimineață, oile au fost mulse, ca gospodinele întregii fâlcări să aibă lapte din belșug pentru caș și iaurt. Fiecare cap de familie venea de la turmă cu mielul Paștelor, cei mai mulți veneau cu câte doi și câte trei, după cum era și familia mai numeroasă sau mai puțin numeroasă.

Să fie carne din belșug pentru cele trei zile de Paști, iar fiecare familie și-a pregătit mielul în proțap.

Odată cu revărsatul zorilor a început să se audă toaca de la biserică.

Fâlcarea întreagă a fost în picioare. După ce s'au îmbrăcat ca în zi de mare sărbătoare, femei, bărbați și copii, având în frunte pe celnicul Badralexi, au pornit înspre biserică, la o depărtare de vreo doi kilometri. Ajungând la biserică preotul fâlcării – Dumitru Ciumeti, s'a îmbrăcat și dânsul în sfintele odăjdii, spre a sluji împreună cu preotul satului.

La tende nu au rămas decât câțiva bătrâni, care nu puteau să suporte drumul până la biserică.

După ce au ieșit cu Învierea, s’a citit Evanghelia, iar după citirea ei, preotul, împreună cu dascălul fâlcării și cu dascălul bisericii, au început să cânte „Hristos Anesti!”

După terminarea slujbei, deoarece întreaga fâlcare, fără deosebire de femei, bărbat și copil, în cap cu celnicul, toți au postit cu sfințenie postul Paștelui, pentru că i-a scăpat Dumnezeu de urgia lui Ali Pașa, s’au înșiruit lângă ușa altarului, iar părintele Dumitru Ciumeti, le-a dat la toți, pe rând, Sfânta Împărtășanie.

După ce s’au întors de la biserică, până la ora mesei, bărbații în special, în grupuri, au început să-și facă reciproc obișnuitele vizite, cinstindu-se cu rachiu și urându-și „Vară bună!”

După masă s’au aranjat focurile, iar la fiecare tendă a început să se învârtească mielul în proțap pe lângă jăratec.

Viață rustică, dar plină de farmec, dacă se întâmpla să nu fie tulburată de anumite împrejurări, mai ales de hoți.

A treia zi de Paști, au început să se ridice tendele și să se pregătească de plecare. S’au pornit întâi turmele și hergheliile. Toate turmele trebuiau să treacă pe la o depărtare oarecare de Salonic. Primul lor popas a fost comuna grecească Galacista, de acolo au apucat spre Langaza, iar de aici s’au îndreptat spre Câlcâci.

Familiile trebuiau să treacă pe la marginea Salonicului. După plecarea turmelor, au plecat și familiile cu gospodăriile încărcate pe catâri.

La Platanachia, lângă Salonic, a fost al patrulea popas. Aici au instalat imediat tendele, ca să se recreeze câteva zile și să-și procure din oraș toate cele necesare pentru o vară întreagă și apoi, au încărcat din nou și au pornit spre orășelul Câlcâci, unde-și dăduseră întâlnire cu turmele conduse de ciobani și sub supravegherea lui Dumitru, băiatul cel mic al lui Badralexi.

De aici, au pornit familiile alăturea de turme. Au străbătut o regiune deluroasă, îndreptându-se în partea de Nord a Lacului Tachino și au ajuns la comuna Negrita, unde s’au întâlnit cu taifa lui Ghizari, și după câteva popasuri, au ajuns la Proi, comună locuită de foarte puțini bulgari, deasupra căreia se ridicau Munții Beleș Planina.

Badralexi, Caraiani, Veru și Zeana Dașu fiind reținuți la Salonic de anumite afaceri, i-au ajuns din urmă, călare pe negrii lor cai. Era în primăvara anului 1820.

***

Până la 1817, Ali Pașa căpătase puteri nelimitate asupra Vilaietului Ianina, la care s'a mai adăugat Volos și Negroponte și alte ținuturi. Chiar și pașa Salonicului fusese pus sub ascultarea lui.

Guvernatorii aceștia, ai diferitelor provincii din Turcia Europeană, nu aveau unitate în ceea ce privește conducerea, iar în ceea ce privește legăturile cu capitala, erau foarte slabe. Fiecare guvernator conducea provincia cum îl tăia capul și cum erau interesele lui.

Chiar *firmanele* care veneau de la Sublima Poartă, de multe ori, nici nu erau luate în seamă, încât am putea spune că, în împărăția turcească, erau atâtea state, câți guvernatori erau.

Cei mai mulți sultani lăsau conducerea imperiului în mâinile marilor viziri, iar ei se mulțumeau cu petrecerile din Serai, în mijlocul numerosului harem.

În anul 1817, se ridică pe tronul împărăției turcești sultanul Mahmud, care se hotărăște să zdrobească această stare anarhică și să restabilească unitatea imperiului, totodată cel al lui Ali Pașa din Ianina, cerându-i supunere deplină.

Ali Pașa – care timp de 20 de ani stăpânise Epirul, Tesalia și chiar Marea, aproape independent de Poartă și care se înconjurase de greci, refuză să se supună sultanului, iar în Decembrie, 1820, face un pact de alianță cu *Marcu Bociari* – conducătorul Sulioților, cu al cărui tată, anume *Kicio*, Ali Pașa s'a bătut mai mulți ani de-a rândul.

Astfel, sultanul trimite o armată numeroasă și înconjoară Ianina, capitala lui Ali Pașa. La 5 Februarie 1822, Ianina cade, iar Ali Pașa moare în palatul său din insula Ianinei.

Grecii, împreună cu aromânii, în urma pactului încheiat de Bociari cu Ali Pașa, credeau că, împreună cu ajutorul lui, vor putea să creeze noul stat

grecesc, pentru care s'au făcut atâtea mișcări înainte, de aceea mulți dintre dânșii au luat parte la luptele în contra armatelor sultanului.

ALTE FÂLCĂRI DIN PIND – CĂUTÂND NOI AȘEZĂRI

În această învălmășeală de război, înainte de căderea Ianinei, turmele aromânești, precum și foarte multe fâlcări de celnici din Munții Pindului, au apucat care încotro a putut, numai să scape de vigilența trupelor care se băteau mai ales în Epir și Tesalia.

Unii au apucat înspre Munții Viciu, iar de aici la poalele Muntelui Peristera, punând temelia comunei *Nijopole*, de lângă Bitolia.

Un alt grup mai mare de familii, având în frunte pe celnicul *Inota*, au apucat direct spre Bitolia și au întemeiat comunele *Târnovo* și *Magarova*, despărțite printr-o vale, la un ceas departe de Bitolia, așezându-și stânele în jurul Muntelui Peristera.

Altul a plecat spre Munții Coriței și s'au stabilit la *Pleasa*, comună înființată de ei. Acesta a fost *Balamaci*, cu peste o sută de familii după dânsul.

Alții au apucat spre Câmpia Bitoliei, au luat-o pe malul drept al râului Cerna și au escaladat Muntele Murihova, unde s'au stabilit cu iernatul. Așa a fost celnicul Zega care avea sub conducerea lui peste 80 de familii, plecați din orășelul Frașari, hotar între Albania și Epir și de unde le vine numele de *fărșeroți*.

Un alt grup s'a strecurat prin Câmpia Cojani, s'au suit pe Muntele Doxa și s'au stabilit definitiv pe ruinele vechii comune *Xirolivad* – unde se găsesc și astăzi urmașii lor. Așa a fost Gogu, zis mai târziu Hagi Gogu, Hașoti, Vrana, Ceara, toți plecați din Avdela, cu peste 180 de familii după dânșii și vreo 30000 de oi.

După vreun an se stabilește aici și Caprini, cu vreo 15 familii.

Un alt grup, mult mai numeros, după ce au ajuns la orășelul Cailiari, în Sarighiol, se defalchează o parte, sub conducerea lui Barbaruși și Safarica

și se stabilesc în orășelul *Blața*. Ceilalți își continuă drumul înainte și ajungând la Vodena, se desparte de celnicul Zdru, cu vreo 60 de familii și se stabilește la Muntele Gramaticova, cu vreo 15000 de oi.

Grosul însă pleacă înainte, spre Munții Enige, îi escaladează și pun temelia comunei *Livezi*, care număra încă, demult, peste o mie de familii, cu peste 150 000 de oi. Aceștia au fost celnicii Tica, Duma, Papazi și alții.

Un alt grup a apucat din Tesalia, pe malul Mării Egee, îndreptându-se spre Golful Salonicului, au ajuns până la poalele Olimpului, stabilindu-și stânele la poalele lui, iar familiile s'au stabilit parte în comuna Fteri (Fearica), parte în orășelul Litohore, dar cea mai mare parte, s'au stabilit în orașul Caterina.

Așa au fost Fardela din Avdela, Barbaiani din Samarina, din Smixi, de asemenea, multe familii și un număr însemnat din orașul Frașari

Din cauza războiului, în toate ținuturile bântuite de această plagă, mizeria atinsese culmea. Grâul și porumbul erau o raritate. Mai multe luni de zile oamenii au trăit ca animalele, mai mult cu verdețuri și în special cu urzici fierte în căldări, punând în ele, dacă aveau, o mână de mălai ca să mai îngroașe zeama și apoi se puneau la masă. Aceasta era mâncarea și pâinea cea de toate zilele.

Așa îmi povestea bătrânul celnic septuagenar Mihali Papazi din comuna Livezi, povestite de tatăl său.

CĂLIVILI AL BADRALEXI

După căderea lui Ali Pașa, spiritele s'au mai potolit oarecum în anumite regiuni ale împărăției turcești. În anul 1821 a avut loc și mișcarea revoluționară a orașului Neaguște, împreună cu comunele din împrejurimi.

Negoștenii s'au retras pe Muntele Pidagachi, sub conducerea lui Caratași, care nu au putut să opună decât o mică rezistență.

Mare parte din bărbați au fost omorâți, iar parte din femei, ca să nu cadă în mâinile turcilor, se azvârleau în prăpăstiile ce înconjurau râul Arapsa,

care trecea prin mijlocul orașului, iar altele au fost duse în haremurile turcești.

În frageda mea copilărie, făcând comerț cu brânzeturi, am avut ocazia să cunosc unii veri, din mame surori, unul mahomedan și altul Creștin. Mama unuia luată în harem, iar mama celuilalt scăpată ca prin minune.

Așa a fost Costa Cochinu din Neagușe, negutător de vinuri și brânzeturi cu Alexandria Egiptului și Halit Efendi, proprietarul moșiei Munospiti, unde mai mulți ani de-a rândul tatăl meu a iernat oile, plătindu-i o chirie oarecare pentru pășunat.

Revoluția a continuat mai departe, în Grecia veche, până la 1828, când rușii au declarat război. În Epir și Tesalia nu era revoluție, dar erau bandele de *clefți*, care nu aveau altă țintă decât să trăiască pe spinarea altora. Cum aromânii erau aceia care aveau mai des contact cu ele, spinarea lor trebuia să le suporte toate pretențiile.

În toamna anului 1821, afară de Grecia veche, în celelalte provincii se observa o oarecare acalmie. Deoarece Câmpia Salonicului, a Caterinei și a Casandrei nu erau suficiente pentru îndestularea turmelor numeroase și hergheliilor ce năpădiseră, din cauza revoluției, mare parte din celnici au fost nevoiți să apuce, din nou, drumul Tesaliei.

Cei mai mulți însă au rămas în Vilaietul Salonicului.

Balamaci a apucat drumul Tesaliei, dar nu s'a mai întors la Frașari, ci s'a stabilit pentru totdeauna la Pleasa, Sangiacul Corița.

Celnicul Zega s'a stabilit cu iernatul în împrejurimile orașului Caterina, unde a cumpărat și două moșii – *Hram* și *Mocastru*, pe care le-a posedat până în timpul din urmă.

Duma de la Livezi, cu Papazi și cu Tică – în câmpia orașului Enige.

Ghizari – în Câmpia de lângă Proi, iar Badralexi care înverase în Munții Beleș, coborâse cu turmele tot la Casandra, la moșiile lui Haidar bei.

Prin separarea lui Ghizari, fâlcarea lui Badralexi a fost redusă la 150 de familii.

Trăiau vremuri foarte critice. Nimeni nu putea să știe ce va aduce ziua de mâine. De aceea, ca o măsură de siguranță și de unire, frații – după

căsătorie, nu se despărțeau, ci munceau și trăiau cu toții laolaltă, până când ajungeau să-și însoare toți băieții și să-și mărite fetele.

Erau familii care numărau până la 40 de suflete, conduse de *moșul* care era *Pater familias* și căruia toți ceilalți copii și nepoții, îi dădeau toată ascultarea și toată considerația.

Celnicul Badralexi avea doi băieți și două fete. Una din fete a fost măritată cu un celnic din Băiasa, anume Agulea. Emigrând împreună cu alții, a vândut oile și s'a stabilit la Seras, iar cu timpul, nepoții lui, care îmi erau veri și pe care i-am întâlnit în timpul din urmă la Salonic, erau complet grecizați.

A doua fată a fost măritată cu unul din băieții ramurii Caraiani, care a rămas la Avdela.

A fost mama repauzatului Ioan Caraiani, fost profesor de Limba Greacă la Facultatea de Litere din Iași și bunica repauzatului profesor secundar Pericle Papahagi.

Cel mai mare dintre băieți, anume Gheorghe, căsătorit, îl însoțea întotdeauna pe tatăl său, pe la toate autoritățile. Îl pregătea de tânăr, ca după moartea lui să știe să conducă fâlcarea (tribul).

Celălalt fiu – Dumitru – bunicul după mamă al autorului acestor rânduri, avea însărcinarea să îngrijească de nevoile urgente ale turmelor.

Subcelnicul Zeana Dașu avea un singur fiu, pe – Iotta – al cărui nume îl poartă nepotul său – autorul acestei scrieri.

Subcelnicul Caraiani a avut mai mulți copii, între care s'a distins, mai târziu – Mitrușu. În timpul lui Sultan Aziz, care a încercat să introducă reforme mari în împărăție, Mitrușu a fost numit Muindir (primar) în comuna Selia Mare, având ca secretar pe Dascălul Nacea, cam pe la anul 1870.

Se făcuse o casetă înșurubată și închisă cu lacăt; cheia o ținea Muindirul, iar caseta era încredințată secretarului. Se judecaseră peste 60 de împricinați și toți au fost amendați, care mai mult, care mai puțin, iar amenzile erau depuse, imediat, în casetă. Înspre toamnă, când se pregăteau de plecare la câmp, s'a strâns consiliul să vadă amenzile și ce întrebuințare să le dea. Muindirul a scos cheia, iar secretarul a adus caseta închisă.

Când s’a deschis caseta – minune! Toți banii zburaseră prin găuricea casetei, numai o singură monedă, în valoare de un leu, n’a putut să zboare.

Și băiatul celnic al lui Badralexi a fost căsătorit cu fata celnicului Exarhu din Avdela. Ajungând la Casandra, au luat locuințe din casele hurdupuite ale grecilor, plătindu-le o chirie oarecare, le-au mai reparat și s’au așezat în ele, iar o parte din familii și-au făcut colibe acoperite cu trestii. Dar de cum au ajuns la Casandra, au dat din nou de banda lui Caramiciu. Câteva luni de zile banda a trăit pe spinarea fâlcării lui Badralexi. Potera care-i urmărea, venea din ce în ce mai rar.

Dar banditul tot bandit rămâne – orice i-ai da și oricât de bine te-ai purta, el nu este obligat să aibă recunoștință. Într’una din zile când Badralexi, împreună cu fiul său Gheorghe și cu Zeana Dașu se aflau la Salonic, după diferite afaceri, căpitan Caramiciu, năvălește cu banda lui în sat și ia captivi câțiva bărbați și băieți, între care și pe Iotta, fiul lui Zeana Dașu, în vârstă de zece ani. Între femeile capturate a fost și sora lui Caraiani și nora lui Badralexi, soția lui Gheorghe.

La plecare, au lăsat o scrisoare către Badralexi, în care-i spunea că pentru eliberarea celor capturați să aducă 150 de galbeni. Și au plecat imediat în corabie.

A treia zi de la capturare, Badralexi a sosit de la Salonic. După ce i s’a relatat întâmplarea, n’a stat nici un minut de zăbavă, parcă o voce ascunsă îi spunea să plece imediat.

A luat 150 de galbeni cu dânsul și a plecat împreună cu Caraiani. Știau locul unde trebuia să-i întâlnească. O barcă-i aștepta pe mal și i-a condus la corabie.

„Nu mă așteptam, căpitan Caramiciu, îi spune Badralexi, să ai o astfel de purtare față de mine, care te-am hrănit cu întreaga bandă, două ierni de-a rândul și acum îmi ceri, pentru eliberarea oamenilor mei 150 de galbeni… Hei bine, primește banii și coboară oamenii în barcă, dar să știi că n’ai să te bucuri de banii care i-ai luat de la mine!”

În timpul când barca se depărta de corabie, Badralexi până a ajuns la mal, îi striga mereu: „N’ai să te bucuri de banii mei, Caramiciule,” iar

Caramiciu îi răspundea: „Lasă ore, cum să nu mă bucur? Bine că-i am la mine!”

Tocmai când Badralexi, împreună cu cei eliberați au debarcat pe uscat, apar la o mică depărtare, trei corăbii mai mari decât corabia lui Caramiciu. Era potera care-i urmărea de multă vreme și care acum îi nimerise. Imediat, corabia lui Caramiciu a fost înconjurată, începând împușcăturile din toate cele patru corăbii, deodată.

Badralexi și ceilalți, care coborâseră din corabie, stăteau pitiți pe lângă tufișurile de măslini sălbatici, privind lupta care se desfășura și n'au părăsit tufișul până nu au văzut cum s'a scufundat corabia lui Caramiciu, dar împreună cu dânsa, s'au scufundat și galbenii lui Badralexi.

S'au întors acasă bucuroși, dar emoționați de cele întâmplate, mulțumind lui Dumnezeu care i-a scăpat de la o moarte sigură. Dacă se nimereau în corabie, în momentul când a început lupta?

În această ciocnire între poteră și bandiți a fost distrusă întreaga bandă a lui Caramiciu, iar fâlcarea lui Badralexi a putut să-și ducă în această iarnă un trai mai tihnit, fără să mai fie tulburată cu ceva.

În primăvară, după ce au sărbătorit Paștele ca de obicei, au dat drumul turmelor și hergheliei, indicându-le alt drum de urmat, decât acela de anul trecut. Apoi au încărcat gospodăriile pe catâri și au pornit.

Popasul – unde era să întârzie ceva mai mult – era tot la Platanachia, pe lângă Salonic. Aici trebuia să se întâlnească cu turmele de oi și de capre.

Badralexi, Caraiani, Zeana Dașu și Veru au pornit înainte la Salonic călare pe negrii lor cai, spre a închiria munții pentru *înverat*. Dincolo de Vardar nu mai era acum stăpânirea lui Ali Pașa, care în acest moment era asediat în capitala sa.

Din contră, puterea Guvernatorului Salonicului se întindea dincolo de Muntele Doxa până la Grebena, ținuturi care au fost până aici sub stăpânirea satrapului.

Și-au adus aminte cu toții, cum au trecut cu turmele prin acești munți și li s'a părut că răspund perfect, nevoilor lor. S'au interesat la Salonic, care le sunt stăpânii și au aflat că, cea mai mare parte din ei, au aparți-

nut de comunele: Marușa, Scutina și Selia, comune care luaseră parte la Revoluția din 1821, împreună cu orășelul Neagușțe și care au fost complet distruse.

Parte din locuitorii care au scăpat cu viață s'au mutat, pe ascuns, la Veria, oraș mai mare, care nu luase parte la revoluție. Nu prea îndrăzneau să se dea pe față, că au făcut parte din aceste comune, astfel încât, munții erau aproape pustii și pentru moment, fără stăpân.

Badralexi se hotărî să meargă să-i populeze și dacă se va ivi vreun stăpân, îi va plăti chiria pășunatului. Totodată, împreună cu Haidar bei s'a prezentat Guvernatorului general (Valiului), să-i aducă la cunoștință că se așează definitiv cu turmele, în munții Veriei.

După ce a primit aprobarea valiului și o scrisoare de recomandare pentru muindir din Veria, Badralexi a sosit la Platanachia, unde se găseau familiile și cu turmele, gata de plecare, pentru a doua zi.

Cum erau să fie așezate stânele, chestia aceasta nu se putea aranja decât la fața locului, pentru că nu cunoșteau bine munții, îi văzuseră doar în trecere. La Platanachia tendele erau așezate în formă de arc și în fața arcului, un loc gol.

În seara aceea, înainte de plecare, s'au aprins mai multe focuri în fața tendelor și mai multe zeci de miei se învârteau în proțap în jurul jăratecului. După ce s'au fript mieii, s'au așezat cu toții; pe la revărsatul zorilor turmele au pornit, iar catârii erau gata de *încărcat*.

Pe fețele lor începea să se zărească o bucurie oarecare.

O voce ascunsă parcă le spunea că se sfârșește calvarul și că a sosit timpul să-și poată statornici o gospodărie ca aceea pe care au avut-o acolo, de unde au plecat și unde nu se gândeau câtuși de puțin să se mai întoarcă.

Au trecut podul de peste Vardar și după două popasuri, au ajuns la Veria, de unde începe suișul, iar lângă Mănăstirea Dobra, pe o padină, acoperită cu un covor de verdeață, de unde puteai îmbrățișa cu vederea, întregul oraș, au descărcat catârii și au întins *tendele*.

Prima grijă a celnicului Badralexi – Kihaia – cum îi spuneau turcii, a fost ca să se prezinte *muindirului* și să-i dea scrisoare pe care o avea de la

Tip din Samarina
arhiva Manakia

Guvernator. Muindirul, după ce a citit scrisoarea, i-a spus că este gata să-i satisfacă toate nevoile care depind de autorități.

Badralexi i-a răspuns că, pentru moment nu are nici o nevoie și că a dorit numai să-l cunoască, după dorința excelenței sale Guvernatorul General și să-i dea știre că se stabilește, pentru totdeauna, cu întreaga lui fâlcare, în munții Veriei și dacă va fi vreo reclamație, din partea cuiva, să i se facă cunoscută – căci el nu cunoaște care sunt stăpânii acestor munți.

Cu oarecare greutate, mergând pe poteci nepracticate din cauza împrejurărilor, au ajuns la o înălțime de 1200 de metri deasupra nivelului mării, la întretăierea a patru văi, iar într'una din ele țâșneau mai multe izvoare cu apă rece.

Aici a dat poruncă Badralexi să descarce catârii și să întindă *tendele*, iar după câteva zile de repaos, fiecare familie a început să-și pregătească coliba în care trebuia să petreacă vara.

Și pentru că Badralexi, care părăsise în Avdela casă cu etaj, a trebuit să locuiască aici câțiva ani în colibă și pentru că dânsul a pus primul stâlp al colibelor, multă vreme comuna s'a numea *Călivele al Badralexi*.

În partea de Nord, la o distanță de doi kilometri, începea pădurea de pini, foarte deasă, prin care coborai în repeziș vreo patru kilometri până ajungeai în comuna Selia, distrusă în urma Revoluției.

În partea de Apus, se întindeau munții golași, acoperiți cu pășuni, până la vreo 40 de kilometri departe de comună.

Înspre Sud și înspre Răsărit, numai distanță de câțiva kilometri, era terenul deschis, de unde începea apoi pădurea de fag.

Veru s'a separat pentru moment de Badralexi și și-a stabilit colibele la o depărtare de cinci kilometri, într'o groapă de unde țâșneau câteva izvoare, rămânând până astăzi numele de *Fântânile lui Veru*, din Muntele Scutina.

Aici și-a stabilit Veru și stâna cu vreo patru mii de oi ale lui și ale taifei lui, compusă din vreo douăzeci de familii.

Terenul unde Badralexi și-a stabilit colibele aparținea comunei Selia, ruinată de turci – dar de Selia depindeau mai mulți munți. Badralexi i-a împărțit proporțional cu numărul oilor pe care le avea fiecare, sub celnicat.

Așa, Badralexi care avea peste patru mii de oi și o mie de capre, numai ale lui și-a stabilit stâna în *Mire*, aproape de colibe.

În total s'au așezat zece stâne în munții: *Mire, Sterna, Sturnare, Plalistra, Beibuana, Giumaia, Angati, Alsubasi, Marușa și Scutina*.

Fiecare stână număra patru mii de oi, din care o mie cinci sute muldzări (oi care se mulgeau). Familiile însă au rămas toate la un loc, iar în vara următoare, a renunțat și Veru de a sta separat cu familiile, strângându-se toți la un loc, pentru mai multă siguranță.

***

De la 1821 și până la 1828, când se încheie Pacea de la Adrianopol, timp de opt ani de zile, liniștea nu a putut fi restabilită în împărăția turcească. Chiar acolo, unde nu erau bande de revoluționari, erau bande de hoți care tulburau mai mult populația Creștină, decât cea păgână, pentru că aceasta din urmă, adică turcii, domiciliau în orașe, unde hoții nu puteau pătrunde.

De aceea, Badralexi, pentru că nu era singur de ce va aduce ziua de mâine, căuta să se strecoare, cu multă dibăcie, printre greutățile ce i se iveau în cale, și era radios când se vedea în primăvară teafăr, cu întreaga lui fâlcarea.

Așa că nu au căutat să facă nimic solid în ce privește gospodăriile de vară. Era un fel de du-te-vino, de la câmpie la munte și de la munte la câmpie.

După moartea lui Ali Pașa, un alt grup de aromâni, destul de însemnat, s'a dislocat din Epir și Tesalia și a început să se reverse pe meleagurile Macedoniei.

O parte din ei, destul de numeroasă, s'a așezat în orășelele Satista și Cojani.

O altă parte din comuna Perivoli, ajungea tocmai în regiunea Lacului Ohrida – peste o sută de familii.

Un grup mai mic, de vreo douăzeci de familii, sub conducerea celnicului Caprini, pleacă din Samarina și se așează definitiv în comuna Xirolivad.

Un grup și mai numeros, vreo nouăzeci de familii, plecate tot din Samarina, se așează în orășelul Neaguște, ruinat de revoluție.

Așa îmi povestea o femeie bătrână, în anul 1892 când eram în clasa a II-a de liceu. Am întâlnit-o în casa prietenului Gioga Cuțitar. Ea luase parte la acest exod și avea atunci vârsta de 90 de ani.

***

De la un timp, comuna Călivele al Badralexi a început să crească la număr, ca populație. Din cauza împrejurărilor, s'a pomenit cu un grup de patruzeci de familii, din Samarina, că descarcă catârii și rămân definitiv aici; tot atunci, au venit și alte cincizeci de familii din Perivole, sub conducerea lui Bujini.

Ghizari rămăsese la Proi, aproape douăzeci de ani.

La un timp, bătrânul moare și rămân cei doi fii ai săi – Bară și Sterie. Se separă, luându-și fiecare fâlcarea lui și așezându-se, unul în comuna Proi și, celălalt, în comuna Chiare.

Sterie Ghizari intră în conflict cu un oarecare Hinaz bei, proprietar de capre, în fruntea cărora mergeau doi țapi potcoviți. I s'au furat țapii și bănuiala a căzut pe ciobanii lui Ghizari. Nemaiputând suferi persecuțiile beiului, în primăvară, de la câmpie, în loc să apuce înspre Proi, a apucat drumul înspre *Călivele al Badralexi*, care acum se numea *Selia Mare* și a poposit aici pentru totdeauna.

De pe la 1835 a început să se observe oarecare liniște grație măsurilor luate de autorități. Badralexi s'a hotărât să pună temelie solidă comunei, clădindu-și o casă de piatră, destul de spațioasă și acoperită cu plăci – căci colibele erau acoperite cu scânduri. Dar nu i-a fost dat să trăiască, în noua lui locuință, unde făurea vise mari pentru fâlcare, decât două veri.

Pe neașteptate o boală năprasnică l-a doborât la pat. După câteva săptămâni de bolire, cu toate îngrijirile date de fii săi, Badralexi moare, fiind dus la locul de veci în plânsete și bocete de întreaga lui fâlcare.

Doliul produs de moartea lui Badralexi, atât în familie, cât și în întreaga lui fâlcare, a fost nemărginit de mare. Noroc că a fost om prevăzător și și-a pregătit bine urmașii.

Cu toate acestea, lumea se întreba: „Fi-va oare în stare fiul său, Gheorghe, să conducă fâlcarea, cu aceeași dibăcie ca și tatăl său?"

Într'adevăr, ca vârstă Gheorghe Badralexi era destul de mare. Atinsese 38 de ani. În călătoriile dese, pe care le făcea încă din tinerețe, împreună cu tatăl său, prin Salonic, Veria, Caterina și alte orașe din Macedonia Occidentală și prin Epir, el a venit în contact cu tot felul de oameni, aparținând diferitelor naționalități din ținuturile străbătute.

Nu știa decât foarte puțină carte grecească, atât cât a putut să învețe în câteva veri de la dascălul fâlcării. Nevoile practice, însă, de toate zilele, l-au împins în situația fericită, să vorbească la perfecție, pe lângă limba lui, limba greacă, turcă, bulgară și albaneză. Toate le vorbea la perfecție.

Era un om care prețuia foarte mult cultura și avea mare dorință să-și dea pe unii dintre copii, la carte. Dar în vremurile în care trăiau, deoarece în Împărăția turcească lucrurile nu se liniștiseră complet, lumea Creștină nu se gândea, câtuși de puțin, să creeze aici școli mai înalte pentru copii.

De la un timp, au renunțat de a se mai duce cu turmele la Casandra, drumul fiind prea lung și prea obositor. Ceva mai mult, populația se triplase, iar unele familii care nu aveau oi, și-au luat obiceiul de a rămâne iarna la Veria.

Tot la Veria au început a se stabili iarna și cei care aveau oi mai puține și care se ocupau și cu industria națională a velnițelor și a talaganelor.

Ei își țineau turmele pe moșiile din apropierea orașului, păscute de ciobani și, din când în când, se duceau și ei să le vadă.

Grosul familiilor treceau Râul Bistrița (Aliacmon) și se răspândeau în regiunea aceasta, destul de întinsă, până dincolo de orașul Caterina, unde se găseau destule pășunate.

Vara însă, și cei de la sate, și cei din oraș, o petreceau la munte, sub conducerea lui Gheorghe Badralexi și orice nevoie ar fi avut cineva, pe la autorități, cuvântul lui Badralexi Gheorghe, era foarte ascultat.

După ce au trecut mai mulți ani de la punerea temeliei, locuitorii comunei s'au obișnuit cu toate greutățile ce li se iveau în cale, de multe ori din cauza cetelor de hoți albanezi, adevărați borfași, de aceea, fără nici o zăbavă, au început să-și clădească toți case, dărâmând colibele.

Gheorghe Badralexi și cu fratele său Dumitru, care avea comanda turmelor și grija casei, erau neseparați și formau o familie destul de numeroasă, 17 suflete. Casa veche nu era îndestulătoare, de aceea s'au apucat și au clădit una nouă cu două etaje, ca să dea și mai mult curaj și celorlalți locuitori de a clădi și dânșii.

În curtea destul de spațioasă a casei celei noi, era instalat ceardacul, la umbra căruia, Gheorghe Badralexi judeca diferitele pricini, ivite între locuitorii comunei.

***

Dăm un singur caz dintre cele multe.

Într'una din zile, o nevastă de subcelnic, cam înțepată, se duce cu buclele (donițe) pe umăr la șipote să ia apă rece. Șipotele aveau forma de chiuvetă, pentru ca să bea și caii apă din ele.

În momentul când apa curgea în buclă, vine săracul nostru neguțător, să-și adape calul, singura lui avere, cu care-și hrănea familia.

Calul fiind însetat, nu ține seamă că apa curgea în buclă și bagă capul în chiuvetă; nevasta – supărată, că acest cal i-a murdărit apa din buclă, ridică bucla și dă cu ea în capul calului. Neguțătorul supărat, pune mâna pe buclă și o azvârle la câțiva pași, fără să țină seama că este nevastă de subcelnic.

Supărată, fără să mai ia apă, pleacă cu buclele goale și spune soțului ei întâmplarea. Soțul cheamă imediat pe Hassan Pala, un albanez care păzea bariera, un fel de jandarm, să se ducă să-l lege cu mâinile la spate pe împricinat și să-l aducă, așa legat, la ceardacul lui Gheorghe Badralexi, iar dânsul s'a dus înainte și l-a anunțat, relatându-i cum s'a întâmplat tărășenia.

Gheorghe Badralexi a priceput tot, dar nu a zis nimic, așteptând să vină împricinatul. La un moment dat, apare Hassan Pala, învârtind fustanela, la dreapta și la stânga, iar împricinatul, după dânsul, cu mâinile legate la spate.

„De unde-l aduci pe acest om, mă Hassan Pala? Unde l-ai prins? Dezleagă omul imediat și rupe-ți gâtul, să nu te mai văd!"

După ce l-a dezlegat, Gheorghe Badralexi îi spune:
„Du-te Creştine şi nu ai nici o grijă şi vezi-ţi de nevoile familiei tale, iar domnia ta domnule Mitruşu să-i spui soţiei tale, că atunci când se duce la şipote şi vede că vin caii, să se dea la o parte când beau ei apă, căci caii sunt animale, nu sunt oameni!”

Aşa împărţea celnicul Badralexi dreptatea.

***

Pe la 1857, liniştea a fost oarecum stabilită, în urma războiului din Crimeea.

Pe de altă parte, a venit la tronul Greciei Regele Othon, din familia domnitoare de Bavaria, căruia aromânii i-au ticluit numaidecât şi cântecul „Mas irten frangos vasilias, mas irten bavarezos,” pe care îl cântau la toate nunţile şi la toate petrecerile, deşi a întâmpinat mari greutăţi în domnia sa, de treizeci de ani.

S’a organizat Universitatea din Atena, în aşa fel, că a ajuns centrul cel mai mare de cultură, pentru toată populaţia din această parte orientală a Europei. Chiar şi grecii din Asia Mică, din care o parte nici nu vorbeau greceşte, îşi trimiteau tineretul aici ca să-şi completeze studiile.

Aşa stând lucrurile, Gheorghe Badralexi dornic de cultură, în urma unui consiliu ce l-a avut cu fratele său D. Badralexi, s’au hotărât să trimită câte un băiat la Atena, ca să facă studii mai serioase.

Cum am mai spus, ei aveau o familie numeroasă: Gheorghe Badralexi avea patru băieţi şi trei fete, iar Dumitru Badralexi avea doi băieţi şi trei fete, din care, una a fost mama scriitorului acestor rânduri.

Pe băieţii cei mari, bătrânii aveau nevoie să-i ţină pe lângă dânşii, de aceea s’au hotărât să trimită la Atena pe Petre – al doilea băiat al lui Gheorghe Badralexi şi pe Pavel – băiatul cel mic al lui Dumitru Badralexi.

La 1 Septembrie 1857, amândoi au fost îmbarcaţi la Salonic, pentru Atena, unde îi aştepta vărul lor Ioan Caraiani, fost mai târziu profesor la Facultatea din Iaşi, care făcea aici studii, de câţiva ani şi cu care întreţineau corespondenţă regulată.

Mai târziu, pe la anul 1861, când s'a prezentat în comună părintele Averchie, trimis de la Bucureşti să aducă copii de aromâni, ca să învețe carte românească, Gheorghe Badralexi n'a stat nici un moment la îndoială și a trimis pe fiul său cel mai mic, pe Tușu, despre a cărui rol în chestia aromânească din regiunea Veriei, vorbesc în amintirile mele.

Dar, după plecarea băieților la Atena își face apariția în munții Veriei, un albanez, anume Alaz Aga, cu vreo șase mii de oi și acaparează cu forța cei mai buni munți, între care Beibunar și Sturnari, proprietatea familiei Badralexi.

Abaz Aga era înconjurat de o ceată de albanezi, dintre care unii păşteau turmele, iar cei mai mulți aveau paza lui. Își instalase cortul la Muntele Caraceair, nevrând să audă de protestul nimănui.

D. Badralexi care avea comanda turmelor fâlcării sale, bun vânător și care nu se despărțea niciodată de pușca lui, a trebuit să vină în conflict cu Abaz Aga. Au avut chiar câteva ciocniri la hotar, de aceea Abaz Aga i-a jurat răzbunare.

După vreo 15 ani, de la stabilirea lui Badralexi în munții Veriei, un alt celnic aromân, plecat din orașul Frașari, poposise în Selia Mică cu vreo 60 de familii – în comuna ruinată de revoluție, unde-și așezase stâna și colibele.

Într'una din zile D. Badralexi, călare pe negrul lui, cu pușca pe umăr – a pornit spre colibele lui Vasile. Până a ajuns la Selia Mică, a trebuit să străbată o pădure de pini, foarte deasă, fără să întâlnească nici o țipenie de om.

La întoarcere însă, ajunge la un punct unde vede o altă potecă, mai strâmtă, care apuca pe deasupra potecii principale. Deoarece pădurea era plină de vânat, a stat un moment la îndoială.

Parcă cineva îi spunea: „Ia-o pe sus, poate dai de vreun cerb!"

A luat calul de căpăstru și a pornit încet, să nu facă zgomot. De-abia a mers vreo cinci sute de metri, în josul lui, și vede trei oameni, cu puștile îndreptate spre poteca principală. Numaidecât și-a dat seama că sunt oamenii lui Abaz Aga, trimiși de dânsul, ca să-l omoare.

A legat căpăstrul calului de un pin și cu pușca la ochi, a strigat: „Armele jos!”

Cei trei albanezi au rămas zăpăciți când au auzit vocea lui D. Badralexi, de la spatele lor și, instantaneu, le-au căzut puștile din mâini.

„Iartă-ne, Kihaia, au strigat albanezii!”

„Bes’a-bes!”

„Bes’a-bes!”, răspund albanezii. „Iartă-ne! Ne-a trimis Abaz Aga să te împușcăm, dar nu vrea Dumnezeu!”

„Plecați! Puteam să vă împușc pe câteși trei…!”

După plecarea albanezilor, a coborât pe poteca principală și și-a continuat drumul până acasă. Aici, a chemat pe doi dintre oamenii săi de încredere – pe Mișaculi și pe Naumi, hotărât ca, într’una din zile, să pornească la Caraceair și să-l împuște pe Abaz Aga.

Într’o seară senină de vară, după ce au așteptat ca toți oamenii de serviciu ai lui Abaz Aga să se depărteze de cort – cei trei s’au apropiat și au întins puștile înspre partea de unde venea vocea lui, care fredona, încet, faimoasa lui arie națională. Dar tocmai în momentul când să tragă, D. Badralexi le-a dat puștile la o parte, spunându-le: „Lăsați-l să și-o găsească de la Dumnezeu, nu de la mine!” – și au plecat.

Tinerii Petre și Pavel Badralexi, ajungând la Atena, s’au pus pe muncă și în patru ani de zile și-au completat studiile gimnaziale cu care puteau să se înscrie la universitate.

În timpul acesta, de la un colț la altul al Greciei mici răsuna glasul întregii populații care cerea *Unirea cea mare*.

Mișcări dese au avut loc în diferite centre, cerând guvernelor – care se schimbau des – o acțiune mai energică, pentru a izgoni pe turci din Europa și pentru crearea noului Imperiu Bizantin, cu capitala la Constantinopol.

Și cum Atena ajunsese centrul cultural al grecilor, precum și al tuturor popoarelor creștine din Peninsula Balcanică, grecii nu pierdeau speranța ca după izgonirea turcilor, să poată domina ei situația.

Tinerii noștri au luat parte la toate mișcările studențești care au avut loc

în capitală și în care se cerea realizarea *Marii Idei*. Așa că, pe lângă studii științifice, au făcut și studii serioase revoluționare.

Din mediul în care trăiau nu puteau să iasă altfel. Trecuseră cu mult vârsta de douăzeci de ani. La Atena trăiau în libertate și acum își dădeau și mai bine seama de suferințele îndurate de aromâni, din partea turcilor, la ceasul în care trăiau.

Din acest moment, ei au început să-și făurească planul ca, mai curând sau mai târziu, din această parte a Macedoniei, în contra stăpânirii păgâne și să proclame Unirea cu Grecia – singurul ideal ce exista pe atunci la *aromâni* și singura cultură cunoscută până atunci, în aceste părți – cultura greacă.

În anul 1862, ei au asistat la izgonirea Regelui Othon, căruia i s'a aruncat vina că n'a lucrat cu multă râvnă pentru a duce la îndeplinire *Megali Idea* – deși Rusia declarase formal, ca Grecia să-și ia gândul de la Constantinopol.

Au cunoscut mișcările diferiților șefi care trânteau guvernele la intervale foarte scurte – încât mediul acesta în care au trăit, în tot timpul studiilor lor, i-a întărit și mai mult în hotărârea luată. În tot timpul studiilor, vacanțele le petreceau la munte, plimbându-se prin toate comunele din împrejurimi – atât cele românești, cât și cele grecești.

Ei au căutat, prin marea popularitate moștenită de la părinți, să-și facă prieteni cât mai mulți, iar mai târziu acești prieteni să fie prozeliți înfocați pentru *Marea Idee* pe care o urmăreau.

În acțiunea lor erau foarte circumspecți. Lucrau în așa fel ca să nu dea nimic de bănuit.

Orașul Neaguște care se ruinase odată, în scurtă vreme, s'a ridicat din nou, grație familiilor aromânești, grecești și bulgărești, venite unele mai de departe, iar altele din împrejurimi și s'au stabilit aici definitiv. Petre și Pavel Badralexi aveau și aici prieteni, prin intermediul cărora acționau.

O întâmplare nenorocită îi face pe amândoi să părăsească studiile și să se retragă definitiv acasă.

La 1867, G. Badralexi – șef nu numai al fâlcării sale, dar și a celorlalți aromâni din împrejurimi, în urma unei răceli căpătate într'o călătorie în

Tesalia, se îmbolnăvește și moare; plâns cu lacrimi adevărate, nu numai de familie și de fâlcare, dar și de toți acei care l-au cunoscut.

Dumitru Badralexi a rămas singur și cum el a avut altă menire, nu se pricepea în ce privește interesele fâlcării, pe lângă autorități – de aceea Petre și Pavel trebuiau să ia locul mult regretatului – cu atât mai mult, cu cât ei erau și oameni cu multă carte.

De la început s'au gândit să mai reducă, din cauza împrejurărilor, numărul oilor și caprelor și să plaseze banii în ceva pământuri arabile de la câmp.

În desele lor călătorii pe care le făceau, când la Caterina, când la Neagușțe, când la Veria, când la Enige ca să vină în contact și cu aromânii care iernau în împrejurimile acestui oraş, au avut ocazia să cunoască mai multe comune – unele grecești, altele bulgărești. Locuitorii lor erau clăcașii beilor turci, căci mai toate moșiile din aceste părți erau proprietate lor.

În aceste comune se așezau aromânii cu turmele lor, iar familiile iernau în câte o cameră din locuințele grecilor și bulgarilor, plătindu-le chirie care costa mai mult în câte o velniță de acoperit, pe care nici grecii și nici bulgarii nu știau să le lucreze.

Dar în conducerea unei fâlcări nu se simțea așa mare nevoie de cultură, ci mai mult de bun simț și de tact – lucru pe care nu puteau să-l posede doi tineri înclinați mai mult spre revoluție.

De la început Petre și Pavel Badralexi au luat hotărârea ca familiile să nu urmeze turmele de oi, ci să se stabilească în cele două orașe mai apropiate: Veria și Neagușțe.

Pentru ca să poată să fie în contact cu populația din aceste două orașe, s'au hotărât ca Petre și cu ceilalți frați ai lui să se așeze la Veria, iar Pavel împreună cu fratele său Ghiți, să se așeze la Neagușțe.

La jumătatea drumului, între Veria și Caterina, pe un deal al cărui vârf mai înalt era un podiș înalt de vreo două sute de metri înălțime deasupra nivelului mării, este așezat orășelul Colindro care duce multă lipsă de apă.

Avea în timpul acela o populație grecească de vreo trei mii de locuitori și câteva familii de aromâni.

Spre deosebire de locuitorii comunelor din împrejurimi, colindrenii erau stăpâni pe casele lor și pe pământurile pe care le munceau ei înșiși.

Orișicum te-ai fi învârtit, panorama se prezenta minunată. O perspectivă de neînchipuit domina întreaga câmpie a Salonicului și o parte însemnată din ondulațiile regiunii Caterina.

Deci orășelul Colindro răspundea tuturor așteptărilor pentru desfășurarea planului lor în viitor. Aici erau numai Creștini și puteau să lucreze fără să fie observați de nimeni, pentru că toată această lume Creștină nu aștepta altceva decât mântuirea de jugul păgân.

Găsind aici câteva pământuri disponibile, le-au cumpărat și astfel au putut să stabilească și aici o gospodărie oarecare, loc de popas atât iarna, cât și vara.

La Neaguște și la Veria propaganda nu se făcea prin întruniri publice. Existau însă mijloace simple. Creștinii toți obișnuiau să se ducă Duminica la biserică. De la biserică o porneau în grupuri de câte douăzeci de persoane în vizită, de la mine până la tine și în aceste vizite ei făureau toate planurile și puneau la cale politica lumii întregi.

De la Colindro și până la Lefterohori, la mare, nu era o distanță mai mare de 12 kilometri. Aici se găsea cea mai bună *radă* pentru adăpostirea corăbiilor cu pânză, iar de acolo cu corabia, ajungeai în cinci ceasuri la Salonic.

Petre și Pavel Badralexi aveau nevoie să vină des la Salonic – unde se puteau informa mai bine de mersul politicii generale a Europei, dar mai ales de politica balcanică pe care o urmăreau cu mare încordare.

Consulatul condus de un mare patriot, anume Dubghioti, le era deschis la orișice oră din zi și din noapte și de multe ori aveau chiar conciliabile cu dânsul.

Căci *Marea Idee* nu putea fi adusă la îndeplinire, decât printr-o muncă încordată a tuturor conducătorilor la un loc.

De la o vreme însă conducătorii Creștini s’au divizat.

Sârbii își creaseră statul lor autonom, cu limba sârbească și biserica autonomă. Bulgarii lucrau și ei din răsputeri să-și creeze statul lor național bulgăresc, cu limba bulgară în biserică.

Conflictele între bulgari și greci au devenit prea dese, iar într'un rând bulgarii au izgonit, din mai multe orașe din Bulgaria, mulți arhierei greci, chiar sub ochii autorităților turcești care nu se împăcau cu *panelenismul*, iar la 1870 bulgarii, printr-un firmament al sultanului, au obținut un *Exarhat* cu reședința la Constantinopol.

De aceea, pentru aducerea la îndeplinire a *Marii Idei* nu rămâneau acum decât grecii, aromânii, parte din albanezii Creștini și parte din bulgarii simpatizanți ai elenismului.

Înainte, lucrau toți pentru același ideal – izgonirea turcilor. Acum, din contra, fiecare din acești trei antagoniști căuta să-și întindă cât mai mult influența culturală, în împărăția turcească, pentru ca la momentul oportun, când această împărăție va cădea, fiecare din ei să rupă cât mai mult teritoriu.

Între comuna Selia Mare, Selia Mică și comuna Xirolivad se găseau legături vechi. Cuscrenia care exista de la origine, s'a păstrat și a continuat.

Așa, un flăcău al celnicului Ceara, din Xirolivad, se căsătorește cu una dintre fetele celnicului G. Badralexi, iar Pavel Badralexi se căsătorește cu fata celnicului Sterie Hagigogu, cealaltă fată fiind căsătorită cu Ghiți Ciumeti, tatăl inginerului Ciumeti și a lui Cola Ciumeti.

Celnicii din Xirolivad aveau mai multe capre decât ei. Ele iernau în reazemul muntelui Veriei, acoperit cu tufișuri de *pârnări* (arbust) a cărui frunză verde, în timpul iernii, constituie hrana pe toate zilele a caprelor, așa încât, atât câmpiile Veriei, Salonicului și Caterinei, cât și reazimurile munților erau peste tot împănate cu turmele de capre și de oi ale aromânilor.

În mișcarea aceasta pe care o pregăteau Petre și Pavel Badralexi pentru a scăpa de jugul turcesc, reazemurile acestea puteau să fie de mare folos.

Astfel, în câmpia Enige erau fâlcările lui Tica Duma, Gai Sterie, Papazi, Geaca și alții. În câmpia Veriei, în reazemul munților erau aceia dintre aromâni care se stabiliseră la Veria și care își țineau turmele la distanță nu prea mare de oraș.

Așa au fost Hagigogu, care cumpărase moșia *Ayi Iani* – unde ținea oile și caprele întregii sale taife; Caprini cu taifa lui la *Topleani*; Bucovală

la *Comaniți*; Nicolae Tanașoca cu Milioca și cu Sagri la *Dihalevri*; Iotta, Zeana Dașu la *Turcohore*; Spânu – la *Doliani*; Duli – la *Custuhori*, iar parte din ei defalcați din fâlcarea lui D. Badralexi, din care s'a mai defalcat Papa Costa, Jabuli, Bușulenga și Caraiani, cu micile lor taife, iar Ceara, Vrana și Hașoti apucau când drumul Tesaliei, când drumul Casandrei.

Aceasta era situația la începutul anului 1871.

Mișcarea aceasta, pe care o pregăteau pe îndelete Petre și Pavel Badralexi, împreună cu mai mulți corifei greci din Veria și Neagușe, nu putea să dea rezultate bune, fără sprijinul eficace al statului grec.

În timpul acesta însă, Grecia se găsea într'o situație financiară și politică deplorabilă. Guvernele erau la dispoziția șefilor de bande care-și făceau de cap. Căci acești șefi nu erau convinși de adevăratul înțeles al sentimentului național. Ei confundau acest sentiment cu huzurul bunului lor trai.

Pe de altă parte, puterile europene presau Turcia să introducă reforme cât mai largi. Toată lumea era în așteptare – o așteptare care nu se mai termina, până când marele reformist turc *Midat Pașa*, în fruntea partidului său, răstoarnă pe *Sultan Azâz* în 1876 și-l înlocuiește cu nepotul său *Murat*, care n'a putut să domnească decât trei luni de zile.

Încă din timpul lui Sultan Azâz, sârbii, împreună cu muntenegrenii s'au răsculat în contra turcilor. Trei armate turcești pornesc în contra lor, iar bandele de bașbuzuci albanezi pornesc din Albania și în loc să meargă în contra celor răsculați, invadează întreaga câmpie a Salonicului, care era liniștită, schingiuind și jefuind populația, chiar sub ochii autorităților, care fiind foarte slabe, n'aveau ce le face.

Venea banda la fâlcarea celnicului și după ce era bine ospătată, cu miei și berbeci la proțap, când să se ridice de la masă, chemau pe gazdă și-i cereau să le plătească și o sumă oarecare de bani – *osteneală dinților – diș parasî*!

Era ceva ce nu se mai pomenise până atunci – încât această invazie a îndârjit până și spiritele cele mai pașnice.

În tot timpul cât a ținut războiul turco-sârb, statul grecesc n'a făcut nici o mișcare, chiar și după căderea lui Murad și venirea lui *Sultan Hamât* – căruia rușii i-au declarat război.

În zadar umblau frații Badralexi și corifeii greci din Neaguște și Veria la Consulat, cerând consulului Dulghioti să intervină mai convingător, ca să le trimită arme și o armată cât de mică, ca să înceapă revoluția.

Guvernul de atunci, de sub conducerea bătrânului *Canaris*, și care se intitula guvern național, după sfaturile Angliei, n'a vrut să intervină în războiul acesta care-l făcea rasa slavă, în contra turcilor.

Cu toate acestea, populația din Tesalia și Epir se revoltase, iar cea din Macedonia Apuseană era gata să se revolte. Începuse și aici o pregătire febrilă, mai ales după ce rușii au dezlănțuit războiul.

Potcovarii toți au ajuns mari făuritori de arme și, cum era mare lipsă de fier, aromânii, ahtiați după revoluție, luau de acasă țestele cu care nevestele lor coceau mălaiul, pâinea și plăcintele și le aduceau făuritorilor potcovari, să le facă din ele iatagane cu care se încingeau și patrulau în toate nopțile.

Turcii care mai rămăseseră în oraș, mai că nu îndrăzneau să iasă din casă.

Aproape de sfârșitul anului 1877, Guvernul Canaris și-a dat seama de marea greșeală făcută – de aceea cade de la putere și este urmat de un guvern *Cumunduros*, ca să poată să salveze ce brumă se mai putea salva.

La insistențele șefilor mișcării din Macedonia Apuseană, Guvernul *Cumunduros*, trimite două corăbii cu pânze, încărcate cu puști, gloanțe și praf de pușcă. Din nenorocire era pușca cu capsă, pe când turcii aveau pușca Martini, încărcată pe la spate.

Corăbiile au sosit în larg și așteptau semnalul unde să ancoreze.

În rada de la Lefterohori, nu era posibil, căci erau autoritățile turcești care supravegheau. Dar la Lefterohori pădurea de stejar-tufă se întindea pe malul mării pe o distanță de peste zece kilometri. În această pădure lucrau aromânii fărșeroți, făcând cărbuni de lemn (mangal) pentru Salonic. În fiecare zi se încărcau corăbii cu mangal în radă și se trimiteau la Salonic.

Consulul Dulghioti a trimis pe secretarul său să-l anunțe pe Pavel Badralexi de la Colindro și pe Panaioti Veru de la Lefterofori, să ia toate măsurile necesare, să descarce armele și să le ascundă cu precauție, ca să nu fie simțiți.

Sarcina acesta și-o luase Veru asupra lui. A chemat pe toți cărbunarii fărșeroți și le-a ordonat să înceapă să facă gropi, în cuptoarele de cărbuni, chiar în noaptea aceea, iar unii ciobani de la turme au fost aduși noaptea să ajute la descărcarea armelor și munițiilor.

Corăbiile au fost băgate pe înserate cu multă dibăcie într'o radă încercată dinainte și împrejmuită de pădure. Armele toate au fost cărate în gropile făcute de cărbunari, așezate cu îngrijire, peste care s'a tras pământ și apoi, s'au așezat cuptoarele de cărbuni peste ele.

După aceea s'a anunțat toată populația – care era pregătită dinainte – să se ducă să viziteze pe cărbunari, iar aceștia desfăceau gropile de sub cuptoare și împărțeau puștile și muniția necesară, înarmându-se toată lumea, fără să simtă nimeni.

Li s'a promis că în curând va sosi și o armată de 50000 de soldați, dar din nenorocire, n'au sosit decât 25. Mai era șeful de bandă Spânu Vangheli, cu vreo 40 de inși și alte câteva bande mai mărunte ca: Meca, Caramanola și Poristeri – șefi care au aderat la revoluție.

În total, la început o armată de vreo 300 de oameni. Pavel Badralexi își stabilise cartierul la Colindro, împreună cu Arhiereul din Colindro și cu Spânu Vangheli.

Dispunând de această armată au început să activeze în regiunea dintre malul drept al Bistriței și vechiul hotar, pentru că Tesalia și Epirul erau în revoluție.

Pe Râul Bistrița comunicația se făcea prin poduri plutitoare.

Pe la 1 Ianuarie 1878 au tăiat odgoanele podurilor și s'au izolat în această regiune, ca să nu mai poată veni nici o armată dinspre regiunea Veriei, mai ales că în timpul iernii și primăvara nu era posibil ca Râul Bistrița să fie trecut prin vad.

Au început prin a da foc conacului lui Hiahia bei din comuna Milichi, de origine albaneză și cel mai mare dușman al Creștinilor din aceste părți, iar turma lui de vreo trei mii de oi a fost luată cu ei și întrebuințată la hrana armatei improvizate, care creștea în fiecare zi.

Și așa, au dat foc la toate conacele beilor turci, care au fost transformate

în cenușă, mai ales de banda lui Spânu Vangheli. Le-a venit și lor rândul să facă turcilor ceea ce turcii le-au făcut veacuri întregi.

Dar toate acestea pentru scurtă durată – căci așteptau în zadar venirea armatei grecești.

Guvernul Cumunduros a venit la putere pe la sfârșitul anului 1877, tocmai când războiul româno-ruso-turc era pe sfârșite. A încercat să repare marea greșeală a Guvernului Canaris și a mobilizat armata, dar abia a putut să treacă granița, ajungând la Domoc, când intervine Anglia și armata stă pe loc.

La 1 Martie, Pavel Badralexi, P. Veru, arhiereul din Colindro, Safarica, Spanu Vangheli, Petre Badralexi și alți corifei greci și aromâni, adunați la Colindro, ridică steagul independenței și proclamă unirea acestei părți a Macedoniei cu Grecia.

A dat ordin ca toate turmele să fie amestecate și să fie păscute de bătrâni și de copii, toți aceia care sunt în stare să poarte arma, să alerge sub steag ca să apere patria.

În modul acesta s'a format o armată de trei mii de oameni cu care s'au retras într'o regiune mai înaltă, la *Mănăstirea Ayi Pandi*, lângă comuna Palaticea, unde au început să se întărească pentru orișice eventualitate.

Aici, Pavel Badralexi a format un fel de Guvern provizoriu, al cărui șef era dânsul, iar din guvern făceau parte: Arhiereul, Spanu Vangheli și celnicul Safarica.

Panaioti Veru a rămas la pândă la Lefterohori, spre a fi în legătură cu consulatul. De la 1 Februarie 1878 nu rămăsese picior de turc în partea dreaptă a râului Bistrița.

Simțind ce se pregătea, ei au trecut râul și s'au așezat la Veria.

Toată lumea se pregătea pentru această mișcare, atât cea din dreapta, cât și cea din stânga râului. Dar populația din regiunea Veria, Neaguște, Vodeana și Enige nu se puteau expune, decât atunci când ar fi văzut că vine o armată cât de mică din Grecia. Și cum această armată nu a venit, nici populația nu s'a mișcat.

Pe la 3 Martie s'a încheiat *Pacea de la San Stefano*, între ruși și turci.

Cum prin această pace, Macedonia Apuseană, Tesalia și Epirul rămâneau tot Turciei și cum provinciile acestea erau deja răsculate, sultanul a trebuit să trimită un corp de armată spre a le pacifica.

Anglia a fost aceea care a oprit înaintarea armatei grecești, s'a înțeles cu Guvernul turc ca, un corp expediționar să înainteze cu steagul alb în frunte, steagul păcii. Acesta a debarcat la Lefterohori și a început să înainteze.

Veru – care a așteptat până în ultimul moment sosirea armatei grecești, când a văzut că debarcă turcii și că încep să înainteze spre regiunile deluroase cu steagul alb în frunte, își ia inima în dinți și se prezintă în fața comandatului.

Trebuia să întrebuințeze orice truc, numai și numai ca să salveze familiile care tocmai acum se găseau pe drum spre munte.

Cum vorbea la perfecție limba turcă, deși nu știa cine știe ce carte, l-a convins pe comandant că populația este liniștită și că niște bande de hoți au căutat s'o răscoale.

Armata turcă a înaintat fără să facă nici un rău, pe unde a trecut și a ajuns la Ayi Pandi, unde era instalat guvernul provizoriu care întărise în așa fel terenul ca spatele să fie asigurat, ca la nevoie să aibă pe unde se retrage.

La *Ayi Pandi*, guvernul provizoriu cu armata de care dispunea, s'a luptat două zile cu turcii, deși aceștia veneau cu steagul păcii.

Dându-și seama că rezistența era de prisos, s'a dat ordin de retragere.

După ce s'au retras înspre munți, Pavel Badralexi, văzând că totul este pierdut, a dat ordin întregii sale armate improvizate, formată în cea mai mare parte din aromâni, să se strecoare printre armatele turcești și să se ducă fiecare la casa lui.

N'au rămas decât bandele de hoți care aderaseră la revoluție, iar Pavel, împreună cu Spânu Vanghelie, cu Petre Badralexi, Arhiereul din Colindro, Safarica și alți vreo 60 de aromâni, statul său major, care nu au vrut să se întoarcă, înarmați, au pornit spre Tesalia, deja răsculată și de acolo, au înaintat spre Atena, unde au ajuns după un drum de zece zile.

După o lună de ședere la Atena, Pavel Badralexi i-a strâns pe toți ai lui și le-a spus: „Deoarece aici nu mai e nimic de făcut, să vă întoarceți cu toții acasă și dacă autoritățile turcești vă vor aresta, veți spune că nu sunteți vinovați; că eu și cu Spânu Vanghelie v'am luat cu forța!"

Și s'au întors cu toții acasă, împreună cu Petre Badralexi care a stat șase luni de zile în temniță și apoi a fost eliberat, prin intervenția consulului englez.

Ca rezultat al acestor mișcări revoluționare din Tesalia, Epir și Macedonia, a fost anexată Tesalia, la Grecia, recunoscută prin Congresul de la Berlin.

Pavel Badralexi însă, a fost proscris de către autoritățile turcești. El a trebuit să stea la Atena 18 ani, iar statul grec îi servea o pensie de 70 drahme lunar.

În timpul acesta, a început să încolțească la Veria, problema aromânească, iar vărul său Tușu Badralexi, despre care vorbesc la începutul acestei lucrări, a deschis o școală românească la Veria.

Șeful chestiunii aromânești a fost tocmai cumnatul lui Pavel Badralexi, anume Gheorghe Hagigogu.

Au început să se trimită din Veria, de către cei care nu puteau să sufere școala românească – căci credeau că le strică rostul politic – denunțări la ministerul grec.

Într'una din zile este chemat la Ministerul de Externe – Tricupis și-i face lui Pavel Badralexi imputare, și-i spune să scrie cumnatului său ca să renunțe la românism.

Dânsul însă îi răspunde: „Domnule Ministru, cumnatul meu este liber să-și aibă ideile sale și să activeze, așa cum crede de cuviință. Dacă însă domnul Prim Ministru se îndoiește de sentimentele sale, atunci nu are decât să ordone să-i taie pensia. Căci nu cu pensia de 70 de drahme, lunar, trăiește la Atena de 17 ani de zile!"

Atitudinea aceasta a ministrului l-a făcut să se scârbească și din acest moment este cuprins din ce în ce mai mult de nostalgia patriei și de dragostea neamurilor lui prea numeroase. Simțea și dânsul că e român. Mai ales că mare parte din nepoții lui făceau studii la Liceul românesc din Bitolia.

Începe să-și frământe capul, ce mijloc să găsească, să întrebuințeze, pentru ca să poată ieși din această situație și atunci și-a adus aminte de vărul său Ioan Caraiani, profesor de limba greacă la Facultatea de Litere din Iași.

I-a scris o scrisoare în care-l ruga să-i scrie lui Apostol Mărgărit, inspector al școlilor românești din Macedonia, să intervină pe lângă *Legația Română din Constantinopol*, ca să-i obțină, de la Sublima Poartă, amnistia ca aromân.

Amnistia a fost obținută și a putut să fie acasă, la familie și la prieteni, după 18 ani de înstrăinare.

CUPRINS

COLOFON

Redactor MARIA PARIZA
Concept grafic ATELIERUL DE GRAFICĂ
Coperta ANNA CIEPIELA (ATELIERUL DE GRAFICĂ)
Dtp REMUS BRIHAC, ANNA CIEPIELA
Tipar ACCENT PRINT SUCEAVA

Carte finanțată de către
ADMINISTRAȚIA FONDULUI CULTURAL NAȚIONAL

Mulțumim MUZEULUI NAȚIONAL AL ȚĂRANULUI ROMÂN
pentru acceptul de a reproduce o parte din fotografiile
aflate în fondul Manakia din arhiva sa.

Editura Predania
Strada Vulturilor, Nr. 8, București
www.predania.ro

Distribuție PROIECT AVDHELA / 0730 411 004
Ediție ndreaptă di PROIECTULU AVDHELA